НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА

На правах рукопису

РОМАНОВСЬКА ЛЮДМИЛА АНТОНІВНА

УДК: 347.515.1

УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ТА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМУКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Шевченко Ярославна Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений
діяч науки та техніки України

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ **3**

ВСТУП **4**

РОЗДІЛ 1. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДИТИНИ **14**

1.1. Поняття «дитина» як правова категорія **14**

1.2. Правоздатність дитини за цивільним законодавством **22**

1.3. Дієздатність дитини за цивільним законодавством **27**

1.4. Деліктоздатність дитини за цивільним законодавством **54**

Висновки до розділу 1 ..... **65**

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ **69**

2.1. Історія становлення та розвитку правового регулювання відносин із управління майном дитини **69**

2.2. Поняття «управління майном дитини» **83**

2.3. Поняття «суб'єкт управління майном дитини» **90**

2.4. Орган опіки та піклування і служба у справах дітей як учасники відносин із управління майном дитини **114**

Висновки до розділу 2 ..... **120**

РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ ОКРЕМИМИ ОБ'ЄКТАМИ МАЙНА ДИТИНИ **125**

3.1. Вчинення правочинів з майном дитини **125**

3.2. Управління житлом дитини **137**

3.3. Управління об'єктами майна у відносинах спільної власності **157**

Висновки до розділу 3 ..... **168**

ВИСНОВКИ **172**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ **177**

ДОДАТКИ **205**

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НАПрН України – Національна академія правових наук України

ЖК УРСР – Житловий кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

ЗК України – Земельний кодекс України

КЗпП України – Кодекс законів про працю України

КпШС УРСР – Кодекс про шлюб та сім'ю Української Радянської Соціалістичної Республіки

НАН України – Національна академія наук України

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СК України – Сімейний кодекс України

СК РФ – Сімейний кодекс Російської Федерації

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Ст. – стаття

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК РРФСР – Цивільний кодекс Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

Ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми. Увага до забезпечення прав дитини на міжнародному рівні зросла на рубежі століть. Про це свідчить прийняття у 1989 році Конвенції ООН про права дитини, яку Україна ратифікувала у 1991 році, тим самим прийнявши на себе зобов'язання щодо всебічного захисту прав дитини. З урахуванням міжнародних стандартів прав дитини українським парламентом прийнято цілу низку нормативно-правових актів, однак процес посилення правового захисту прав дитини в Україні незавершений.

Важливим напрямом залишається забезпечення захисту прав дитини на майно. Механізмом реалізації права дитини на майно є управління цим майном. Управління майном дитини залежить від обсягу правосуб'єктності дитини, тому дослідження проблем управління майном дитини потребує поєднання з дослідженням проблем правосуб'єктності дитини.

Упродовж значного часу в науково-правових висновках обґрунтовується доцільність урахування в цивільному законодавстві індивідуальної здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідків. Підґрунтям для таких висновків стали суспільні явища акселерації індивіда, що сприяють зростанню такого рівня здатності, а також і ретардації[1], які негативно впливають на психіку та психічну діяльність індивіда, знижують рівень його розумової здатності, а в окремих випадках призводять до такої межі, що не відповідає його біологічному віку.

Важливим теоретико-правовим поняттям у законодавстві є «дитина». Воно визначається різними нормативно-правовими актами, його сутність зведена до того, що це «особа віком до 18 років (повноліття)». Проте законодавством не враховується можливість емансипації дитини, те, що вона до досягнення повноліття може набути (їй може бути надана) повну цивільну дієздатність, після чого стає суб'єктом іншої правової категорії. Крім того, наявність різних за юридичним змістом дефініцій терміна «дитина», а також однозвучних у

[1]Ретардація (в біології) - пізніша закладка органу та уповільнення його розвитку порівняно з предками; тимчасова або стійка зупинка психічного розвитку, а також затримка його темпу.

законодавстві термінів: «дитина», «діти» створює законодавчо-термінологічну невизначеність.

Аналіз судової практики та діяльності органів опіки та піклування виявив необхідність детального дослідження проблем правового регулювання відносин управління майном дитини, адже порушення прав дитини на майно є в більшості випадків наслідком неналежного управління ним, неспроможності органу опіки та піклування забезпечити державний контроль за дотриманням права дитини на майно, відсутності юридично закріпленої можливості волевиявлення дитини з урахуванням рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості.

Окремі проблеми прав дитини на майно й управління ним були предметом аналізу в дисертаціях В. А. Ватраса, М. К. Галянтича, Н. О. Горобець, Н. А. Д'ячкової, І. В. Жилінкової, Н. М. Кондратьєвої, Л. Г. Лічмана, Р. А. Майданика, І. В. Міщенко, С. Є. Морозової, М. М. Слюсаревського, Т. Д. Суярко, Н. Ю. Христенко, Ж. Л. Чорної й ін. Утім у доктрині цивільного права склалися різні підходи до формулювання сутності поняття управління майном дитини. Крім того, на законодавчому рівні не визначено дефініцію таких термінів, як: «управління майном дитини», «суб'єкт управління майном дитини», не розкрито правовий статус суб'єктів управління майном дитини.

Для дослідження правосуб'єктності дитини автором використані праці відомих правознавців: Н. М. Єршової, А. Є. Казанцевої, З. В. Ромовської, С. А. Сулейманової, О. О. Чефранової й ін. Аналіз питань управління майном дитини здійснено з урахуванням наукових розробок О. Є. Аврамової, О. В. Воронової, Н. О. Горобець, В. С. Гопанчука, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Н. І. Карпачової, С. Є. Морозової, О. О. Первомайського, З. В. Ромовської, С. О. Сліпченка, Н. В. Тульчеської, Н. Ю Христенко, Ж. Л. Чорної та ін. Для вивчення теоретично-правового поняття «дитина» використані праці І. В. Жилінкової, О. В. Марцеляка, А. В. Мирошниченко, З. В. Ромовської, О. Ю. Синявської, С. Я. Фурси, О. А. Шульц та ін. Наукова позиція про визначення здатності індивіда усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідки залежно від інтелектуального (психічного) розвитку досліджена з

урахуванням наукових праць таких психологів та педагогів, як: А. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, М. В. Єрмолаєва, Д. В. Колесов, М. В. Костицький, В. А. Крутецький, А. В. Массанов, В. С. Мухіна, Т. Г. Омельченко, М. В. Попова й ін.

Однак у вітчизняній науці цивільного права до цього часу відсутні цілісні завершені дисертаційні дослідження правових проблем управління майном дитини.

Відтак актуальність теми дисертації обумовлена соціальними, правотворчими, правозастосовними та доктринальними чинниками.

Теоретичну основу дисертаційної роботи склали наукові праці С. С Алексєєва, М. В. Антокольської, Д. В. Боброової, О. С. Братуся, Я. Р. Веберса, А. В. Венедиктова, О. В Дзери, І. В. Жилінкової, О. С. Йоффе, С. Ф. Качек'яна, О. О. Красавчикова, Л. В. Красицької, В. І. Кисіля, Л. Г. Кузнєцової, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, В. П. Маслова, Р. А. Майданика, Д. І. Мейєра, О. М. Нечаєвої, В. А. Ойгензихта, К. П. Победоносцева, О. А. Пушкіна, З. В. Ромовської, В. М. Самойленка, О. П. Сергєєва, В. І. Серебровського, Ю. К. Толстого, С. Я. Фурси, І. Д. Шапакідзе, Х. І. Шварца, Я. М. Шевченко, Л. С. Явича й ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України 26 лютого 2014 року (протокол № 2). Дослідження виконане в межах теми науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України «Шляхи удосконалення правового регулювання відносин власності в Україні» (номер державної реєстрації РК № 0113U001117).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є виявлення та вирішення комплексу теоретичних і практичних проблем доктрини цивільного та сімейного права, пов'язаних із визначенням особливостей і закономірностей правового

механізму управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України з розробкою пропозицій щодо його вдосконалення у цій сфері.

Реалізація вказаної мети дисертаційної роботи зумовила необхідність вирішення таких *задач*:

– з'ясувати поняття «дитина» й особливості використання його в цивільному та сімейному законодавстві як правової категорії;

– виявити особливості правосуб'єктності дитини за цивільним законодавством та проблеми її законодавчого закріплення;

– визначити передумови й основні тенденції розвитку правового регулювання відносин із управління майном дитини в історичному аспекті;

– виявити теоретичні та практичні особливості правового регулювання управління майном дитини в Україні;

– з'ясувати зміст поняття «управління майном дитини», виявити його ознаки та принципи, сформулювати його визначення;

– з'ясувати зміст поняття «суб'єкт управління майном дитини», розробити класифікацію та визначити правовий статус суб'єктів управління майном дитини;

– виявити правові проблеми управління окремими об'єктами майна дитини (житлом; майном, що є об'єктом спільної власності), а також з'ясувати особливості вчинення правочинів з таким майном і дрібного побутового правочину, обґрунтувати пропозиції щодо їх вирішення.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають з приводу управління майном дитини.

Предметом дослідження є управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України, відповідні нормативно-правові акти України, міжнародно-правові акти, практика їх застосування, а також спеціальна вітчизняна та іноземна наукова література.

Методи дослідження, що використовувалися в процесі здійснення дослідження, обрано відповідно до мети і задач, із урахуванням його об'єкта та предмета. Було використано дві групи методів наукового пізнання – загальнонаукові (історичний, формально-логічний, системно-структурний,

системно-порівняльний, метод аналізу) та спеціальні методи, що використовуються в юридичній науці (порівняльно-правовий, формально-юридичний, спеціально-правовий).

Системно-структурний і системно-порівняльний методи дослідження дозволили з'ясувати процеси розвитку та взаємодії відносин щодо управління майном дитини, впливу рівня розумової (психічної) зрілості дитини на цивільно-правову правосуб'єктність фізичної особи віком до 18 років, поняття «дитина» як правову категорію (підрозділи 1.1–1.4, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Проблеми законодавчого визначення поняття «дитина», правосуб'єктності фізичної особи віком до 18 років та управління майном дитини виявлені за допомогою методу аналізу та формально-логічного методу, який, окрім цього, використовувався й при формулюванні дефініцій деяких понять (підрозділи 1.1–1.4, 2.1–2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Формально-юридичний і порівняно-правовий методи дослідження застосовано для обґрунтування необхідності формування нового законодавства і внесення змін до чинного законодавство з метою створення правових умов для управління майном дитини, розширення цивільно-правової правосуб'єктності дитини, обґрунтування доцільності усунення законодавчо-термінологічної неузгодженості щодо терміна «дитина» (підрозділи 1.1–1.4, 2.1–2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Історичний метод дозволив дослідити процес виникнення та розвитку відносин управління майном дитини, еволюції наукової думки та законодавства, вплив історичних подій та соціального розвитку на законотворчий процес України та використовувати отримані результати при вдосконаленні законодавства України (підрозділ 2.1). За допомогою спеціально-юридичного методу були виявлені зовнішні ознаки відносин з управління майном дитини (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій уперше у вітчизняній доктрині цивільного та сімейного права розроблено правовий механізм управління майном дитини з обґрунтуванням пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання відносин із управління майном дитини. Наукова новизна одержаних

результатів відображена у наукових положеннях, що мають ознаки новизни і виносяться на захист.

Вперше:

1) доведено, що у доктрині цивільного права управління майном дитини є формою реалізації права дитини на майно; поняття «здійснення права дитини на майно» й «управління майном дитини» співвідносяться з поняттям «суб'єктивне право дитини на майно», бо ними забезпечується реалізація правомочностей, що є змістом такого права, а саме: права володіння, права користування, права розпорядження її майном;

2) визначено поняття «управління майном дитини», під яким слід розуміти вчинення правових дій, спрямованих на ефективну реалізацію права дитини на майно;

3) обґрунтовано, що однією з ознак управління майном дитини є «ефективна реалізація права дитини на майно», що означає вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини на свій розсуд або з дозволу органу опіки та піклування, які б могла вчиняти сама дитина за наявності повної цивільно-правової дієздатності, спрямованих на здійснення права володіння, права користування та права розпорядження майном для отримання особистої вигоди дитини;

4) обґрунтовано, що однією з ознак управління майном дитини є наявність «особистої вигоди дитини», тобто того, що суб'єкт управління майном дитини намагається здобути із корисних властивостей майна, до чого прагне, вчиняючи відповідні дії, а також доведено, що ця ознака є показником результативності управління;

5) обґрунтовано, що галузевими принципами управління майном дитини є такі засади, які характеризують зміст управління майном дитини, а саме: розумність у вчиненні дій щодо майна дитини; ефективність у вчиненні дій щодо майна дитини; справедливість щодо одержання та передачі майна дитини та доходу від нього; збереження майна дитини; захист майна дитини;

6) визначено поняття «суб'єкт управління майном дитини» – це особа, яка є учасником відносин, що складаються з приводу управління майном дитини, має цивільні права та обов'язки (правоздатна), здатна здійснювати цивільні права та обов'язки (дієздатна) та може брати участь у цих правовідносинах на підставі відповідних юридичних фактів;

7) розроблено класифікацію суб'єктів управління майном дитини, які за правовим статусом та підставою виникнення повноважень поділяються на: 1) законні представники з управління майном дитини (батьки, усиновлювачі, опікун, піклувальник, повноваження яких з управління майном дитини визначаються законом); 2) договірні представники з управління майном дитини (управитель, повноваження якого з управління майном дитини визначаються договором про управління майном і мають бути визначені обсягом не меншим, ніж установлений законом для законних представників із управління майном дитини); 3) дитина віком від 14 років як особливий суб'єкт управління своїм майном (її повноваження визначаються законодавством);

8) обґрунтовано механізм надання дитині права на вчинення правочину відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості, що включає прийняття рішення органом опіки та піклування за заявою дитини на підставі отриманих документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування дитини щодо здатності усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток та стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки, виданої за місцем її навчання (роботи), для з'ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві;

удосконалено:

9) поняття «дитина» як правову категорію з уточненням, що дитиною є фізична особа із дня народження до досягнення 18 років, якщо відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше;

10) положення про упорядкування термінологічної бази ЦК України щодо фізичної особи, яка не досягла повноліття, якщо відповідно до законодавства вона не

набула (їй не надано) повну цивільну дієздатності раніше, шляхом введення термінів «дитина» (в одн.) і «діти» (у множ.), а також введення щодо особи, яка є дитиною за спорідненістю, але досягла повноліття, або якщо відповідно до законодавства вона набула (їй надано) повної цивільної дієздатності раніше, терміна, аналогічного за змістом терміну, що вживається в СК України, «повнолітня (-ій) дочка, син»;

11) цивільно-правові категорії, зокрема: «фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня особа)» з уточненням назви «дитина віком до 14 років» та «фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа)» з уточненням назви «дитина віком від 14 років»;

12) положення про часткову цивільну дієздатність дитини шляхом розмежування суб'єктів часткової цивільної дієздатності з уточненням, що дитина віком до 6 років – недієздатна, дитина віком від 6 до 14 років – частково дієздатна;

13) положення про те, що дозвіл органу опіки та піклування слід розглядати як дозвіл на вчинення правочину, а саме: батьками (усиновлювачами), опікуном із майном дитини віком до 14 років; батьками (усиновлювачами), піклувальником із майном дитини віком від 14 років, у разі позбавлення її права управляти своїм майном; управителем щодо майна дитини під час здійснення управління її майном; дитиною віком від 14 років зі своїм майном за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника;

дістали подальшого розвитку:

14) положення про врахування індивідуальної здатності фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідки шляхом обґрунтування її критерію – рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини, за яким пропонується визначати цивільну правосуб'єктність дитини: набувати окремі цивільні права та обов'язки (правоздатність); набувати право на вчинення правочину незалежно від віку (правочиноздатність); набувати повну цивільну дієздатність у порядку та на умовах, передбачених цивільним законодавством; нести цивільно-правову відповідальність з 14 років (деліктоздатність); зроблено висновок про те, що рівень розумової (психічної)

та моральної зрілості дитини є критерієм та межею дієздатності як вимір здатності інтелекту індивіда усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідки;

15) правова модель управління майном дитини у розробленому проекті Закону України «Про управління майном дитини», яка являє собою такий механізм управління, за яким чітко в сукупності регламентовано: права й обов'язки суб'єктів управління майном дитини; порядок управління майном дитини; порядок виплати та розмір винагороди за здійснення управління майном дитини; порядок звітування про управління майном дитини; повноваження органу опіки та піклування і служби у справах дітей як суб'єктів із управління майном дитини; порядок прийняття рішення органом опіки та піклування з питань управління майном дитини; перелік документів, за яким приймається рішення органу опіки та піклування; умови та порядок передачі управителю в управління майна дитини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано низку конкретних пропозицій із удосконалення вітчизняного цивільного та сімейного законодавства, які можуть бути використані в законотворчому процесі, зокрема, розроблено проекти законів України «Про управління майном дитини» та «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту із управління майном дитини», які спрямовані на посилення правових гарантій прав дитини на майно під час управління ним та передані для використання у законотворчій роботі до Верховної Ради України (довідка про впровадження від 05.03.2015 р. № 04-34/35-64). Прикладний характер дослідження дає змогу застосувати його результати в практичній діяльності органів опіки та піклування для посилення правового захисту права дитини на житло, недопущення звуження його обсягу та гарантування збереження внаслідок вчинення правочинів. Результати дослідження у порядку експерименту з 1999 по 2004 р. впроваджені в роботу органу опіки та піклування виконкому Київської районної у місті Донецьку ради (довідка від 14.09.2012 р. № 01/19-2582) та органів опіки та піклування Донецької області (довідка від 16.10.2012 р. № 08/19-2384).

Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці навчально-методичної літератури, а також в науково-дослідній роботі. Результати дослідження можуть слугувати основою для створення навчального курсу «Управління майном дитини». Окремі положення і висновки, сформульовані в дисертації, мають методологічний характер, що обумовлює перспективу проведення подальших досліджень з обраної тематики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи були темами доповідей та обговорення на спільних засіданнях наукових відділів Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України.

Результати дисертаційної роботи оприлюднено на 9 науково-практичних конференціях: «Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання» (м. Запоріжжя, 8 грудня 2000 р.), «Проблеми права на зламі тисячоліть» (м. Дніпропетровськ, 13–14 лютого 2001 р.), Підсумковій науковій конференції Донецького національного університету за період 2001–2002 р. (м. Донецьк, квітень 2003 р.), Підсумковій науковій конференції Донецького національного університету за період 2003-2004 р. (м. Донецьк, квітень 2005 р.), круглому столі «Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України» (м. Київ, 25 травня 2006 р.), Підсумковій науковій конференції Донецького національного університету за період 2005–2006 р. (м. Донецьк, квітень 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28 лютого – 1 березня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 14–15 березня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів, 28–29 березня 2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 25 наукових працях, зокрема, у 15 наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях, що входять до переліку фахових для юридичних наук видань, у 1 науковій статті, опублікованій у науковому

періодичному виданні іншої держави, та тезах 9 доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою та задачами дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи становить 248 сторінок. Список використаних джерел нараховує 288 найменувань і викладений на 28 сторінках. 5 додатків містяться на 44 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДИТИНИ

1.1. Поняття «дитина» як правова категорія

Дослідження особливостей правосуб'єктності дитини пов'язано із з'ясуванням поняття «дитина» як правової категорії. Термін «дитина» широко використовується у науковій літературі та законодавстві України. Проте, у ЦК України закріплено терміни: «зачата, але ще не народжена дитина» (ст. 25 ЦК України [270]), «фізична особа, що не досягла чотирнадцяти років» (ст. 31 ЦК України), «малолітня особа» (ст.ст. 31, 221 ЦК України), «фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» (ст. 32 ЦК України), «неповнолітня особа» (ст.ст. 32, 33, 222 ЦК України), «фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором» (ст. 35 ЦК України), «фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю» (ст. 35 ЦК України), «неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини» (ст. 35 ЦК України), «діти спадкодавця» (ст.ст. 1241, 1261 ЦК України), а у СК України – «малолітня дитина» (ст. 6 СК України [241]), «неповнолітня дитина» (ст. 6 СК України), «неповнолітні батьки» (ст. 16 СК України). Відтак постає питання: чи поширюється поняття «дитина» на зазначенні терміни?

Осмисленню проблематики визначення поняття «дитина» присвячено праці К. Демиденко, І. Жилінкової, О. Коломоєць, О. Марцеляка, А. Мирошниченко, З. Ромовської, О. Синявської, С. Фурси, О. Шульц та ін. Вони є базовими для дослідження обраної теми.

Тлумачення терміна «дитина» у довідковій літературі має незначні відмінності: маленька дівчинка або маленький хлопчик; син або дочка незалежно від їх віку; той або та, котрі успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища [30, с. 224]; майбутнє покоління, нащадки, потомки [79, с. 56].

За дослідженнями А. Мирошниченко, в юриспруденції аж до середини XIX ст. не існувало правового поняття «дитина». Вперше воно з'явилося у другій

половині XIX ст. у правовій системі США, у зв'язку із запровадженням ювенальної юстиції [142].

У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [212] і ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [192] поняття «дитина» трактується як «особа у віці до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше»; у ст. 1 Закону України «Про громадянство України» [191] – як «особа у віці до 18 років»; у ст. 6 СК України – «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття»; ч. 2 ст. 6 СК України конкретизує, що малолітньою вважається дитина до досягнення 14-ти років, а неповнолітньою – дитина у віці від 14-ти до 18-ти років. ЦК України не містить визначення терміна «дитина». Натомість використовує термін «діти» як у розумінні спорідненості спадкодавця та його дітей (ч. 2 ст. 308, ч. 4 ст. 1235, ст. 1241, ст. 1261), так і щодо осіб, які не досягли повноліття (ч. 1 ст. 242, ч. 3 ст. 289). Проте, тлумачення у ЦК України, зокрема у ст. 203 терміна «діти» та ст. 1224 терміна «дитина» є не зрозумілим щодо кола осіб, які ним охоплюються, а саме: поширюється він на осіб лише до 18-ти років чи старших.

Відповідно до ст. 10 ЦК України та ст. 13 СК України частиною національного законодавства України є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Міжнародним договором, у якому визначено поняття «дитина», є Конвенція ООН про права дитини [116]. Згідно з її ст. 1 «дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Критеріями цього поняття є: 1) «кожна людська істота»; 2) вікове обмеження «до досягнення 18-річного віку»; 3) додаткове обмеження «якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше».

У норми законів України «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про громадянство в Україні», СК України трансформовані положення Конвенції щодо визначення поняття «дитина» за наступними критеріями: 1) вікове обмеження «до досягнення нею 18-тирічного

віку»; 2) додаткове обмеження «якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Критерій «кожна людська істота» не дістав реалізації у законодавстві України. На думку З. Ромовської, термін «людська істота» викликав в Україні певне неприйняття, тому вирішено було дещо змінити акценти: «дитиною є особа» [229, с. 30].

Розглянемо кожний із критеріїв щодо доцільності та повноти використання їх у понятті «дитина» як правової категорії.

«Дитина» – «особа» чи «людська істота». Поняття «особа» і «людська істота» в законодавстві України відсутні.

Словник української мови надає таке визначення поняття «особа»: окрема людина, індивід; людська індивідуальність, особистість; людина як втілення індивідуального начала в суспільстві [30, с. 685].

Поняття «істота» тлумачиться як живий організм, людина, тварина [30, с. 404].

Таким чином, терміни «особа» та «людська істота» за своїм змістом є синонімами й означають «індивід». Але термін «дитина» є правовою категорією. Він передбачений законодавством для означення учасника правовідносин, яким є людина, котра не досягла 18-річного віку. За ст. 24 ЦК України людина як учасник цивільних правовідносин отримала назву «фізична особа». Отже, використання терміна «особа» у понятті «дитина» є безпідставним.

Критерії «віком до 18 років (повноліття)» та «повноліття» у понятті «дитина» теж заслуговують на увагу. Вісімнадцятирічний вік є межею, що поділяє учасників правовідносин на: фізичні особи віком до 18-ти років (або дитина в однині, чи діти в множині) та фізичні особи віком після 18-ти років. Потреба в поділі обґрунтовується особливістю правового статусу фізичної особи віком до 18-ти років (дитини). Він визначається правосуб'єктністю: правоздатністю та дієздатністю.

Поняття «повноліття» у законодавстві України відсутнє.

У довідковій літературі поняття «повноліття» тлумачиться як вік, після досягнення якого людина стає повноправним громадянином [30, с. 814].

У науковій літературі «повноліття» розглядається як сучасна форма набуття прав, обов'язків і відповідальності громадянина та людини [276].

За ст. 70 Конституції України [119] право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18-ти років.

За цивільним законодавством: «фізична особа у віці від 14-ти до 18-ти років (неповнолітня особа)» володіє неповною дієздатністю (ст. 32 ЦК України), отже, повна цивільна дієздатність настає з 18-річного віку, якщо фізична особа усвідомлює значення своїх дій і може керуватися ними (ст. 30 ЦК України).

За сімейним законодавством: «неповнолітньою вважається дитина у віці від 14-ти до 18-ти років» (ст. 6 СК України), тому «обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків» та його виконувати (ст.ст. 202–206 СК України). Ним також встановлено взаємні права й обов'язки повнолітніх дітей та інших членів сім'ї та родичів (ст.ст. 259, 260, 264 СК України); обов'язок повнолітніх онуків, правнуків утримувати бабцю, дідуся, прабабцю, прадіда (ст. 266 СК України); обов'язок повнолітніх братів, сестер утримувати малолітніх, неповнолітніх братів і сестер, які потребують матеріальної допомоги (ст. 267 СК України), що настають із 18-річного віку. Отже, громадяни України є повнолітніми з 18-ти років.

Але учасниками цивільних і сімейних правовідносин можуть бути не тільки громадяни України, а й громадяни інших держав та особи без громадянства. Норма ст. 70 Конституції України передбачена тільки для громадян України [120, с. 346]. Отже, відсутні підстави для визначення повноліття громадян інших держав та осіб без громадянства відповідно до ст. 70 Конституції України.

Вважаємо, що використання критерію «повноліття» у понятті «дитина» недоцільне. Віковий критерій конкретизує межу, за якою учасник правовідносин є дитиною, тому його застосування є домінуючим.

Щодо критерію, яким передбачено додаткове обмеження, зокрема: «якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше», виникає питання про правові підстави. Розглянемо підстави, за якими, в установленому порядку передбачено надання (набуття) повної цивільної дієздатності. За законодавством України повна цивільна дієздатність надається

фізичній особі, яка досягла 16-ти років і працює за трудовим договором, або бажає займатися підприємницькою діяльністю, або коли неповнолітня особа, записана матір'ю або батьком дитини (ст. 35 ЦК України). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повну цивільну дієздатність (ст. 34 ЦК України).

Правовий статус фізичної особи, якій надано (або вона набула) повну цивільну дієздатність, передбачає здатність своїми діями набувати для себе всі цивільні права, самостійно їх здійснювати, своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Постає питання, чи є повнолітньою така фізична особа? Виходячи зі змісту ст. 70 Конституції України, відсутні підстави для поширення її положень на фізичну особу, якій надана повна цивільна дієздатність, тому що така фізична особа не досягла 18-ти років. Відповідно до СК України повноліття дочки, сина, онуків (правнуків), братів, сестер та інших настає з 18-річного віку. Така точка зору обґрунтована З. Ромовською: «ні реєстрація шлюбу до досягнення цього віку (мається на увазі 18 років), ні надання повної цивільної дієздатності тому, хто працює за трудовим договором або бажає займатися підприємництвом, не припиняють у особи статусу дитини» [228, с. 30].

Таким чином, фізична особа, якій надано (або вона набула) повну цивільну дієздатність за підставами та в порядку, передбаченому ст. 34 і ст. 35 ЦК України, не є повнолітньою. Правовий статус «дитина», виходячи зі змісту цієї правової категорії, на таких фізичних осіб поширюється.

На нашу думку, «фізична особа, яка досягла 16-ти років і працює за трудовим договором» (ст. 35 ЦК України), «фізична особа, яка досягла 16-ти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю» (ст. 35 ЦК України), «неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини» (ст. 35 ЦК України), «неповнолітні батьки» (ст. 16 СК України) й «особи, які до досягнення повноліття вступили у шлюб» (ст.ст. 22, 23 СК України) не повинні об'єднуватися поняттям «дитина». Фізична особа, якій надана повна дієздатність, та фізична особа-дитина володіють різними обсягами правосуб'єктності. Перша – повною

цивільно-правовою дієздатністю, друга – частковою або неповною. Тому вони є різними правовими категоріями, що потребують чіткого окреслення саме поняттям «дитина».

Отже, поняття «дитина» потребує доповнення критерієм «якщо відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше».

Що стосується терміна «діти спадкодавця», то згідно з ст.ст. 1241 і 1261 ЦК України його використання передбачено в широкому сенсі. «Дітьми спадкодавця» можуть бути: дитина, тобто фізична особа з дня народження до 18-річного віку, дочка та син віком від 18-ти років і старше, а також зачата, але ще не народжена дитина, інтереси якої охороняються ст.ст. 25, 1261 ЦК України. Наявність у правових нормах однозвучних термінів «дитина» та «діти», які є різними за юридичним змістом, створює законодавчо-термінологічну плутанину.

О. Шульц, розглядаючи ці терміни за юридичним змістом, вважає, що вони не тотожні й доповнюють один одного [285, с. 91]. На думку С. Фурси, поняття «дитина» може сприйматися об'єктивно, тобто згідно з нормами законодавства, та суб'єктивно, зокрема з позицій батьків. В останньому випадку поняття «дитина» не зникає доти, доки батьки живі. Таке широке поняття є корисним і застосовується при встановленні прав на спадщину, коли незалежно від віку діти спадкодавця належать до першої черги спадкоємців (ст. 1261 ЦК України), а у разі їхньої непрацездатності мають право на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України) [243, с. 40].

У СК України використовуються щодо повнолітніх дітей терміни «дочка» та «син». Це обумовлено необхідністю забезпечення чіткості й однозначності правових категорій. Завдяки цьому зникне потреба поділяти дітей на неповнолітніх і повнолітніх, пише З. Ромовська [229, с. 30]. Вважаємо слушною цю точку зору. На нашу думку, норми ЦК України мають бути впорядковані щодо термінів «дитина» та «діти» аналогічно термінам СК України «дитина», «дочка», «син».

Аналіз нормативно-правових актів України свідчить, що в законодавстві поняття «дитина» визначається по-різному. Критеріями, за якими воно

сформульовано в законодавстві України, є: 1) «особа»; 2) вікове обмеження «до 18-ти років (повноліття)» або «повноліття»; 3) додаткове обмеження «якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше». Щодо понять «діти», «дитина», «неповнолітні» тощо у науковій літературі висловлено низку точок зору. Правова дефініція «дитина» більшістю авторів тлумачиться як особа віком до 18 років. Терміни «діти», «дитина», «неповнолітні» за юридичним змістом розглядаються як не тотожні. Такі результати дослідження дають підстави сформулювати власну позицію. Насамперед, термін «дитина» має імплементувати в законодавство України згідно з його дефініцією, передбаченою Конвенцією ООН про права дитини, а саме: поширюватися лише на осіб, які не досягли 18 років і їм не надана (вони не набули) відповідно до цивільного законодавства повної цивільної дієздатності. Терміни «дитина» та «діти» повинні використовуватися в законодавстві України як однакові за юридичним змістом і різнитися лише за категорією числа (однина чи множина), зокрема: «дитина» (в однині) та «діти» (у множині). Термін «дитина» має безпосереднє відношення як до сімейного, так і до цивільного законодавства, він є універсальним, але його використання має бути лише у розумінні, що це фізична особа із дня народження і до досягнення віку 18-ти років, якщо за законодавством вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше. Тому, поняття «дитина», як правова категорія, потребує законодавчого вдосконалення, зокрема: дитиною слід вважати фізичну особу із дня народження до досягнення віку 18-ти років, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше. Таким чином, поняття «дитина» вдосконалюється трьома критеріями, а саме: 1) це «фізична особа», тобто суб'єкт (учасник) цивільних правовідносин; 2) віковим обмеженням «до 18-ти років», тобто введенням чіткої межі поділу суб'єктів цивільних правовідносин на тих, які віднесені до правової категорії «дитина», та тих, які виходять за її межі, і вилученням такого критерію як «повноліття»; 3) додаткового обмеження «якщо відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше», тобто невизнання

фізичної особи віком до 18-ти років дитиною, якщо вона набула (їй надано) повної цивільної дієздатності за підставами та в порядку, передбаченими законодавством.

Введення у цивільне законодавство термінів: «дитина» та «діти» у розумінні, що це фізична особа із дня народження і до досягнення віку 18-ти років, якщо вона відповідно до законодавства не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше, дозволить упорядкувати законодавчо-термінологічну невизначеність, а також сприятиме правильному розумінню змісту правових норм і їх реалізації. З огляду на це вважаємо за доцільне за вищевказаними критеріями поняття «дитина» внесення змін до: ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», ст. 1 Закону України «Про громадянство України», ст. 6 Сімейного кодексу України для уніфікації в них поняття «дитина».

Дискусійним є питання і щодо терміна «неповнолітні» як у цивільному, так і сімейному законодавстві. І. Жилінкова вважає, що його використання у Цивільному кодексі України є помилкою законодавця, позаяк створює проблему в тлумаченні окремих правових положень, а саме ст. 1241 ЦК України щодо права дітей на обов'язкову частку в спадщині [62]. За висновками С. Фурси, поняття «неповнолітні діти» поглинає поняття «малолітні діти», вони фактично дублюються (з посиланням на терміни ЦК України) без розкриття особливостей їх правового змісту для сімейних відносин [243, с. 41]. Точка зору І. Жилінкової та С. Фурси заслуговує на увагу. Вважаємо, що використання у ЦК України та СК України терміна «неповнолітні» є некоректним. На нашу думку, діти, які охоплюються терміном «малолітні», також є неповнолітніми, адже, за ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», ст. 1 Закону України «Про громадянство України», дитиною є особа до досягнення 18-ти років (повноліття). Поділяємо також позицію О. Марцеляка [135, с. 48] та О. Синявської [238, с. 95], що поняття «неповнолітній» містить характеристику важливого періоду життя людини, активізує увагу на відсутності у людини певної риси – досягнення віку повноліття.

М. Івановим [80], А. Казанцевою [88], А. Нечаєвою [155], М. Свистельниковим [233], Я. Шевченко [282] та іншими вченими у науковій літературі вживається термін «підлітки» щодо фізичних осіб віком від 14 до 18 років. На думку З. Ромовської, використання в СК України терміна «підлітки» щодо дитини віком від 14 до 18 років вирішило б проблему термінологічного поділу дітей за віком [228, с. 30]. На нашу думку, така точка зору є спірною, бо згідно з Словником української мови «підліток» – це хлопчик або дівчинка років 12–16 [79, с. 183], перехідного віку від дитинства до юнацтва [30, с. 773]. Це тлумачення не співвідноситься із законодавчою межею відокремлення фізичних осіб у цивільному праві терміном «неповнолітні», зокрема вона визначена віком 14-ти років. Тому і коректність використання терміна «підліток» у ЦК України та СК України теж викликає сумніви.

Аналіз точок зору вчених і довідкової літератури дає змогу сформулювати таку позицію: без шкоди для правової науки та практики можна відмовитися від термінів «малолітні» та «неповнолітні» як у ЦК України, так і СК України. Більше того, введення в цивільне законодавство терміна «дитина» дає можливість різнити правові категорії фізичних осіб віком до 18-ти років як «дитина віком до 14-ти років» і «дитина віком від 14-ти років». У зв'язку з цим, потребують упорядкування норми ЦК України та СК України.

Подібна законодавча практика мала місце у ЦК УРСР (1963 р.) [274]. За ним особи, які не досягли віку 18-ти років, визначалися одним терміном «неповнолітні», а цивільно-правові категорії таких суб'єктів – «неповнолітні, які не досягли 15-ти років» (ст. 14) і «неповнолітні віком від 15-ти до 18-ти років» (ст. 13).

1.2. Правоздатність дитини за цивільним законодавством

Правоздатність є юридичною категорією, елементом цивільної правосуб'єктності фізичної особи. Саме вона забезпечує здатність мати суб'єктивні цивільні права й обов'язки. Фізичні особи наділені рівними можливостями щодо

такої здатності. Це твердження закріплено в ч. 1 ст. 26 ЦК України. Але обсяги таких прав та обов'язків у фізичних осіб різні. У випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права й обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ч. 3 ст. 25 ЦК України). Проблемам цивільної правоздатності присвячено чимало наукових досліджень. Проте особливості цивільної правоздатності дитини є актуальним предметом додаткових наукових досліджень.

Дефініція правоздатності розглядалася М. Агаровим [2, с. 28], С. Алексєєвим [4, с. 94], С. Братусем [22, с. 40–43; 23, с. 30–31], Я. Веберсом [28, с. 41, 46–47], А. Венедиктовим [32, с. 19], О. Іоффе [83, с. 98–101], О. Красавчиковим [122, с. 11], Л. Явичем [287, с. 93] та ін.

М. Агарковим розроблено теорію динамічної правоздатності та вказано на існування так званої секундарної правоздатності як специфічного правового явища, яке є проміжним між правоздатністю та суб'єктивним правом [2, с. 28]. С. Братусь став автором теорії статистичної правоздатності [22, с. 42–43]: правоздатність – це право бути суб'єктом прав і обов'язків, правоздатність і правосуб'єктність – рівнозначні поняття. Для визначення громадянина суб'єктом більшості цивільних прав достатньо володіти правоздатністю. С. Братусь не підтримував наявність секундарної правоздатності, вважав, що це або елемент правоздатності, або звичайне суб'єктивне право [23, с. 6]. Критичну оцінку теорія динамічної правоздатності отримала в працях Я. Веберса [28, с. 44–45], А. Венедиктова [32, с. 19], О. Красавчикова [122, с. 11] та інших науковців. С. Алексєєв вважає, що правосуб'єктність являє собою єдність правоздатності та дієздатності [4, с. 139].

Відтак домінують такі наукові позиції: правоздатність виникає за законом і є правовою властивістю суб'єкта права [2, с. 28; 4, с. 94; 23, с. 30–31; 28, с. 41, 46–47; 83, с. 98–101; 122, с. 11; 287, с. 93]; правоздатність – це передумова кожного конкретного суб'єктивного цивільного права та обов'язку [4, с. 94; 23, с. 30–31; 28, с. 41, 46–47; 32, с. 98–101; 83, с.11; 122, с. 93]. Ці наукові позиції підтримуються в дослідженнях Д. Боброової [268, с. 65], М. Венецької [263, с. 119], О. Здрок [75, с. 74], М. Кротова [236, с. 93], А. Пасічника [164, с. 30], С. Попова [47, с. 72–74], Т. Шкрум

[266, с. 88] та ін. Болгарський дослідник О. Джеров також розглянув правоздатність як передумову суб'єктивних цивільних прав та обов'язків [52, с. 134].

Інший погляд (правоздатність – це абстрактна (природна) здатність бути суб'єктом цивільних правовідносин) обґрунтовується в працях А. Нечаєвої [153, с. 29], З. Ромовської [230, с. 52, 53], О. Пушкіна та В. Самойленко [221, с. 134] та ін.

Особливості правоздатності дитини розглянуто в роботах Н. Єршової [58], Л. Кузнєцової [127], А. Котелевець та Є. Мирошниченко [121], С. Сулейманової [252], З. Ромовської [230], О. Чефранової [276] та ін.

Відповідно до ст. 25 ЦК України правоздатність – це здатність мати цивільні права та обов'язки. Нею володіє фізична особа, тобто людина (ст. 24 ЦК України) з дня свого народження до моменту смерті.

Зважаючи на те, що ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [212], ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [189], ст. 1 Закону України «Про громадянство України» [191], ст. 6 СК України [241] особу до досягнення 18-ти років (повноліття) визнають дитиною, то фізичною особою, здатною мати цивільні права та обов'язки з дня народження до досягнення 18-ти років (повноліття), є дитина.

Згідно з ст. 26 ЦК України всі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. За цією підставою дитина є рівноправною в здатності мати цивільні права та обов'язки [17, с. 41].

Фізична особа відповідно до ст. 26 ЦК України може мати: всі особисті немайнові права, встановлені Конституцією України та ЦК України; всі майнові права, що встановлені ЦК України й іншими законами; інші цивільні права, що не встановлені Конституцією України, ЦК України, іншими законами, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства, а також мати обов'язки як учасник цивільних правовідносин.

Правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права й обов'язки, визнано нікчемним. Правовий акт Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб не може

обмежувати можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачене Конституцією України (ст. 27 ЦК України).

Але здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов’язуватися у випадках, установлених законом, із досягненням фізичною особою відповідного віку (ч. 3 ст. 25 ЦК України). Так, згідно із ст. 1234 ЦК України право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Фізична особа віком до 18-ти років не має права на заповіт, тому що її цивільна дієздатність часткова (ст. 31 ЦК України) або неповна (ст. 32 ЦК України). Це свідчить, що правові категорії «право» та «дієздатність» є взаємопов’язаними. Від здатності фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатності своїми діями створювати для себе цивільні обов’язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність (дієздатності) законодавством (ч. 3 ст. 25 ЦК України) встановлюється здатність мати окремі права та обов’язки (правоздатність).

У науковій літературі висловлюються подібні думки щодо обсягу правоздатності дитини. О. Чефранова охарактеризувала цивільну правоздатність дитини як неповну, обґрунтовуючи її нездатністю дитини мати окремі цивільні права й обов’язки, пов’язані з особистістю уповноваженої або зобов’язальної особи, а саме: несення відповідальності, складання заповіту, видача доручення [276, с. 6]. С. Сулейманова висловила думку про часткову правоздатність дитини, яка є здатністю громадянина мати цивільні права і виконувати обов’язки не від народження, а від установленого законом віку [252, с. 79]. Л. Кузнєцова, порівнюючи правоздатність дитини з правоздатністю повнолітніх дієздатних осіб, відзначає, що вони майже збігаються, а розбіжності незначні й стосуються саме обсягу прав та обов'язків дитини [127, с. 8–15]. Н. Єршова зазначила, що закон закріплює за кожним громадянином однакову можливість мати цивільні права та обов’язки, тим самим створює однакові для всіх можливості або передумови суб’єктивних цивільних прав та обов’язків. Проте обсяг і характер суб’єктивних цивільних прав та обов'язків кожного громадянина залежать від його віку [58, с. 8–9].

Положення ч. 3 ст. 25 ЦК України свідчать про здатність дитини мати не всі цивільні права та обов'язки, бо здатність набувати окремі із них пов'язується з досягненням фізичною особою відповідного віку. У зв'язку з цим правоздатність дитини обґрунтовується враховуючи основні наукові позиції: правоздатність виникає за законом і є суспільною властивістю суб'єкта права [2, с. 28; 4, с. 94; 23, с. 30–31; 28, с. 41, 47–47; 83, с. 98–101; 122, с. 11; 286, с. 93]; правоздатність – це передумова кожного конкретного суб'єктивного цивільного права [4, с.94; 23, с. 30–31; 28, с. 41, 46–47; 83, с. 98–101; 122, с. 11; 287, с. 93]. Отже, правоздатність дитини є правовою передумовою всіх цивільних прав та обов'язків, які може мати дитина за законом.

Саме закон визначає здатність мати права та обов'язки для суб'єкта права, яким у цьому випадку є дитина. Але правоздатність дитини та правоздатність повнолітньої фізичної особи різні за змістом. Правоздатність дитини – це здатність мати тільки ті цивільні права та обов'язки, які передбачені для неї законом. Правоздатність повнолітньої фізичної особи – це здатність мати усі цивільні права та обов'язки. Їх перелік закріплений у ст. 26 ЦК України.

Критично оцінюємо точки зори щодо часткової [276, с. 6] і неповної [252, с. 79] правоздатності дитини. За своєю правовою природою правоздатність не може бути частковою (неповною) чи повною. Правоздатність – це лише загальна можливість мати права та обов'язки, і з цим висновком А. Котелевець та Є. Мирошниченко слід погодитися. Наявність правоздатності не залежить від віку, стану здоров'я, можливості здійснення прав і обов'язків, життєздатності людини [121, с. 8–9]. Вона є основою правоволодіння. Вона є правовою передумовою, але лише щодо тих цивільних прав та обов'язків, які може набувати суб'єкт права за законом. Сукупність цих прав та обов'язків є змістом цивільної правоздатності. Отже, зміст правоздатності дитини – це сукупність тих цивільних прав і обов'язків, які вона може мати за законом.

Як зазначає З. Ромовська, повнолітня психічно повноцінна людина наділяється здатністю бути учасником усіх цивільних правовідносин. Нижчим рівнем здатності мати цивільні права та обов'язки наділені діти та недієздатні.

Перші – тому, що не мають достатніх знань і життєвого досвіду, другі – не розуміють значення своїх дій або не можуть керуватися ними [230, с. 53].

Із цією науковою позицією не можна погодитися. Якщо правоздатність є передумовою правоволодіння, то її зміст однаковий як для психічно повноцінної людини, так і для недієздатної. Проте правоздатність дитини має інший зміст. Адже дитина здатна мати тільки ті цивільні права та обов'язки, які передбачені для неї законом, зокрема окремі цивільні права вона набуває залежно від віку (ч. 3 ст. 25 ЦК України). Цивільне законодавство також передбачає залежно від віку й обсяг дієздатності фізичної особи. Це дозволяє зробити наступний висновок: обсяг правоздатності фізичної особи в окремих випадках залежить від її здатності усвідомлювати значення свої дій і можливості керуватися ними (дієздатності). У зв'язку з цим, не заперечуємо, що цивільна правоздатність фізичної особи віком до 18-ти років обумовлюється існуванням вікового критерію щодо здатності мати окремі цивільні права та обов'язки (ч. 3 ст. 25 ЦК України). Але вважаємо, що таким критерієм може бути і рівень розумової (психічної) та моральної зрілості фізичної особи. Його введення в цивільне законодавство буде сприяти розширенню змісту цивільної правоздатності фізичної особи віком до 18-ти років. Тому пропонуємо таку редакцію ч. 3 ст. 25 ЦК України: «3. У випадках, установлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку або відповідного рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини, який визначається у тому ж порядку, що й дієздатність дитини за цим критерієм».

1.3. Дієздатність дитини за цивільним законодавством

Дієздатність є юридичною категорією, елементом цивільної правосуб'єктності фізичної особи. Саме через дієздатність фізична особа реалізує свою правоздатність. Це правовий механізм, який забезпечує реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може

керуватися ними (ст. 30 ЦК України). За цивільним законодавством ці якості суттєво відрізняються залежно від віку та психічного стану фізичної особи.

Проблемам цивільної дієздатності присвячено чимало наукових робіт. Проте особливості цивільної дієздатності дитини мало досліджені в юридичній науці.

Дефініція цивільної дієздатності розглядалася в наукових працях Я. Веберсом [27], В. Ойгензих [160], І. Шапакідзе [279] та ін.

Особливості дієздатності дитини досліджувалися М. Дякович [55], Н. Єршовою [58], Л. Кузнєцової [127], А. Котелевець та Є. Мирошниченко [121], В. Серебровським [237], О. Чефрановою [276] та ін.

Згідно з ст. 30 ЦК України цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Фізична особа віком до 14-ти років має часткову дієздатність (ст. 31 ЦК України); віком від 14-ти до 18-ти років – неповну (ст. 32 ЦК України). Особа до досягнення 18-ти років (повноліття) визнана дитиною (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [212], ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [192], ст. 1 Закону України «Про громадянство України» [191], ст. 6 СК України [241]). Отже, фізичною особою до досягнення віку 14-ти років і фізичною особою віком від 14-ти до 18-ти років є дитина, а її дієздатність за цивільним законодавством України є частковою або неповною.

Критерій «вікової межі» дієздатності дитини використовується в цивільному законодавстві протягом багатьох років. За ЦК УРСР (1963 р.) вікова межа дієздатності дитини становила 15 років (ст. 13) [273], за ЦК УРСР (1922 р.) – 14 років (ст. 9) [272], за ЦК України (2003 р.) –14 років (ст.ст. 31, 32). Отже, нині вікова межа дієздатності дитини відповідає тій, що діяла у 1922–1963 рр.

Аналогічно відбулася зміна вікової межі дієздатності дитини за законодавством Російської Федерації: 14 років – за ЦК РФ (1996 р.) [42], 15 років – за

ЦК РРФСР (1964 р.) [44], 14 років – за ЦК РРФСР (1922 р.) [43]. Більше того, за ст. 28 ЦК РФ (1996 р.) [42] малолітніх поділяє межа 6 років.

Як зазначає С. Шимон, у Німеччині, Франції, Англії та США здатність фізичних осіб своїми діями набувати цивільні права й обов'язки в повному обсязі настає з досягненням повноліття. Але вік, із якого особа вважається повнолітньою, у цих країнах відрізняється у межах від 18 до 21 років [284, с. 32]. Аналогічні висновки досліджень висвітлені Д. Бобровою й О. Дзерою [21]. На думку В. Ілейка, у Швейцарії, Болгарії та Польщі дієздатністю володіє кожний повнолітній, який перебуває при здоровому розумі. Вік повноліття також відрізняється з 18 до 20 років [82]. Проте, як зазначає, Шапп Ян, із посиланням на Закон про реформи права опіки й турботи про повнолітню особу (1992 р.), у Німеччині обмежено дієздатною визнається особа не молодше семирічного віку, але яка не досягла 18 років [280, с. 205]. У Чехії вікова межа дієздатності дитини еволюціонувала: особа, яка не досягла віку 6 років, вважається абсолютно недієздатною, а пізніше параграфом 9 ЦК (1964 р.) усіх неповнолітніх до 18 років стали вважати здатними вчиняти тільки такі правочини, які за своїм характером можуть відповідати розумовій і моральній зрілості відповідно до віку дитини [46, с. 27; 45, с. 9–10]. За законодавством Франції дієздатність дитини регулюється різними (розрізненими) нормами Цивільного кодексу; до 18 років дитина вважається недієздатною, однак законодавець вніс певні уточнення та з досягненням нею певного віку розширив коло повноважень [284, с. 34]. В англо-американському праві дитина вважається недієздатною (пасивно правоздатною). Згідно з англійським законом про правову допомогу та судовою практикою дієздатність дитини обмежена незалежно від віку. За законодавством США обсяг дієздатності дитини визначено за аналогією з англійським правом, однак тут чіткіше прослідковується тенденція до розширення переліку правочинів, які є дійсними у разі укладання їх дитиною [284, с. 35].

Отже, основним критерієм дієздатності дитини в законодавствах України та зарубіжних країн є настання відповідного біологічного віку людини.

Чи обґрунтовано цей критерій? Я. Веберс, аналізуючи крок законодавця щодо підвищення віку (з 14 до 15 років) межі дієздатності після прийняття ЦК РРФСР (1964 р.) [44] і кодексів колишніх союзних республік (це стосується й ЦК УРСР (1963 р.) [274], відзначав, що збільшення вікової межі можна пояснити тільки прирівнянням моменту настання цивільно-правової дієздатності дитини (хоча в неповному обсязі) до моменту виникнення у громадян здатності працювати. Однак пояснити це факторами психологічного характеру неможливо [27, с. 105].

Критерій «вікової межі» дієздатності дитини був і залишається предметом обговорення у науковій літературі. Про недосконалість його висловлювалися Я. Веберс [27, с. 105–106], О. Чефранова [276, с. 8–9], Х. Шварц [281, с. 53] та ін. Я. Веберсом та О. Чефрановою зверталася увага на необхідність установлення більш ранньої вікової межі. Я. Веберс мотивував свою позицію розвитком науки й техніки та загальної освіти, що сприяє більш ранньому визріванню розумових здібностей, які мають значення для волевиявлення [27, с. 105–106], а О. Чефранова – акселерацією, тобто прискоренням інтелектуального та фізичного розвитку особистості, внаслідок чого здатність усвідомлювати свої вчинки та керуватися своєю поведінкою з'являється у сучасних підлітків раніше за їхніх попередників [276, с. 8–9].

Українські вчені О. Пушкін і В. Самойленко, з посиланням на сімейне законодавство, що передбачає врахування думок дітей із окремих питань з 7-ми- та 10-річного віку, вважають за можливе встановити його в 6 років [222, с. 93].

У сучасній цивілістиці, як і три десятиліття тому, домінують позиції щодо необхідності врахування психологічних особливостей конкретного індивіда при визначенні його дієздатності. М. Костицький обґрунтовує свої висновки не тільки тенденціями акселерації, а й тенденціями ретардації, тобто затримкою розвитку. На його думку, у цьому питанні слід врахувати: напівграмотність, обмеженість, конформізм, агресивність, самодурство тощо, якими може характеризуватися людина. Крім зазначених рис, М. Костицький звертає увагу і на тенденцію вроджених і набутих психологічних дефектів, психічних і соматичних захворювань,

які негативно впливають на психіку людини, її психічну діяльність, поведінку, вчинки й ін. Завдяки зусиль мас-медіа, особливо телебаченню, мислення дедалі більшої кількості людей стає жорстко стереотипним і часом уподібнюється рефлекторній поведінці. Наслідком цих соціальних процесів є зниження аналітико-синтетичних проявів психологічної діяльності людини [120, с. 1, 3]. В. Ілейко, з подібних підстав, обґрунтував актуальність дослідження та подальшої розробки проблеми дієздатності [81, с. 4].

У науковій літературі виділяються два основні фактори дієздатності людини – воля й інтелект. Воля, як зазначив В. Ойгензихт, – це психічний регулятивний процес, що полягає у можливості керуватися вчинками. Інтелектуальний момент дієздатності полягає у можливості усвідомлювати свої вчинки та їх результати [160, с. 97]. Під час здійснення правомірних дій головну роль відіграє воля, доводив Я. Веберс, хоча цим зовсім не зменшується роль інтелекту, адже волетворення залежить від рівня розумового розвитку, знань, досвіду, тому юридично значима воля залежить від здатності людини усвідомлювати значення власних дій, їх наслідки [27, с. 125].

Висновки свого часу обґрунтовувалися Я. Веберсом, виходячи зі змісту ст. 11 ЦК УРСР [274]. Дієздатністю вважалася здатність громадянина своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки. Видається, що сама правова норма вольовому фактору надала основне значення, а інтелекту – другорядне.

Відповідно до ст. 30 ЦК України цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керуватися ними. Фізична особа вважається дієздатною за наявності насамперед інтелектуального моменту, а потім уже – вольового. Видається, що правова норма за цивільним законодавством України надала в дієздатності головне значення інтелекту. Хоча на дієздатність суб'єкта впливають як інтелект, так і воля, їх значення не може розглядатися окремо в цій правовій категорії. Проте суттєвість дієздатності за цивільним законодавством України змінилася, її основними факторами є інтелект і воля.

За змістом ст. 31 ЦК України дитина віком до 14 років має такий інтелект, який дає змогу усвідомлювати значення своїх дій щодо вчинення правочинів, передбачених обсягом часткової дієздатності. Відповідно до ст. 32 ЦК України дитина віком від 14 до 18 років має такий інтелект, який дає їй змогу усвідомлювати значення своїх дій на вчинення правочинів, передбачених обсягом неповної дієздатності.

Постає питання, чи є вік виміром юридично значимого інтелекту?

За Словником української мови, інтелект – це розум, здатність людини думати, мислити, рівень її розумового розвитку [30, с. 401].

У психологічній літературі А. Массанов, враховуючи дослідження Ж. Піаже (за яким інтелект є вищим універсальним способом зрівноважування суб'єкта із середовищем), Ч. Спірмена (є «розумовою енергією», рівень якої визначає успішність виконання будь-яких тестів) і Р. Кеттеллі (є двох видів: «плинний», що залежить від дії фактора спадковості, та «кристалізований», що вимагає використання минулого досвіду і залежить головним чином від впливу середовища), обґрунтував наукову позицію про те, що інтелект виступає як здатність виконувати відповідні завдання, ефективно включатися в соціокультурне життя, успішно пристосовуватися, його базовою структурою є логічне мислення [137].

Водночас, експерименти у галузі психології показують, що одноманітний для всіх інтелектуальних спроможностей патер вікових змін у період дорослості людини відсутній, загальний індекс інтелектуальних здібностей недостатній для поняття вікових змін і вікових відмінностей в інтелектуальних функціях індивідів [278, с. 75]. Дитячий розвиток, зазначив Л. Виготський, є таким складним процесом, який у жодній своїй стадії не може бути повно визначений тільки за одним критерієм [36, с. 115]. Т. Омельченко обґрунтувала висновок про те, що біологічний вік виступає оцінкою індивідуального вікового статусу організму, є показником відповідності (невідповідності) морфофункціонального статусу даного індивіда певному середньостатистичному значенню розвитку даної віково-статевої групи [160, с. 73, 74]. Але кожна людина – це індивід. Чи доцільно до визначення її

здатності усвідомлювати значення юридичних дій застосовувати «значення середньостатистичного розвитку вікової статевої групи»?

На інтелектуальні здібності людини, безумовно, впливають освіта, науково-технічний прогрес тощо. Вони є ґрунтом, на якому зростає інтелект. Психологічною наукою доведено, що ті ділянки мозку, що не тренуються, перестають нормально дозрівати і можуть втратити здатність до функціонування. Навчання, яке проходить у дитинстві, має більше значення для розвитку психічних якостей, ніж навчання дорослої людини [148, с. 46]. У зв'язку з цим заслуговують на увагу точки зору Я. Веберса [27, с. 105–106] та О. Чефранової [276, с. 8–9] щодо тенденцій акселерації індивіда та М. Костицького [120, с. 1, 3] – ретардації індивіда в сучасних умовах. У суспільстві зустрічаються поки що явища, коли дитина виховується у так званій асоціальній сім'ї, не ходить до школи. Так, у вересні 2003 року службою у справах дітей Київської районної у місті Донецьку ради було виявлено дитину, яка до 13 років не тільки не ходила до школи, а й не була зареєстрована в державних органах реєстрації актів громадянського стану як народжена [9]. Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України зіткнувся з подібними обставинами у 2011 році щодо дитини, яка мешкала у місті Біла Церква Київської області [94, с.101]. Через рік така дитина, відповідно до ст. 32 ЦК України, почне володіти неповною дієздатністю. Чи можна прирівняти її інтелект до дитини такого ж віку, яка виховувалася у сім'ї, де увага спрямована на розвиток її інтелектуальних здібностей, навчання?

Ці висновки важливі для цивільно-правової науки, вони спростовують загальний підхід цивільно-правової науки до висновку про те, що суб'єкти відповідної вікової групи мають однакове усвідомлення значення юридичних дій. Дієздатність є загальною правовою категорією, проте за нею індивідуально набуваються суб'єктивні права й обов'язки. Отже, здатність усвідомлювати значення юридичних дій теж повинна бути індивідуалізована. Із цього випливає висновок: біологічний вік не є показником здатності індивіда усвідомлювати значення юридичних дій.

На нашу думку, виміром здатності усвідомлювати значення юридичних дій є рівень інтелекту, тобто рівень розумової (психічної) зрілості людини. Саме цей

критерій дає індивідуальний підхід до визначення дієздатності суб'єкта права. За ним дитині, здатній, незалежно від віку, усвідомлювати значення юридичних дій (наприклад, набути права власності на квартиру за договором дарування між бабусею й онуком тощо), на законодавчому рівні надати відповідні повноваження. Проте у випадку, коли дитина, незалежно від віку, має психічні вади або з інших причин рівень її розумової (психічної) зрілості демонструє очевидність неусвідомлення значення юридичних дій із метою охорони її прав, вона повинна бути позбавлена можливості щодо їх вчинення.

Отже, наш висновок: рівень розумової (психічної) зрілості є виміром інтелекту й обґрунтованим критерієм межі дієздатності фізичної особи.

У радянській науковій літературі робилися спроби визначити цивільну дієздатність дитини залежно від рівня розумової зрілості. За доцільність такого підходу висловлювалися О. Чефранова [276, с. 8], Х. Шварц [281, с. 53] та ін. О. Чефранова зазначала, що безпідставно позбавляти дитину, яка здатна розуміти значення своїх дій, керуватися ними і розуміти їх наслідки, можливості особисто набувати та здійснювати цивільні права і звільняти її від обов'язків нести відповідальність за невірну реалізацію цих прав [276, с. 8]. Х. Шварц вважав, що для різних способів, видів і випадків рівень психічної зрілості та розуміння різний. Як виняток, він припускав передбачення в цивільному законодавстві так званого механічного способу вікової межі – «12-річного мінімального віку» [281, с. 53].

Але законодавче врегулювання питання визначення дієздатності дитини щодо рівня її розумової (психічної) зрілості не було реалізовано, оскільки для суб'єктів цивільно-правових відносин, які виникали в соціально-економічних умовах СРСР, не поставала гостро потреба в цьому. Так, Г. Свердлов свого часу зазначав, що в законі вік дієздатності людини може не збігатися з дійсною її здатністю бути учасником цивільного обігу, але відсутня небезпека того, що може бути несправедливо обмежена така важлива та грошова в буржуазному суспільстві здатність людини «купувати», «продавати». Такого роду думки чужі радянському соціалістичному праву. Радянські діти не здають у найом ні квартир, ні «цілих будинків». Вони не купують машин і не наймають

робітників. Вони не торгують ні лісом, ні землею. Радянські діти вчаться, а відома частина підлітків після досягнення відповідного, наближеного до повноліття віку, працює, одержує заробіток і придбаває речі споживчого значення [232, с. 112].

З 1992 року в Україні існує приватна форма власності [189]. Право дитини на майно безпосередньо пов'язано з правом приватної власності. Право власності завжди було основою життєздатності людини в будь-якому суспільстві, й краще, ніж сам носій цього права, ніхто не зможе його здійснити. На нашу думку, встановлення цивільної дієздатності залежно від рівня розумової (психічної) зрілості є необхідним. Такий підхід забезпечить поєднання з дійсною здатністю дитини бути учасником цивільних правовідносин і забезпечить захист її майнових прав та інтересів.

Окрім цього, певне значення у вирішенні аналізованого питання має відіграти і рівень моральної зрілості дитини. Надання дитині права на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) зрілості означає підвищення її статусу, своєрідний вияв довіри до неї з боку держави. Такої довіри варта тільки та дитина, яка усвідомлює важливість своєї поведінки в суспільному житті. Характеристика поведінки дитини за місцем її навчання (роботи) є критерієм усвідомлення дитиною існуючих норм моралі.

Вважаємо, що рівень розумової (психічної) та моральної зрілості – це саме той критерій, який має бути покладений в основу визначення дієздатності дитини за цивільним законодавством [16, с. 197].

Механізм визначення рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини має бути спільно встановлено з фахівцями галузей психології, психіатрії, педагогіки й ін. У науковій літературі подібні точки зору висловлені В. Ойгензихтом та І. Шапакідзе. В. Ойгензихт вважав, що дії як акти поведінки – дії мотивовані, містять мету, вивчаються психологією, а право використовує ці дані [160, с. 7]. І. Шапакідзе розглядав розвиток учення про дієздатність у тісному зв'язку із правовими, психологічними, філософськими та медико-біологічними факторами. На його думку, вирішення проблеми дієздатності вимагає вивчення закономірностей соціального та загальнонаукового порядків, що визначають

психологічну та психічну діяльність людини [279, с. 11]. Прибічниками такої точки зору є В. Ілейко та В. Первомайський [85]. Ці правові позиції ми оцінюємо позитивно.

На нашу думку, рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини щодо правових наслідків може визначатися органом опіки та піклування. Цей орган має величезний досвід у прийнятті рішень про надання дозволу на вчинення правочинів із майном дитини. Тому і в цьому питанні він може використати свій досвід щодо охорони майнових прав та інтересів дитини. Підставою для прийняття органом опіки та піклування рішення повинна бути заява дитини про надання їй права на вчинення правочину відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості. Орган опіки та піклування на підставі отриманої заяви самостійно витребує: 1) письмовий висновок психолога, складений за результатами тестування дитини щодо її здатності усвідомлювати значення юридичних дій і керуватися ними. У загальній психології тест розглядається як нетривале завдання, виконання якого може служити показником досконалості деяких психологічних функцій. За допомогою тестів у психології виявляють наявність чи відсутність певних здібностей, навичок, умінь, що найбільш точно характеризують певні якості особистості, з'ясовують рівень придатності для роботи за тією чи іншою професією тощо [125, с. 59]; 2) письмовий висновок психіатра про психічний розвиток і стан дитини на відповідний вік; 3) характеристику поведінки дитини, видану за місцем навчання (роботи),бо поведінку дитини там спостерігають щодня. Висновок психолога та психіатра, а також характеристика дитини повинні мати режим конфіденційної інформації, бо стосуються особистості дитини. Тому право на їх отримання повинен мати тільки орган опіки та піклування на підставі свого письмового запиту. Право на їх ознайомлення слід надати особі, за заявою якої орган опіки та піклування їх витребує.

За таким механізмом, у ЦК України доцільно, як альтернативу чи до часу вдосконалення механізму визначення рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини передбачити статтю 32^1 «Надання дитині права на вчинення

правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості» у такій редакції:

«Стаття 32[1]. Надання дитині права на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості.

1. Дитині незалежно від віку за її заявою може бути надано органом опіки та піклування право на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно вчиняти відповідний правочин, на підставі: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем її навчання або роботи (для з'ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації: право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту; право на ознайомлення має особа, за заявою якої орган опіки та піклування їх витребує.

2. На правочини, вчинені дитиною відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості згідно із цією статтею, не поширюються умови та правові наслідки, передбачені ст.ст. 31, 32, 221, 222, 242 цього Кодексу.»

У зарубіжних правових системах (Російської Федерації (ст. 28 ЦК РФ [42]), Чехії [46, с. 27; 45, с. 9–10], Німеччини [280, с. 205]) дитина віком до 6-ти років є повністю недієздатною. За законодавством України дитина віком до 6-ти років має часткову дієздатність. Постає питання: які правочини фактично вчиняє дитина за законодавством України починаючи з дня народження і до досягнення 6-ти (7-ми) років? Викликає сумнів з приводу того, чи реалізує дитина віком до 6-ти років свої повноваження, визначені для неї як для суб'єкта часткової цивільної дієздатності, бо вона має у такому віці недостатню фізичну та розумову здатності. Вважаємо, що, доглядаючи таку дитину, батьки (усиновлювачі), опікун вирішують усі питання, необхідні для її життя та розвитку. Норма ст. 31 ЦК України у частині надання часткової дієздатності дитині віком до 6-ти років є необґрунтованою та недоцільною. На нашу думку, правочинність дитини віком до 6-ти років не підлягає законодавчій регламентації; перші потреби у

вчиненні самостійно правочинів можуть поставати зі шкільного віку. За ч. 3 ст. 36 Закону України «Про освіту» [209] навчання у середній загальноосвітній школі починається з 6- або 7-річного віку, тому доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 31 ЦК України, виклавши перше речення у такій редакції: «Фізична особа віком від 6-ти до 14-ти років має право: …». Спорідненою за висновком є точка зору Красицької Л.В., яка окреслює у науковій літературі точку зору щодо «…часткової сімейної дієздатності малолітньої дитини…» саме « …віком від 6 (7) років до 14 років…» [124, с. 17]. Отже, доцільно встановити вікову межу часткової цивільно-правової дієздатності дитини з 6 (7) років та до досягнення нею віку 14-ти років.

Фізична особа віком до 14-ти років, у межах часткової дієздатності, має право: 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, тобто правочини, які задовольняють її побутові потреби, відповідають її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосуються предмета, який має невисоку вартість; 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом (ст. 31 ЦК України). Решту правочинів від імені такої дитини та в її інтересах здійснюють батьки (усиновлювачі), опікун.

Фізична особа віком від 14 до 18 років у межах неповної дієздатності має право: 1) вчиняти ті правочини, на які має право дитина віком до 14-ти років відповідно до ст. 31 ЦК України; 2) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 3) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 4) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 5) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім’я (грошовими коштами на рахунку); 6) вчиняти інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника; 7) розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами у фінансову установу на її ім’я, з дозволу органів опіки та піклування та за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника (ст. 32 ЦК України).

На вчинення дитиною віком від 14-ти років правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинні бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів), піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування.

Угоди, що вимагають тільки особистої участі, наприклад складання заповіту, взагалі не можуть бути вчинені дитиною віком від 14-ти років ні самостійно, ні за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування. Відповідно до ст. 1234 ЦК України право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Хоча у науковій літературі ця правова норма є дискусійною. Як зазначає А. Котелевець, посилаючись на точку зору Б. Антимонова та В. Хитева, дитина віком від 14-ти років повинна мати право на заповіт майна, яке вона придбала на свою заробітну плату [121, с. 21]. Щодо надання права такій дитині на складання заповіту позитивно висловлюються М. Дякович [55, с. 189] та ін. Проте, за позицією В. Серебровського [237, с. 98–99], дитина віком від 14-ти років може бути лише спадкоємцем, але не заповідачем. Саме ця правова позиція, вважає А. Котелевець, є домінуючою [122, с. 21].

На нашу думку, дитина віком від 14-ти років, відповідно до ст. 32 ЦК України, самостійно розпоряджається своїм заробітком, стипендією або іншими доходами насамперед на вчинення дрібних побутових правочинів для задоволення своїх побутових потреб. Майно за такими правочинами не може бути цінним, щоб його включати до предмета заповіту. За згодою батьків, усиновлювачів, піклувальника така дитина може укладати й інші правочини. Але, як уявляється, розмір її заробітної плати не може бути таким, щоб купувати нерухомість, земельні ділянки чи транспортні засоби. Бо саме таке майно найчастіше є предметом заповіту. Вважаємо, позиція законодавця є обґрунтованою. Немає потреби в наданні права дитині віком від 14-ти років на складання заповіту. Підтримуємо наукову позицію В. Серебровського про те, що така дитина може бути лише спадкоємцем.

Дитина віком від 14-ти років може самостійно здійснювати досить широке коло дій, що мають юридичне значення. Однак, ч. 5 ст. 32 ЦК України передбачено контроль із боку батьків (усиновлювачів), піклувальника. Так, за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника,

органу опіки та піклування може обмежити право дитини віком від 14-ти років самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Натомість, відповідно до ч. 2 ст. 222 ЦК України, за позовом заінтересованої особи суд може визнати недійсним правочин, який вчинено дитиною віком від 14-ти років за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника.

За дослідженнями Шапп Ян, із посиланням на Закон про реформи права опіки та турботи про повнолітню особу (1992 р.), у Німеччині обмежено дієздатна дитина, віком від 7-ми до 18-ти років, може здійснювати правочини у разі: 1) коли внаслідок правочину вона набуває виключно тільки правову користь (як уявляється, це такі правові наслідки, як: матеріальна вигода, отримання доходу тощо); 2) коли її законний представник (батьки, усиновлювачі, опікун, піклувальник) дає згоду на здійснення правочину; 3) коли вона виконує договір на кошти, надані їй для такої мети законним представником або за згодою останнього чи третьої особи (як уявляється, це «кишенькові витрати», їх сума в законі не визначена, отже, залежить від соціального і майнового статусу дитини); 4) коли законним представником дитині надана часткова дієздатність [280, с. 205, 208].

Порівняння обсягів дієздатності дитини віком від 7-ми до 18-ти років за законодавствами Німеччини й України дає підстави зробити висновок: законодавство Німеччини передбачає не тільки ранню вікову межу дієздатності дитини, а й більші обсяги її повноважень. В їх основу покладено такі підстави: 1) одержання правової користі дитиною від вчинення правочинів, при цьому невигідні правові наслідки, у разі їх наявності, покладаються на дієздатну особу, яка була учасником правочину з дитиною. Такі юридичні дії є цікавими та доцільними. Ними не можуть бути порушені майнові права дитини, оскільки невигідні правові наслідки покладаються на особу, яка в повному обсязі може усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними. Отже, таким юридичним повноваженням може бути розширено обсяг як часткової, так і неповної дієздатності; 2) на здійснення правочинів не тільки за наявності попередньої згоди законних представників, а й на дійсність правочинів впливає дача згоди законним представником після їх вчинення (що має вже місце і

за законодавством України, адже відповідно до ст.ст. 221 і 222 ЦК України правочин, вчинений дитиною як віком до 14-ти років, так віком від 14-ти років за межами її цивільної дієздатності, може бути з часом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном (піклувальником). Правочин вважається схваленим, якщо вказані особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не висунули претензії другій стороні; 3) вчинення дитиною правочинів у межах наданих коштів, за наявності подальшого її звіту перед законним представником. Як уявляється, ці юридичні дії спрямовані на вчинення дрібних побутових правочинів в інтересах членів родини чи інших осіб. За ст. 31 ЦК України дитині віком до 14-ти років надано повноваження щодо самостійного вчинення дрібного побутового правочину для задоволення власних потреб. Хоча такі доручення мають місце, бо, виконуючи їх, дитина отримує досвід і бере участь у вирішенні побутових питань своєї сім'ї. Такими юридичними діями може бути розширено обсяг часткової дієздатності дитини; 4) уповноваження дитини на самостійну діяльність, пов'язану з одержанням заробітку, а відтак на вчинення правочинів, які передбачає ця діяльність. За цивільним законодавством України підхід до правового регулювання подібного ширший, позаяк такій дитині передбачено надання повної цивільної дієздатності.

За законодавством Франції дитина віком до 18-ти років вважається недієздатною. Але за згодою батьків вона може самостійно вчиняти деякі правочини. З досягненням 16-ти років дитина може укладати незалежно від волі батьків трудовий договір, угоди щодо розпорядження заробітною платою, вкладом у банку, може скласти заповіт на ½ свого майна, а також вчиняти інші правочини, які не порушують її інтересів і не є збитковими для неї. Майном дитини управляють батьки (чи інші законні представники), вони ж вчиняють від імені дитини правочини [284, с. 34].

Порівняння обсягів дієздатності дитини за законодавством Франції й України дає змогу зробити висновок: за цивільним законодавством України як часткова, так і неповна дієздатність дитини є ширшою. Хоча, норма щодо права

вчиняти інші правочини, які не порушують інтересів дитини і не є збитковими для неї, є цікавою. Але перевага – за нормою, передбаченою цивільним законодавством Німеччини щодо правочинів, коли дитина набуває виключно тільки правову користь, а невигідні правові наслідки, у разі їх наявності, покладаються на дієздатну особу, яка була учасником правочину з дитиною. Бо така норма конкретизує юридичні дії й їх наслідки як для дитини, так і для особи, яка має повну дієздатність, і містить юридичну гарантію, спрямовану на захист майнових прав дитини.

В англо-американському праві дитина також вважається недієздатною (пасивно правоздатною). Проте, вона може самостійно вчиняти правочини з придбання необхідних речей і послуг за розумною ціною. Необхідними визнаються речі, призначені для підтримки фізичного існування, суспільного становища і соціального статусу дитини (це можуть бути коштовності, спиртні напої, але в жодному разі не тютюн і засоби паління), головне, щоб дитина дійсно мала потребу в них. Обов'язковою умовою є «вигідність» правочину для дитини. Під час вирішення питання про «вигідність» суд переважно акцентує увагу на економічному аспекті цього питання [284, с. 35].

За законодавством США обсяг дієздатності дитини визначено за аналогією з англійським правом, однак тут чіткіше простежується тенденція до розширення переліку правочинів, які є дійсними у разі вчинення їх дитиною [284, с. 35].

Порівняння обсягів дієздатності дитини за англо-американським законодавством та українським дає змогу зробити висновок: за цивільним законодавством України як часткова, так і неповна дієздатність дитини є ширшою. Вона спрямована на охорону прав та інтересів дитини.

За ст. 28 ЦК РФ [42] дитина віком від 6 до 14 років має право самостійно вчиняти: 1) дрібні побутові правочини (така правова норма передбачена і ст. 31 ЦК України); 2) правочини, спрямовані на отримання безоплатної вигоди та не потребують нотаріального посвідчення та державної реєстрації; 3) правочини з розпорядження коштами, наданими законним представником або за згодою останнього третьою особою для визначеної мети або для вільного

розпорядження (як уявляється, це «кишенькові витрати», їх сума в законі не визначена).

За ст. 26 ЦК РФ [42] дитина віком від 14 до 18 років має право самостійно, без згоди батьків, усиновлювачів, піклувальника: 1) розпоряджатися своїм заробітком, стипендією й іншими доходами; 2) здійснювати права автора на твори науки, літератури чи мистецтва, винахід чи інший результат інтелектуальної діяльності, який охороняється законом; 3) відповідно до закону вносити вклади в кредитні установи та розпоряджатися ними; 4) вчиняти дрібні побутові правочини й інші правочини, які згідно із законом має право вчиняти дитина віком до 14-ти років. По досягненню 16-ти років дитина має право бути членами кооперативу, відповідно до закону про кооперативи.

Порівняння обсягів дієздатності дитини за цивільним законодавством Російської Федерації й України дає змогу зробити висновок: за цивільним законодавством Російської Федерації дієздатність дитини віком до 14-ти років передбачає більше юридичних повноважень.

Отже, за цивільним законодавством України обсяг неповної дієздатності дитини порівняно з обсягом часткової дієздатності досить широкий. Однак, аналіз дієздатності дитини за законодавством Німеччини, Чехії, Франції, Англії, США, Російської Федерації заслуговує на увагу та може бути використаний для вдосконалення цивільного законодавства України. Враховуючи позитивний досвід правового регулювання питань дієздатності за цивільним законодавством Німеччини та Російської Федерації обсяги часткової дієздатності дитини можуть бути розширені наступними повноваженнями: 1) самостійно вчиняти правочини, які спрямовані на безоплатне отримання вигоди дитиною та не вимагають нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації; невигідні правові наслідки, у разі їх наявності, покладаються на фізичну особу з повною дієздатністю, яка була учасником правочину з дитиною; 2) самостійно вчиняти правочини з розпорядження коштами, наданими батьками (усиновлювачами), опікуном чи за їх згодою третьою особою для певних цілей чи для вільного розпорядження, за наявності подальшого звіту дитини перед батьками

(усиновлювачами), опікуном. Відповідно зміни пропонується внести до ст. 31 ЦК України.

Такими повноваженнями не можуть бути порушення права дитини. Як уявляється, ними доповнюється повноваження щодо вчинення дрібного побутового правочину, на який має право дитина віком до 14-ти років. Так, відповідно до першого – дитина отримує «вигоду», а у випадку негативних правових наслідків за них несе відповідальність фізична особа з повною дієздатністю, яка була стороною за відповідним правочином. Відповідно до другого – незважаючи на відсутність подібного в законодавстві України, є практичні випадки, за якими дитині доручається виконання певного доручення, наприклад, батьків чи третіх осіб за згодою батьків, і для цього вона отримує кошти; або дитина має «кишенькові кошти», отримані від батьків чи третіх осіб, і здійснює самостійне розпорядження ними. У цьому випадку на батьків (опікуна) покладається контроль за дитиною й отримання звіту про використання таких коштів. Отже, не буде зайвим передбачити правове регулювання цих повноважень.

Правом самостійно укладати договір банківського вкладу наділена тільки дитина віком від 14-ти років (ст. 32 ЦК України). Дитина віком до 14-ти років не має таких повноважень. Хоча до 01.01.2004 р. таким правом вона володіла відповідно до ст. 14 ЦК УРСР [274], а особливості здійснення його визначалися законодавством Союзу РСР.

Порядок укладення договору банківського вкладу з 01.01.2004 р. визначається ст. 1058–1065 ЦК України. Вони встановлюють загальний порядок для всіх фізичних осіб щодо укладення договору банківського вкладу.

Особливості участі дитини у договорі банківського вкладу визначаються Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах [197]. Названа Інструкція передбачає порядок участі дитини у договорі банківського рахунку й у договорі банківського вкладу залежно від її віку, а саме: порядок відкриття поточного рахунку (відкриття вкладного (депозитного) рахунку) на ім’я дитини віком до 14-ти років; порядок

відкриття поточного рахунку (відкриття вкладного (депозитного) рахунку) дитиною віком від 14-ти до 16-ти років; порядок відкриття поточного рахунку (відкриття вкладного (депозитного) рахунку) дитиною віком від 16-ти до 18-ти років.

Порядок відкриття поточних рахунків на ім'я дитини віком до 14-ти років установлений для її батьків (усиновлювачів), опікуна. Відповідно передбачається, що батьки (усиновлювачі), опікун такої дитини у разі, коли у відповідному банку немає рахунків, відкритих на ім'я дитини, мають право відкрити поточний рахунок із дотриманням загального порядку за умови пред'явлення батьками (усиновлювачами), опікуном такої дитини документів, що дають змогу банку ідентифікувати цю дитину й її батьків (усиновлювачів), опікуна, – свідоцтва про народження дитини та паспорта або документа, що його замінює, батьків (усиновлювачів), опікуна. Опікун має також пред'явити документ, що підтверджує статус щодо дитини. Якщо дитина віком до 14-ти років та її батьки (усиновлювачі), опікун є резидентами, то додатково подаються документи, видані відповідними органами державної податкової служби, що засвідчують присвоєння цим особам ідентифікаційного номера платника податків. Вказані документи зберігаються у справі з юридичного оформлення рахунку (п. 6.2 Інструкції [197]). Відкриття вкладного (депозитного) рахунку на ім'я дитини віком до 14-ти років здійснюється у тому ж порядку, що й відкриття поточних рахунків на ім'я такої дитини (п. 10.4 Інструкції [197]).

Дитина віком від 14-ти до 16-ти років у разі, коли не має у відповідному банку рахунків, має право відкрити поточний рахунок на підставі: 1) пред'явлення уповноваженому працівнику банку свідоцтва про народження. Якщо ця особа є резидентом, то вона додатково має подати документ, виданий органом Державної податкової служби, що свідчить про присвоєння їй ідентифікаційного номера платника податків; 2) довідки із зразком свого підпису, виданої навчальним закладом, де вона навчається, або картки зі зразками підпису, засвідченої нотаріально; 3) документа або копії документа, засвідченого нотаріально або органом, що його видав, який дає змогу банку визначити місце проживання цієї особи; 4) заповнення заяви про відкриття поточного рахунку за встановленим

зразком; 5) укладання з банком договору банківського рахунку. Уповноважений працівник банку ідентифікує таку дитину на підставі вказаних документів і підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням свідоцтва про народження та документа, виданого органом Державної податкової служби, що засвідчує присвоєння дитині ідентифікаційного номера платника податків. Усі вказані документи зберігаються у справі з юридичного оформлення рахунку (п. 6.3 Інструкції [197]).

Якщо неповнолітня особа віком від 14-ти до 16-ти років не має рахунків у відповідному банку, то відкриття їй вкладного (депозитного) рахунку здійснюється в такому порядку: 1) пред'явлення уповноваженому працівнику банку свідоцтва про народження. Якщо ця особа є резидентом, то вона додатково має пред'явити документ, виданий органом Державної податкової служби, що свідчить про присвоєння їй ідентифікаційного номера платника податків; 2) подання документа, що дає змогу банку з'ясувати місце проживання або перебування неповнолітньої особи, або копії цього документа, засвідченої нотаріально або органом, що видав документ. Уповноважений працівник банку ідентифікує неповнолітню особу і підтверджує здійснення ідентифікації копіюванням відповідних документів. Копії цих документів засвідчуються підписами уповноваженого працівника банку та неповнолітньої особи як такі, що відповідають оригіналу, і зберігаються в справі з юридичного оформлення рахунку. Між банком і неповнолітньою особою укладається договір банківського вкладу (п. 10.5 Інструкції [197]).

Дитина віком від 16-ти до 18-ти років відкриває поточний рахунок або відкриває вкладний (депозитний) рахунок у порядку, передбаченому для дієздатної фізичної особи (пп. 6.1, 10.1 Інструкції [197]).

Коштами на поточному рахунку, відкритому на ім'я дитини віком до 14-ти років, розпоряджаються її батьки (усиновлювачі), опікун після ідентифікації банком цих осіб (п. 7.4 Інструкції [197]).

Дитина віком від 14-ти років розпоряджається коштами на поточному рахунку, відкритому на її ім'я іншими особами, за згодою органу опіки та піклування й її батьків (усиновлювачів), піклувальника. Коштами на рахунку,

відкритому та внесеному дитиною віком від 14-ти років на своє ім'я, вона має право розпоряджатися самостійно. Коштами, внесеними будь-якою іншою особою на поточний рахунок такої дитини, розпоряджається дитина віком від 14-ти років за згодою органу опіки та піклування й її батьків (усиновлювачів), піклувальника (п. 3 ст. 32 ЦК України та п. 7.4 Інструкції [197]).

Питання щодо здатності дитини бути учасниками договору банківського вкладу заслуговують на увагу й обговорювалися в науковій літературі. Як вважає І. Андросюк, необхідно встановити шестирічну вікову межу щодо дієздатності дитини укладати договір банківського вкладу [5, с. 43].

На нашу думку, якщо дитина здатна заробляти у вільний від навчання час для себе грошові кошти, то вона й здатна бути учасником договору банківського рахунку (ст. 1066 ЦК України) або договору банківського вкладу (ст. 1058 ЦК України) і не тільки після досягнення 14-ти років. Дитина має право відкривати рахунки для зарахування авторських гонорарів за твори літератури та мистецтва, за артистичну діяльність, наукову роботу, винахід, участь у спортивних змаганнях тощо. Крім цього, дитина спроможна швидко оволодівати технічними засобами. Наприклад, для дитини не є проблемою навчитися користуватися платіжною карткою і з її допомогою розпоряджатися своїми грошовими коштами на банківських рахунках.

Отже, надання дитині віком до 14-ти років такого права є доцільним та обґрунтованим. Часткова дієздатність дитини потребує розширення таким юридичним повноваженням: укладати договори банківського рахунку або банківського вкладу (депозиту) та розпоряджатися внесеними в банк коштами у межах часткової дієздатності.

У межах дослідження дієздатності дитини за цивільним законодавством заслуговує на увагу і питання про набуття дитиною (надання дитині) повної цивільної дієздатності.

Українське законодавство передбачало донедавна лише один випадок набуття дитиною повної цивільної дієздатності. Так, відповідно до ст. 11 ЦК УРСР [274] він стосувався осіб, які вступали до шлюбу до досягнення 18-річного віку. Такі

громадяни набували дієздатності в повному обсязі з моменту одруження. Вважалося, що ці особи мають такий ступінь зрілості й свідомості, який дає змогу виконувати самостійно обов'язки подружжя і батьків, тому немає підстав вважати, що вони не здатні своїми діями набувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки [126, с. 85]. Аналогічна правова норма відображена в ст. 34 ЦК України.

Крім вищеназваної категорії, ст. 35 ЦК України передбачає надання повної цивільної дієздатності у випадках, коли:

1) фізична особа досягла 16-ти років і працює за трудовим договором;

2) неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини;

3) фізична особа досягла 16-ти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Фізична особа, яка вступає в шлюб до досягнення повноліття, та неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини, набуває повної цивільної дієздатності з моменту настання відповідних обставин. Фізичній особі, яка досягла 16-ти років і працює за трудовим договором, надання повної цивільної дієздатності, згідно із ч. 2 ст. 35 ЦК України, провадиться за рішенням органу опіки та піклування на підставі заяви заінтересованої особи та письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди – за рішенням суду. Фізичній особі, яка досягла 16-ти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю, згідно з ч. 3 ст. 35 ЦК України, надання повної цивільної дієздатності відбувається з моменту державної реєстрації її як підприємця. Така особа може бути зареєстрована як підприємець за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування.

Правова норма ЦК України щодо надання дитині повної цивільної дієздатності має певне прогресивне значення. Це дає підстави говорити, зазначила І. Жилінкова, про суттєве розширення обсягу дієздатності громадян, про надання реальної можливості кожній особі проявити свої здібності, і навіть у діяльності, яка пов'язана з комерційним ризиком. Володіння цивільною дієздатністю є однією з основних соціальних та юридичних властивостей, які характеризують

особу в правовій державі. Воно передбачає наявність у суб'єкта волі та свідомості, достатньої для здійснення розумної, свідомої діяльності, а також здатності усвідомлення значення та наслідків здійснених ним дій [64, с. 76].

Якщо в цивільному законодавстві України питання про набуття дитиною повної цивільної дієздатності нове, то в законодавстві зарубіжних країн воно вже давно існує. Для його вивчення та розробки рекомендацій корисним є ознайомлення з відповідними правовими нормами за законодавством деяких держав.

Дослідник цивільного права Німеччини Ян Шапп зазначав, що згідно з параграфами 112 і 113 Закону про реформи права опіки й турботи про повнолітню особу (1992 р.) у цій країні дитині віком від 7 до 18 років часткову дієздатність можуть надавати її законні представники (батьки, опікун, піклувальник) із дозволу суду в справах опіки. Після цього дитина має право на здійснення самостійної діяльності, пов'язаної з отриманням заробітку. Крім того, якщо законний представник надає дитині часткову дієздатність у зв'язку з прийняттям її на службу або на роботу, то вона набуває право здійснювати всі угоди, які пов'язані з виконанням нею відповідної роботи [280, с. 205, 208, 217–218].

У Франції й Іспанії, за дослідженням І. Зеніна, повної дієздатності дитина може набути шляхом її емансипації після досягнення віку 16-ти років. У цих країнах процедуру емансипації здійснює суддя з опіки на підставі заяви батьків або одного з них. Дитина, яка залишилася без батьків, може бути емансипована у такому ж порядку за заявою сімейної ради. В Іспанії додатково передбачається можливість емансипації за заявою й самої дитини, коли один із батьків, із яким вона проживає, уклав новий шлюб із особою, котра не є батьком дитини. Емансипована дитина у Франції й Іспанії, за загальним правилом, вважається здатною, як і повнолітні, до всіх цивільних дій життя. Проте вона не може бути комерсантом, не має права позичати гроші або відчужувати своє нерухоме майно, торговельні заклади, об'єкти особливої цінності без дозволу своїх батьків, а за відсутності останніх – без дозволу свого піклувальника [77, с. 42–43].

У Російській Федерації набуття дитиною повної цивільної дієздатності також одержало назву «емансипація» (ст. 27 ЦК РФ [42]). Введення цього інституту,

пояснює М. Брагінський, було викликане активним поширенням підприємницької діяльності, у тому числі серед осіб, які не досягли 18-ти років, і не тільки пов'язане з інтересами дитини, а й з турботою про стабільність цивільного обігу та встановлення гарантій кредиторам [114, с. 79]. У такому разі емансипація дитини відбувається на підставі рішення органу опіки та піклування за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. У випадку відсутності такої згоди рішення про емансипацію дитини приймається судом. За російським законодавством, емансипованою може бути дитина, якій виповнилося 16 років, якщо вона працює за трудовим договором, у тому числі за контрактом, або за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника займається підприємницькою діяльністю (ч. 1 ст. 28 ЦК РФ). Як зазначає І. Кузнєцова, така дитина з моменту винесення рішення органом опіки та піклування або судом про її емансипацію має право самостійно здійснювати свої цивільні права, виконувати свої цивільні обов'язки і не потребує піклування з боку своїх батьків (усиновлювачів), піклувальника [126, с. 87]. Вона отримує, підкреслила О. Ковальова, свободу дій саме «сьогодні», самостійно, систематично, на свій ризик, із метою досягнення економічних і соціальних результатів, а також отримання прибутку, здійснювати підприємницьку діяльність [100, с. 79].

Аналізуючи питання про надання повної цивільної дієздатності дитині в Україні та враховуючи особливості його вирішення за законодавством вищеназваних зарубіжних країн, слід зазначити необхідність часткового вдосконалення правової норми, передбаченої ст. 35 ЦК України.

По-перше, умовою надання дитині повної цивільної дієздатності є досягнення нею 16-річного віку (п. 1 ст. 35 ЦК України). Це не викликає заперечень, бо йдеться про мінімальний вік можливої працездатності людини. Саме такий вік для емансипації дитини встановлено законодавством Франції, Іспанії, Росії. Передбачаючи можливість набуття 16-річною дитиною повної цивільної дієздатності, законодавець здійснив своєрідне прирівняння її до повнолітньої дієздатної особи.

Можливо, що деякі діти саме в цьому віці вже здатні виявити власну волю щодо здійснення своїх прав та обов'язків нарівні з дієздатними

повнолітніми особами. Здатність самостійно сформувати своє волевиявлення щодо здійснення прав і обов'язків залежить від розумових здібностей індивіда, його волі й інтелекту. Такий рівень у кожної фізичної особи різний, а у дитини віком 16 років її психологічний розвиток ще триває.

У психології період, на який припадає вік дитини від 15 до 18 років, одержав назви «старший шкільний вік» або «рання юність» [158, с. 275; 179, с. 230; 125, с. 12; 57, с. 222]. Хоча ці періоди, стверджує В. Мухіна, є умовними [148, с. 420]. Шістнадцятирічний вік дитини знаходиться саме в цьому періоді. Психологічний його зміст характеризується розвитком самосвідомості, вирішенням завдань професійного самовизначення та вступом у доросле життя [158, с. 230]. У кінці цього вікового періоду дитина набуває той рівень ідейної та психологічної зрілості, який достатній для початку самостійного життя, подальшого навчання у вищому навчальному закладі або виробничої роботи після закінчення школи [158, с. 275]. У межах кожної вікової категорії у психологічній науці, зазначив В. Крутецький, спостерігаються суттєві індивідуальні розбіжності. Вони є наслідком, по-перше, індивідуальних варіантів умов життя, діяльності та виховання, по-друге – природних індивідуальних особливостей (наприклад, типологічних властивостей нервової системи). Різноманітні умови життя, діяльності та виховання є основою безмежних індивідуальних особливостей особистості. Тому вік не має точних і визначених характеристик і не є абсолютною та незмінною категорією. Під віковими особливостями розуміють найбільш типові, характерні особливості дітей того чи іншого віку. При цьому кожна дитина має й індивідуальні якості – тільки їй властиві особливості пізнавальної діяльності, емоціонального життя, волі, характеру, поведінки [125, с. 223].

Не можна заперечувати, що окремі 16-річні діти досягають такого рівня розумового (психічного) розвитку, який має повнолітня дієздатна особа. Саме вони й повинні мати змогу набувати повної цивільної дієздатності, а не всі, кому виповнилося 16 років. Широкого підходу до емансипації дитини, як слушно відзначає М. Антокольська, не повинно бути, бо це може спричинити порушення її майнових прав

і обов'язків [6, с. 90]. Тому, на нашу думку, для вирішення питання про надання дитині повної цивільної дієздатності недостатньо тільки вікової межі (16 років). Необхідно брати до уваги досягнення дитиною рівня розумової (психічної) та моральної зрілості, що уможливлювало б виокремлення серед 16-річних дітей тільки тих, котрі можуть сформувати своє волевиявлення на здійснення самостійно прав та обов'язків як і повнолітні дієздатні особи [19, с. 55]. С. Букшина, проаналізувавши практику застосування правової норми про емансипацію дітей у Російській Федерації, дійшла висновку, що в ній не зовсім правильно визначено правові підстави емансипації дитини. На її думку, в основу права на емансипацію дитини слід спочатку покласти набуття нею відповідного рівня зрілості, а потім – її працю й отримання заробітку [25, с. 51]. Зокрема, С. Братусь зазначив, що дієздатністю громадяни можуть бути наділені тільки за умови, якщо вони здатні повною мірою усвідомлювати свої дії [23, с. 33]. Тому у вирішенні питання про надання дитині повної цивільної дієздатності повинен також відіграти свою роль такий критерій, як досягнення дитиною відповідного рівня розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно здійснювати свої цивільні права й обов'язки [19, с. 55]. Механізм його визначення повинен бути однаковим із загальним механізмом визначення дієздатності дитини за таким критерієм, а саме: визначається органом опіки та піклування за заявою дитини на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання (роботи) дитини.

По-друге, умовою надання дитині повної цивільної дієздатності є також «бажання неповнолітнього займатися підприємництвом». Відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України [41] підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Незалежно від рівня розумової (психічної) зрілості дитини діяльністю, пов'язаною з власним комерційним ризиком, вона

займатися не повинна, оскільки це може призвести до порушення її майнових прав і обов'язків. Для заняття підприємницькою діяльністю потрібний досвід, якого у дитини ще недостатньо. Можливо, саме з урахуванням цієї обставини законодавство Франції й Іспанії, як зазначалося вище, забороняє емансипованій дитині бути комерсантом. Хоча у науковій літературі Російської Федерації, зокрема, А. Казаріна висловилася, що для дитини, яка має за мету присвятити себе підприємництву, бажано включитися до сімейного бізнесу, який в Росії почав своє традиційне формування. Сімейне піклування, турбота про поступове підростання, залучення до звичаїв ділового обігу найкраще сприяють формуванню навичок підприємництва. Автор вважає, що до питання про надання дитині права на заняття підприємництвом потрібно підходити з великою обачливістю [89, с. 13, 18]. Зі свого боку, вважаємо, що як доцільності, так і необхідності щодо надання права дитині на заняття підприємництвом немає. Це твердження можна обґрунтувати тим, що чинне законодавство України про працю не містить перешкод для того, щоб дитина у 16-річному віці почала працювати за трудовим договором, якщо у неї є таке бажання. Статтею 188 КЗпП України [102] установлено вік, із якого приймаються фізичні особи на роботу, –16 років. Таким чином, через трудовий договір дитина віком 16-ти років зможе взяти участь у підприємницькій діяльності. З вищевикладених підстав вважаємо, що буде доцільно названу умову вилучити зі ст. 35 ЦК України.

По-третє, як у ч. 2, так і в ч. 3 ст. 35 законодавець недостатньо визначив роль органу опіки та піклування у вирішені питання про надання дитині повної цивільної дієздатності. Вважаємо, що незалежно від того, яким органом буде прийматися рішення про надання дитині повної цивільної дієздатності – судом або органом реєстрації фізичної особи як підприємця, – участь органу опіки та піклування обов'язкова. Саме цей орган протягом багатьох років виконує функцію захисту прав дітей. Ця функція поки що залишається за ним відповідно до Правил опіки та піклування [199].

У зв'язку із зазначеним пропонуємо статтю 35 ЦК України викласти у такій редакції: «Стаття 35. Надання повної цивільної дієздатності

1. Дитині, яка записана матір'ю або батьком своєї дитини та має рівень

розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно здійснювати свої цивільні права й обов’язки, може бути надана повна цивільна дієздатність за рішенням органу опіки та піклування.

2. Дитині, яка досягла шістнадцяти років і має рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно здійснювати свої цивільні права й обов’язки і працює за трудовим договором, може бути надана повна цивільна дієздатність органом опіки та піклування за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, або судом – у разі відсутності такої згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника.

3. Дитина, яка досягла шістнадцяти років і має рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно здійснювати свої цивільні права та обов’язки і бажає займатися підприємницькою діяльністю, набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації її як підприємця за згодою батьків (усиновлювачів) чи піклувальника.

4. Рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини визначається органом опіки та піклування за заявою дитини на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання (роботи) дитини (для з’ясування усвідомлення нею необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації, право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту, право на ознайомлення – особа, за заявою якої орган опіки та піклування їх витребує.

5. Повна цивільна дієздатність надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки.

6. Повна цивільна дієздатність зберігається у разі припинення підстав, за якими вона була надана за цією статтею.»

1.4. Деліктоздатність дитини за цивільним законодавством

Особливою ознакою цивільно-правової відповідальності є її майновий характер. Дитина може мати у власності майно. Проте не кожна дитина є суб'єктом цивільно-правової відповідальності. Здатність нести відповідальність за вчинені правопорушення (від лат. delictum) є деліктоздатністю. Доктринальна позиція полягає в тому, що деліктоздатність є елементом цивільної дієздатності фізичних осіб (Я. Веберс [28, с. 166], А. Венедиктов [32, с. 20], Н. Матузов [139, с. 30] та ін.). Особливості деліктоздатності в цивільному праві стали об'єктом досліджень М. Агаркова [3, с. 218–233], А. Белякової [13], С. Братуся [24], О. Іоффе [84], Ю. Калмикова [90], Я. Шевченко [282] та ін.

Проблеми деліктоздатності за законодавством України розглядалися в працях В. Бірюкова [15], Л. Єсіпової [61], А. Загорулька [74], Т. Ківалової [98], М. Логвінової [131], Н. Петрицин [168], В. Скитовича [244] та ін.

Договірна цивільно-правова відповідальність виникає внаслідок порушення зобов'язання між сторонами. Згідно зі ст. 33 ЦК України за порушення договору, укладеного самостійно дитиною, відповідальність несе особисто тільки дитина віком від 14 років. За договорами, укладеними дитиною віком від 14 років за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника, настає субсідарна відповідальність, тобто якщо у такої дитини недостатньо майна для відшкодування збитків, то за неї відшкодовують збитки батьки (усиновлювачі), піклувальник (ч. 2 ст. 33 ЦК України).

У цивілістичній науці аргументовано точку зору щодо субсидіарної відповідальності батьків (усиновлювачів), піклувальника у разі, коли договір порушений дитиною, якій надано повну цивільну дієздатність за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника [272, с. 54]. Вважаємо, що такий підхід до визначення суб'єкта договірної відповідальності суперечить законодавству. Так, ч. 4 ст. 35 ЦК України передбачає, що повна цивільна відповідальність, яка надана дитині в установленому законом порядку, поширюється на всі цивільні права й обов'язки. Договірна відповідальність є ні чим іншим, як виконанням майнового

обов'язку на випадок невиконання або неналежного виконання договору. Більше того, з моменту набуття повної цивільної дієздатності фізична особа має право на вчинення правочинів без дотримання умов, передбачених для дитини її віку ст. 32 ЦК України, тобто без одержання згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника.

Дитина віком до 14 років може бути суб'єктом договірних відносин тільки у межах дрібного побутового правочину (ч. 1 ст. 31 ЦК України) або правочину, який у подальшому схвалено її батьками (усиновлювачами), опікуном (ст. 221 ЦК України). Але згідно з ч. 2 ст. 31 ЦК України така дитина є неделіктоздатною. ЦК України не містить правової норми, яка б передбачала перелік суб'єктів, на яких покладено відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років унаслідок невиконання нею договірного зобов'язання, й умови такої відповідальності. Хоча, виходячи із ст. 1178 ЦК України, якою названі суб'єкти відповідальності за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років у деліктних зобов'язаннях, слід вважати, що такими суб'єктами є батьки (усиновлювачі), опікун. Отже, ч. 2 ст. 31 ЦК України потребує конкретизації. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 2 ст. 31 ЦК України доповнити реченням у такій редакції: «2. Відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років іншій особі, визначається відповідно до статей 1178 і 1181 ЦК України.»

Таким чином, у договірних зобов'язаннях дитина є деліктоздатною тільки віком від 14 років.

Деліктна цивільна відповідальність виникає із неправомірного акту, яким є правопорушення, тобто протиправне винне заподіяння шкоди. Деліктній цивільній відповідальності, зазначає Я. Шевченко, властиві риси, що притаманні договірній відповідальності. Вона, як і договірна, – це завжди юридичний обов'язок примусового характеру, реалізація якого викликає у правопорушника негативні майнові наслідки. Водночас, позадоговірна відповідальність має свої особливості, що зумовлюють суб'єкт відповідальності, обсяг відповідальності, підстави звільнення від відповідальності [282, с. 143].

Дитина віком до 14 років не володіє необхідною розумовою та психічною зрілістю, тому її дії і не кваліфікуються цивільним правом як винні також у

деліктних зобов'язаннях. Отже, дитина віком до 14 років у деліктних зобов'язаннях є неделіктоздатною. За заподіяну нею шкоду відповідають особи, котрі зобов'язані здійснювати за нею нагляд та/чи виховання. Такими особами згідно зі ст. 1178 ЦК України є батьки (усиновлювачі), опікун чи інша фізична особа, яка на правових підставах здійснює виховання такої дитини, а також навчальні заклади, заклади охорони здоров'я й інші заклади або фізична особа, в яких дитина на час заподіяння шкоди була під їх наглядом.

ЦК України на відміну від ЦК УРСР (1963 р.) розширив коло суб'єктів, на яких може бути покладена відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років у деліктних зобов'язаннях. Уперше, як зазначає Р. Стефанчук, передбачена можливість покладати відповідальність на фізичних осіб, які здійснюють виховання та/чи нагляд за дитиною віком до 14 років. Крім того, ст. 1178 ЦК України містить перелік закладів, на яких може бути покладена відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років: навчальний заклад (школа та дитячий садок), заклад охорони здоров'я (лікарня, поліклініка) чи інший заклад, що зобов'язаний здійснювати нагляд за дитиною (літній табір відпочинку, приймальник-розподільник тощо), а також заклад, який за законом здійснює щодо такої дитини функцію опікуна (дитячий будинок, інтернат тощо) [264, с. 361–362].

Якщо дитина віком до 14 років заподіяла шкоди як із вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, то батьки (усиновлювачі) або опікун, названі заклади й особа, під наглядом якої перебувала дитина, зобов'язані відшкодувати шкоду в частці, що визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду (ч. 4 ст. 1178 ЦК України).

Притягнення до відповідальності окремих із зазначених суб'єктів має певні особливості. Так, до відповідальності притягуються не один, а обидва батьки дитини віком до 14 років. Посилання батьків на те, що один із них або обидва проживають окремо від дитини, не береться до уваги, бо батьки користуються рівними правами і мають рівні обов'язки щодо своїх дітей і у випадках, коли

шлюб між ними розірваний (ст. 141 СК України). Проте не вирішено питання щодо необхідності звільнення судом від відповідальності із відшкодування шкоди, заподіяної дитиною віком до 14 років, того з батьків, який проживає окремо від дитини після розірвання шлюбу, а другий із батьків систематично перешкоджає йому в спілкуванні з дитиною, внаслідок чого він не може брати участь у її вихованні. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 1178 ЦК України відповідною частиною.

Батьки, які позбавлені батьківських прав, згідно зі ст. 1183 ЦК України, зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх обов'язків.

Усі названі особи відповідають за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років, тільки за наявності їхньої вини (ст. 1178 ЦК України).

У цивілістичній літературі (А. Бєляковою [13, с. 144–145], Д. Бобровою [269, с. 342], М. Івановим [80, с. 68], А. Казанцевою [88, с. 92–93], В. Скитовичем [244, с. 22] та іншими) вина батьків (усиновлювачів), опікунів за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років, розглядалася як у нездійсненні нагляду за дитиною на момент заподіяння нею шкоди, так і в безвідповідальному ставленні до її виховання, неправомірному використанні своїх прав щодо дитини (безнаглядність дитини, відсутність до неї уваги, потурання пустощам тощо), що призвело до заподіяння шкоди. Бо батьки дитини, як зазначають А. Казанцева [88, с. 93] і В. Скитович [244, с. 22], несуть відповідальність не за чужу провину, тобто вину своїх дітей, не замість них, а за свою власну винну поведінку, яка виражається в безвідповідальному ставленні до виховання дитини або в неправомірному використанні своїх прав щодо дитини. Заподіяння дитиною шкоди є тією реальністю, відзначає А. Казанцева, яку могли і повинні були передбачити батьки. Вони повинні довести, що виховання ними дитини виключало заподіяння дитиною майнової шкоди, тому вони не могли її передбачити та запобігти [88, с. 94]. Саме порушення батьками правового обов'язку щодо виховання та нагляду, бездіяльність у вихованні та нагляду за дітьми, вважає

Я. Шевченко, є джерелом протиправної поведінки батьків за шкоду, заподіяну дітьми [282, с. 102].

Таким чином, відповідальність батьків (усиновлювачів), опікуна за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14-ти років, у деліктних зобов'язаннях є не компенсацією деліктоздатності дитини, а їх власним правопорушенням, яке полягає в нездійсненні належного виховання та/чи нагляду за дитиною, що призвело дитину віком до 14 років до заподіяння шкоди.

Упродовж тривалого часу під виною закладу розуміють вину його працівника, яка полягає в нездійсненні належного нагляду за дитиною в момент заподіяння шкоди [264, с. 343; 269, с. 145; 244, с. 23]. Щодо цього у науковій літературі є інша точка зору, висловлена А. Загорулько: «нагляд» щодо відносин між дитиною та вказаними закладами не виражає своєї суті цих відносин. На його думку, наглядати за дитиною означає не тільки застерігати її від недозволених вчинків, але й морально впливати на дитину. Процес виховання і нагляду є нерозривним. Це означає, що вказані заклади здійснюють більші за обсягом функції, ніж просто нагляд за поведінкою дитини [74, с. 44]. Ця точка зору заслуговує на увагу і знаходить підтвердження, наприклад, у положеннях про дитячі заклади: згідно із п. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу дитячий будинок створюється для виховання та спільного проживання не менш як 5 дітей-сиріт [174]; згідно із п. 2 Положення про загальноосвітній інтернатний заклад України метою загальноосвітніх інтернатних закладів є забезпечення всебічного розвитку особистості учня, виховання на основі розкриття і повної реалізації його потенційних можливостей, розумових і фізичних здібностей [175]; згідно із п. 2.1 Типового положення про будинок дитини він здійснює педагогічно-виховні заходи [255] тощо.

На думку Р. Стефанчука, вина усіх зазначених осіб, які несуть відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до 14 років, призюмується. Отже, особа вважається винною, якщо вона не доведе, що шкода заподіяна не з її вини, тобто, що вона не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення особою від здійснення виховання та/чи нагляду за дитиною віком до 14 років [264, с. 362].

Але, виходячи з положень ст. 1178 ЦК України, вина закладів за заподіяну дитиною у віці до чотирнадцяти років шкоду не може розглядатися тільки в нездійсненні за дитиною нагляду. Якщо заклад згідно з Положенням про нього виконує щодо дитини віком до 14 років функції нагляду та виховання, то вина такого закладу повинна розглядатися ширше: не тільки в нездійсненні нагляду, а й у невиконанні або неналежному виконанні функції виховання щодо дитини. Цей висновок має практичне значення при розгляді спорів у суді. Тому конкретизація правової норми відповідно до нього має важливе значення.

По-іншому визначається деліктна відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком від 14 років. Така дитина згідно із ст. 32 ЦК України має більші обсяги дієздатності порівняно з дитиною віком до 14 років і відповідно більші можливості для участі у цивільних правовідносинах. Дитина віком від 14-ти років визнана законом деліктоздатною і тому відповідає за заподіяну нею шкоду на загальних підставах (ст. 1179 ЦК України). Вина саме такої дитини, а не її батьків чи інших законних представників, застерігає В. Скитович, буде необхідним елементом складу цивільного правопорушення – делікту [244, с. 23].

Водночас, ч. 2 ст. 1179 ЦК України передбачено, що у випадках, коли у дитини віком від 14 років немає майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної нею шкоди, шкода у відповідній частці повинна відшкодовуватися її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що вона сталася не з їх вини. Якщо дитина віком від 14 років перебуває у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, то цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо не доведе, що шкода була заподіяна не з його вини. Цей обов'язок батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, закладу згідно з ч. 3 ст. 1179 ЦК України припиняється після досягнення дитиною, яка заподіяла шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди.

Відповідальність батьків (усиновлювачів), піклувальника та закладу, який виконує функції піклувальника, за заподіяну шкоду дитиною віком від 14 років є

субсидіарною і настає, якщо вона не може бути відшкодована дитиною через відсутність достатнього для цього заробітку чи майна. Це означає, зауважує В. Скитович, що на майно або доходи законних представників може бути звернено стягнення тільки за відсутності у дитини власного майна, заробітку або інших джерел доходу, достатнього для відшкодування шкоди [244, с. 94].

Притягнення до відповідальності за заподіяну шкоду самої дитини віком від 14 років чинить на неї певний виховний вплив, зазначає А. Белякова, а додаткова відповідальність батьків (усиновлювачів), піклувальника створює гарантію відшкодування шкоди в тих випадках, коли у дитини немає власного майна чи заробітку. Водночас, при доведенні невинуватості батьків (усиновлювачів), піклувальника на них не може бути покладена відповідальність. У такому випадку шкода буде відшкодовуватися самою дитиною – заподіювачем шкоди після досягнення нею повноліття або раніше, як тільки у неї з'явиться майно або заробіток, достатній для відшкодування шкоди [13, с. 147–148].

Отже, законодавець, закріплюючи відповідальність батьків (усиновлювачів), піклувальника за їхню власну протиправну поведінку, водночас передбачає звільнення їх від відповідальності за існування випадкових обставин (наявність у дитини віком від 14 років майна або досягнення нею повноліття), допускаючи в одних випадках можливість звільнення батьків (усиновлювачів), піклувальника від відшкодування шкоди, а в інших – дитини – заподіювача шкоди [88, с. 94].

Однак питання щодо врахування вини батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників чи закладу, який здійснював функцію опікуна чи піклувальника щодо дитини, при визначенні суб'єкта відповідальності за шкоду, заподіяну дитиною віком від 14 років, заслуговує на увагу. Те, що більшість дітей віком від 14 років можуть усвідомлювати свої вчинки, ні у кого не викликає сумніву. Але їх погляди саме у цьому віці, тобто психічне ставлення до своїх дій, не завжди бувають правильними й усталеними. На їх формування впливають насамперед ті засоби виховання, яких вони зазнають від батьків (усиновлювачів), опікунів (піклувальника). Психологи та педагоги вважають, що дитина до підліткового

віку накопичує дефекти виховання, які раніше чітко не проявлялися внаслідок недостатньої її самостійності й відносно нешироκої сфери діяльності та спілкування. Бо багато з того, що робить дитина віком до 14 років, вона виконує за прямим спонуканням дорослих; система внутрішніх спонукань формується у неї поступово. Дитина віком від 14 років переважно повинна діяти, виходячи зі своїх внутрішніх спонукань, а діяльність її оцінюється суворіше, ніж дитини віком до 14 років. Отже, вважають Д. Колесов та І. Мягков, саме у підлітковому віці виявляються різні дефекти виховання та розвитку особистості, що впливають на її вчинки, психічне ставлення до своїх вчинків [113 , с. 7]. Дітям іноді буває не під силу виправляти помилки батьків (усиновлювачів), опікуна (піклувальника). Адже основи виховання закладаються у ранньому дитинстві. З метою з'ясування зв'язку між умовами виховання в ранньому віці (до 5 років) і злочинністю дітей, зазначила А. Казанцева, було проведено спеціальне дослідження. Результати підтвердили вказану педагогічно-психологічну аксіому. Тому, вирішуючи питання про відповідальність дитини віком від 14 років, дослідниця зробила висновок: не можна забувати, що здатність до самосвідомості, самовиховання також формується у процесі виховання, а сила звички (навіть поганої) велика [88, с. 99–100].

Таким чином, вина батьків (усиновлювачів), піклувальника (який виконував обов'язки опікуна раніше) полягає в нездійсненні належного виховання та/чи нагляду за дитиною віком до 14 років, що призвело дитину віком від 14 років до вчинення правопорушення, наслідком якого є заподіяння шкоди.

Отже, вважаємо, що покладання відповідальності за заподіяну шкоду на дитину віком від 14 років можливе тільки у разі відсутності вини батьків (усиновлювачів), опікуна (піклувальника) у вчиненні нею протиправних дій. За наявності вини батьків (усиновлювачів), опікуна (піклувальника) відповідальність повинна бути солідарною, в межах якої батьки (усиновлювачі), опікун (піклувальник), винні у вчиненні дитиною протиправних дій, разом із такою дитиною повинні притягатися до відповідальності. На практиці таке вирішення питання вже має місце, вказує А. Казанцева, коли батьки визнають вину перед

дітьми та потерпілим і самі, не чекаючи рішення суду про майнову відповідальність, добровільно відшкодовують потерпілому шкоду, заподіяну дитиною. Негативні наслідки цивільної відповідальності в таких випадках теж впливають на дитину, бо відшкодування шкоди здійснюється за рахунок бюджету родини, в якій вона проживає.

Наступним проблемним моментом є питання щодо недоцільності визнання дитини деліктоздатною залежно від віку. Так, О. Чефранова зазначає, що досягнення визначеного в законі віку не завжди є показником того ступеня психічного й інтелектуального розвитку, при якому дитина може повністю усвідомлювати значення своїх дій [276, с. 9]. Я. Шевченко вважає, що досягнення вказаного віку передбачає психічний і соціальний розвиток якогось абстрактного суб'єкта для несення цивільної відповідальності [282, с. 17]. Під час вирішення спорів суди повинні враховувати індивідуальні здібності заподіювача шкоди, його розумовий і фізичний розвиток, зазначають В. Маслов [136, с. 17], В. Смирнов і В. Собчак [247, с. 35]. Більше того, вказує Х. Шварц, для різних способів, видів і випадків заподіяння шкоди ступінь психічної зрілості та розуміння, які необхідні для визнання даного діяння, визначаються по-різному. Він вважає, що ЦК повинен сформулювати умову про настання здатності розумно оцінювати значення скоєного залежно не від віку, а від дослідження судом у кожному конкретному випадку питання про те, чи володіє дана особа необхідним розумінням для усвідомлення характеру вчиненого ним шкодоносного вчинку. Якщо якийсь віковий поріг повинен бути встановлений, то це зазначення мінімального віку, за межами якого питання про відповідальність дитини не повинно ставитися. Х. Шварц запропонував таким мінімальним віком вважати 12 років [281, с. 53].

Крім того, як зазначають О. Чефранова [276, с. 9] та Я. Шевченко [282, с. 17], цивільне законодавство не містить норми щодо умов, порядку та критеріїв визнання неделіктоздатною дитини віком від14 років саме внаслідок затримки її психічного та соціального розвитку або підвищення інфантилізму.

Необхідність у вирішенні цього питання у ЦК України вже постала. Адже на сучасному етапі, у нових соціально-економічних умовах України, дитина почала частіше ставати власником різного цінного майна, у зв'язку з чим бути спроможною у більшості випадків нести цивільно-правову відповідальність за заподіяну нею шкоду саме тому, що має необхідне для цього майно. Таким чином, постає проблема: з одного боку, держава подбала про свого неповнолітнього громадянина, а саме: 1) наділила його на законодавчому рівні майновими правами й обов'язками; 2) визнала його рівноправним суб'єктом права власності; 3) при роздержавленні майна включила до кола суб'єктів приватизації; а з іншого боку – проявлена турбота держави не може, за наявності певних обставин, стати для дитини в подальшому опорою на життєвому шляху. Бо при вирішенні питання щодо визнання деліктоздатності дитини віком від 14 років не враховано: 1) що серед таких дітей є особи з вадами психічного та соціального розвитку, у зв'язку з чим вони не можуть повною мірою усвідомлювати значення вчиненого шкодоносного вчинку й усвідомлювати значення своїх дій; 2) чи досягла конкретна дитина віком від 14 років розумового (психічного) рівня щодо усвідомлення вчиненого шкодоносного вчинку й усвідомлення значення своїх дій.

Вважаємо, що цивільне законодавство повинно передбачати індивідуальний підхід до визнання дитини віком від 14 років деліктоздатною. При цьому вікова межа «14 років» певний період має бути збережена. Її можна вважати на цей час мінімальним віком, про який писав Х. Шварц [281, с. 53]. З огляду на це, при вирішенні питання щодо визначення суб'єкта відповідальності за шкоду, заподіяну дитиною віком від 14 років, до уваги береться особа, якій на момент заподіяння шкоди виповнилося 14 років. Саме щодо такої особи суд повинен у кожному конкретному випадку вирішувати питання щодо її деліктоздатності. Насамперед, необхідно визначати, чи має ця особа певний рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, відповідно до якого може усвідомлювати значення своїх дій і скоєного шкодоносного вчинку. Рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини віком від 14 років може визначатися у тому ж порядку, який запропоновано для визначення обсягу дієздатності дитини та

надання дитині повної цивільної дієздатності. У разі одержання негативного висновку щодо рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини суд повинен вирішити питання щодо обстеження дитини на наявність вад психічного та соціального розвитку та відповідно призначити проведення експертизи. Після визнання деліктоздатності дитини віком від 14 років суд, із урахуванням вини батьків (усиновлювачів), піклувальника цієї дитини може вирішувати питання щодо визнання суб'єктів відповідальності за шкоду, заподіяну дитиною віком від 14 років.

На підставі викладеного пропонуємо внести зміни до ст. 1179 ЦК України, зокрема:

«1. Дитина віком від чотирнадцяти років відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах, у разі визнання її судом деліктоздатною.

У разі встановлення обставин стосовно нездійснення належного виховання та/чи нагляду за дитиною віком до чотирнадцяти років батьками (усиновлювачами) чи опікуном, що призвело дитину віком від чотирнадцяти років до вчинення правопорушення, наслідком якого є заподіяння шкоди, судом може бути покладено відповідальність щодо її відшкодування солідарно на дитину віком від чотирнадцяти років та її батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, якщо він виконував обов'язки опікуна за такою дитиною віком до чотирнадцяти років.

2. Деліктоздатною вважається дитина віком від чотирнадцяти років, яка за рівнем розумової (психічної) та моральної зрілості здатна усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними.

Рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини віком від чотирнадцяти років для встановлення її деліктоздатності визначається органом опіки та піклування на виконання ухвали суду на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання

(роботи) дитини (для з'ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації, право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту, право на ознайомлення має дитина, щодо якої орган опіки та піклування їх витребує, її батьки (усиновлювачі), піклувальник та суд.»

Висновки до розділу 1

Аналіз законодавства, наукової літератури, практики органів опіки та піклування дозволяє зробити загальний висновок про те, що:

1. Завдяки правосуб'єктності дитина здатна реалізувати надані їй правові можливості. Зміст правосуб'єктності дитини становлять взаємозв'язані елементи – правоздатність і дієздатність.

Правоздатність дитини – це правова передумова усім цивільним правам та обов'язкам, які здатна мати дитина за законом. Зміст правоздатності дитини – це сукупність цих цивільних прав та обов'язків. Здатність мати окремі цивільні права та обов'язки у випадках, установлених законом, може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Запропоновано таку здатність визначати й за інтелектуальним критерієм, зокрема рівнем розумової (психічної) та моральної зрілості дитини; відповідно пропонується внесення доповнень до ч. 3 ст. 25 «Цивільна правоздатність фізичної особи» ЦК України.

2. Дієздатність дитини – це правовий механізм, який забезпечує реалізацію суб'єктивних цивільних прав та обов'язків дитини. Суттю цивільно-правової дієздатності є усвідомлення суб'єктом права значення своїх дій і керування ними. За цивільним законодавством ці якості відрізняються залежно від віку та психічного стану фізичної особи.

Критерій «вікова межа – 14 років» дієздатності дитини не спроможний гарантувати індивідуальну здатність дитини усвідомлювати значення своїх дій та їх наслідки. Необхідно визначити таку здатність через рівень розумової (психічної) та моральної зрілості. Концепція визначення цього критерію впроваджується ст. 32^1 ЦК

України «Надання дитині права на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної її зрілості» в авторській редакції. Більш широке дослідження цього питання виходить за межі дисертації й потребує спільного розгляду з фахівцями із психології, педагогіки, психіатрії тощо.

3. Доцільно розмежувати суб'єктів часткової дієздатності за віковою межею «шість років», зокрема: дитина віком до 6 років – недієздатна, дитина віком від 6 до 14 років – частково дієздатна.

4. Потребують розширення межі часткової дієздатності фізичної особи такими повноваженнями:

1) самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безоплатне отримання вигоди, якщо вони не вимагають нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації; невигідні правові наслідки, у разі їх наявності, покладаються на фізичну особу з повною дієздатністю, яка була учасником правочину з дитиною;

2) самостійно вчиняти правочини з розпорядження коштами, наданими батьками (усиновлювачами), опікуном чи за згодою останніх третьою особою на відповідну мету або для вільного розпорядження, за наявності подальшого звіту дитини перед батьками (усиновлювачами), опікуном;

3) укладати договори банківського рахунку або банківського вкладу (депозиту) та розпоряджатися внесеними в банк коштами у межах часткової дієздатності. З огляду на це запропоновано внесення доповнень до ст. 31 ЦК України.

5. Із нових позицій розглянуто питання надання дитині повної цивільної дієздатності. Її умову «бажання займатися підприємницькою діяльністю» необхідно виключити з правової норми. Доцільно ввести в цивільне законодавство додатковий критерій повної цивільної дієздатності – «рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини». За ним пропонується визначати здатність дитини усвідомлювати значення своїх дій і керування ними щодо самостійного здійснення цивільних прав та обов'язків. У зв'язку із цим слід внести зміни та доповнення до ст. 35 ЦК України «Надання повної цивільної дієздатності».

6. Враховано доктрини про те, що цивільна деліктоздатність є елементом цивільної дієздатності фізичних осіб. Цивільна деліктоздатність фізичної особи настає

у дитини віком від 14 років, як у договірних, так і у деліктних зобов'язаннях. Визнано недоцільність деліктоздатності фізичної особи віком від 14 років у деліктних зобов'язаннях за критерієм – лише «вікова межа – 14 років». Слушним є запровадження додаткового критерію «рівень розумової (психічної) та моральної зрілості». За ним пропонується вважати фізичну особу віком від 14 років деліктоздатною, якщо вона спроможна усвідомлювати значення своїх дій щодо заподіяної шкоди. Якщо така фізична особа має вади психічного та соціального розвитку, вона є неделіктоздатною. Із урахуванням цього запропоновано внести доповнення до ст. 1179 ЦК України.

7. Відповідальність законних представників у деліктних зобов'язаннях за шкоду, заподіяну дитиною, є не заповненням відсутності деліктоздатності дитини, а їх власним правопорушенням, яке полягає в нездійсненні належного виховання та (чи) нагляду за дитиною, що призвело фізичну особу віком до 14 років до заподіяння шкоди, а віком від 14 років – до вчинення правопорушення, наслідком якого є заподіяння шкоди.

8. Доцільно у судовому порядку звільняти від відповідальності з відшкодування шкоди, заподіяної дитиною, того з батьків, який проживає окремо від дитини після розірвання шлюбу, а другий систематично перешкоджає йому у спілкуванні з дитиною, внаслідок чого він не може брати участь у її вихованні. У зв'язку із цим слід внести доповнення до ст. 1178 ЦК України.

9. Поняття «дитина» визначено в законодавстві по-різному за юридичним змістом. Сформульовано авторське поняття «дитина» – це фізична особа з дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше». Відповідно вважаємо за доцільне внесення змін до: ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»; ст. 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; ст. 1 Закону України «Про громадянство України»; ст. 6 Сімейного кодексу України.

Зроблено висновок, що поняття «дитина» є універсальним, не слід відносити його до суто галузевих понять сімейного права. Поняття «дитина» має безпосереднє відношення як до сімейного, так і до цивільного законодавства.

У правових нормах ЦК Україні зустрічаються однозвучні терміни: «дитина», «діти», які є різними за юридичним змістом, що створює законодавчо-термінологічну плутанину. Такі норми ЦК України можуть бути впорядковані щодо термінів «дитина» та «діти» аналогічно за змістом термінам СК України: «дитина» (в одн.), «діти» (у множ.), «повнолітня (-ій) дочка, син».

10. Назви правових категорій «фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня особа)» та «фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа)» є некоректними та за змістом суперечать термінам і поняттями загальновживаної лексики української мови. Без шкоди для правової науки та практики можна відмовитися від них, а натомість ввести в цивільне законодавство термін «дитина», що дасть можливість різнити правові категорії фізичних осіб віком до 18 років як: «дитина віком до 14 років» і «дитина віком від 14 до 18 років». У зв’язку із цим запропоновано впорядкування норм ЦК України.

РОЗДІЛ 2
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ

2.1. Історія становлення та розвитку правового регулювання відносин із управління майном дитини

Історії становлення та розвитку правового регулювання відносин із управління майном дитини присвячені праці Д. Дождьова [53], Ю. Константинової [118], Д. Мейера [140], А. Нечаєвої [154], К. Победоносцева [170] та ін.

Вивчення цього питання дає можливість зрозуміти закономірності та тенденції становлення та розвитку правового регулювання відносин із управління майном дитини, запозичити позитивний досвід і використовувати його при формуванні правової моделі управління майном дитини в Україні, а також уникнути повторення помилок.

У науковій літературі Д. Дождьовим зазначено, що правове регулювання відносин із управління майном дитини спостерігається в римському праві. Так, у римському приватному праві вже в 195 р. oratio Severi заборонялось опікуну відчужувати землі малолітньої дитини, роблячи виняток лише для оплати боргів. У IV ст. заборона поширюється і на рухомі речі, не піддані тлінню. Імператорська канцелярія передбачала особливу турботу опікуна про збереження майна підопічного, наказуючи зберігати дорогоцінні метали у вигляді скарбів, а грошові кошти вкладати в нерухомість або віддавати в зростання. Відповідальність накладалася на опікуна тільки за умисно вчинені дії. З 314 р. відповідальність гарантується генеральною іпотекою підопічного на майно опікуна. За часи правління Юстиніана опікун ніс відповідальність за допущену необачливість щодо управління майном підопічної дитини [53, с. 267–268].

У цивільному праві Російської імперії XIX століття правові норми передбачали: якщо дитина не досягла повноліття, батьки на праві опікунів управляли її майном; якщо ж досягла, то сама робила це, незалежно від того, чи дісталось їй майно від батьків шляхом виділення або придбання [140, с. 383]. З

припиненням опіки батьки були зобов'язані передати все майно, що перебувало в їхньому управлінні, а також одержані від нього доходи дитині або особі, в управління якої переходить це майно. Російське законодавство не дозволяло батькам користуватися навіть незначною частиною доходів із майна своїх дітей. Недоторканним вважалось навіть майно дитини, зароблене під керівництвом батьків [154, с. 57–59]. «Батьки за розтрату дитячого майна притягалися до вищої міри покарання, як за злодійство-шахрайство» [170, с. 176]. У цьому праві щодо кожної вікової категорії діяли різні приписи, які детально конкретизували дії батьків, наприклад, як управляти маєтком малолітньої дитини, укладати угоди з її майном тощо [154, с. 61].

За цим законодавством опікун повинен був здійснювати стосовно майна підопічного – на свій розсуд або з дозволу опікунського відомства – всі ті дії, які міг би здійснювати за наявної цивільної дієздатності сам підопічний [140, с. 401–402]. Так, щодо капіталу підопічного опікун мав право робити тільки витрати, необхідні для виховання самого підопічного і збереження його майна. Щодо вільного капіталу, його обов'язок передбачав: вмістити для прирощення або в кредитні установи, або в приватні руки, але під вірну заставу так, щоб віддача капіталу в позиці не передбачала для підопічного жодного ризику; або обернути цей капітал у державні процентні папери; або використати на свої цілі, і для цього необов'язково було одержувати дозвіл опікунського відомства. Але у такому разі використання опікуном капіталу вважалося самовільним, а неспроможність останнього віддати його не враховувалася. У таких випадках із усього майна опікуна виділявся капітал підопічного, ніби він і не був опікуном, використаний на його власні потреби [140, с. 402]. Опікун повинен був усіляко піклуватися про забезпечення майнових інтересів підопічного: нерухомий маєток мав утримувати або приводити в такий стан, щоб належні з нього доходи стягувалися повністю, а державні збори були виплачені своєчасно; доходи малолітнього збиралися в належний час, а витрати здійснювались без надлишків. Для цього він повинен був виключати всі надлишки та розкішні забаганки у витратах, необхідних для забезпечення малолітнього, його виховання й утримання

прислуги, і правильно вести дохідні та витратні книги. Мета опіки та піклування над майном дитини полягала не тільки в охороні майнових прав, а й у їх захисті. Для досягнення цієї мети законодавством передбачалися різноманітні приписи. Так, дозволялося встановлювати опіку за життя батьків. Такі опікуни зобов'язані були піклуватися про підопічного та мали такий же правовий статус щодо дитини, як і її батьки. За свою працю вони отримували щорічно п'ять відсотків із одержуваного доходу від майна підопічного [154, с. 61–62]. Російський законодавець ураховував, що людина там більше докладає зусиль і праці, де є її особистий інтерес. Опікун мав право відмовитися від цієї винагороди [140, с. 404]. Проте, коли він нехтував правами підопічного, то відповідав власним маєтком. Але підопічний мав право вимагати від опікуна відшкодування збитків тільки після виходу з-під опіки [154, с. 62].

За такою правовою моделлю управління майном дитини (підопічної дитини) в Російській імперії XIX століття перебували під управлінням тисячі маєтків, і це число постійно зростало. З 1885 р. до 1895 р. кількість дворянських опікунств збільшилася з 15670 до 16429, а вартість майна, що перебувало під контролем опіки, становила до 243 млн. руб. [118, с. 105].

Показовим прикладом є опікунська справа державного архіву Херсонської області. Після смерті дворянина П. Висоцького залишилося рухоме та нерухоме майно, капітал і п'ятеро неповнолітніх дітей (усього їх було 11). Мати звернулася до дворянської опіки з проханням визнати її опікуном разом із повнолітніми синами. Ще за життя померлий частинами почав розпродавати свої землі, і на момент його смерті не всі операції з продажу були завершені. Тому дворянська опіка визнала за необхідне для приведення у порядок майнових справ і в інтересах малолітніх спадкоємців запросити у співопікуни до матері особу з юридичною освітою. У даному випадку опіка посилалася на своє право призначити опікуна із сторонніх осіб, якщо цього вимагали інтереси малолітніх дітей [118, с. 107].

Після проголошення України незалежною державою посилився науковий інтерес до законодавчої спадщини українського народу. Одним із цікавих джерел права є Статут Великого князівства Литовського (1529 р.), який був зводом законів,

в якому органічно поєдналися деякі положення Руської Правди, норми звичаєвого (українського, білоруського та литовського) права і ряд напрацьованих адміністративною та судовою практикою норм права. В цьому документі детальну регламентацію отримало опікунське право, зокрема: коло осіб, які могли бути опікунами, порядок їх призначення і перепризначення, обов'язки, відповідальність. Така опіка призначалася над неповнолітніми й їхнім майном, проте головна увага приділялася майну. Опікунами за законом вважалися батько чи мати неповнолітнього, а також найближчі родичі. Сторонні особи могли бути опікунами за заповітом батьків або за рішенням суду. Опікун призначався з того оточення, до якого належала особа, яку опікували, оскільки він повинен був нести всі повинності і володіти не меншою дієздатністю, ніж власник, який залишив майно неповнолітньому. Опікун не мав права відчужувати майно осіб, які були у нього під опікою. Закон стояв на захисті тих, кого опікували. Справи з позовів до неповнолітніх про відчуження майна призупинялись, як правило, до досягнення ними повноліття. Така детальна регламентація інституту опіки свідчила про підвищений інтерес держави до захисту права власності сиріт. Мета призначення неповнолітнім сиротам опікунів полягала у забезпеченні перебування маєтності в руках членів роду. Після смерті матері опікуном неповнолітніх дітей вважався батько. Нерухоме майно матері успадковували діти, а батько-опікун не включався до кола спадкоємців. Опікуни призначалися у такій послідовності: старший повнолітній брат, якщо такого не було – дядьки по батьківській лінії, інші батькові родичі, за їхньої відсутності – родичі матері. Якщо не було родичів, то опікуна призначав уряд [37, с. 265–266]. Також встановлювалися вимоги, яким мали відповідати опікуни: «добре осілі у тому ж повіті, де опікатися будуть; аби господарство такого опікуна було рівним із тим маєтком, яким в опіці буде мати; ... не вельми похилого віку, не хворий, розторопний, розумний, той, хто собою добре володів і дім свій розторопно й обачно вів» [250]. Відповідальність опікуна за збереження майна, що опікувалось, визначалася межами його повноважень у розпорядженні опікуваним маєтком, а також правом опікуваних дітей після досягнення повноліття звертатися до суду за відшкодуванням заподіяних опікуном

збитків. При заподіянні шкоди неповнолітнім дітям їхні інтереси в суді захищав опікун; також вони не мали права позиватися до суду, навіть через опікунів. Старший повнолітній брат-опікун ніс одноосібну відповідальність за збитки, яких зазнав маєток за час опікунства, але отримані прибутки повинні були розподілені між усіма спадкоємцями порівну [36, с. 267]. Артикль 10 [251] містить норму про невідчужуваність маєтків опікуваних дітей. Проте, старшому брату-опікуну дозволяється заставляти маєток неповнолітніх спадкоємців або сплачувати з нього борги, але рівними сумами з частки кожного спадкоємця [37, с. 267].

На західноукраїнські землі у складі Австро-Угорської імперії (1772–1918 рр.) поширювалась чинність австрійського права. Однак, внаслідок багатонаціонального характеру Австрійської монархії, у правовій системі цієї держави не було єдності. Правове регулювання взаємовідносин батьків і дітей зустрічається в Галицькому цивільному кодексі (1797 р.), а потім – в Австрійському цивільному кодексі (1811 р.) [37, с. 49]. Їх джерелами стало пристосоване до капіталістичних відносин римське право, Прусське земельне уложення (1794 р.) і провінційне право деяких австрійських країв. За цими історичними документами діти перебували під особливим захистом. Австрійський цивільний кодекс (1811 р.) передбачав поділ дітей на такі правові категорії: діти віком до 7 років, малолітні віком до 14 років, неповнолітні віком до 24 років. Батьки були опікунами майна своїх дітей. Містив поняття «співопікун» і «куратор», які повинні були допомагати основному опікуну здебільшого у вирішенні питань збереження та примноження майна опікуваного. Опікун майна дитини призначався судом із огляду на його здібності, маєтки, стан та осілість. Причому така особа могла відмовитися від покладених на неї опікунських функцій, але із обґрунтуванням відмови в суді. В разі ненадання достатніх аргументів, суд міг накласти штраф за ухилення від прийняття опіки. Контроль за опікунською діяльністю залежав від завдань опіки, але кінцевою її метою був захист майнових інтересів підопічного. Громадські структури (опікунські ради) максимально були наближені до конкретної дитини. Переважна більшість конфліктів між опікунами

та підопічними стосувалася неналежного ставлення до майна дитини, використання його опікуном у власних цілях [231, с. 11].

Аналіз законодавства Давнього Риму, Великого князівства Литовського XVI століття, Австро-Угорської імперії XVII–XIX століття, Російської імперії XIX століття дає змогу зробити висновок: незважаючи на різні історичні періоди, правові моделі управління майном дитини спрямовані на збереження та зростання її майна. Відчуження майна допускається у виняткових випадках, які також передбачені законодавством. Призначення «управителя» (співопікуна) з юридичною освітою було правом держави через опікунську установу вжити заходи щодо недопущення порушення майнових прав дитини та надання їй необхідної та своєчасної професійної допомоги у веденні майнових справ.

Аналіз законодавства колишніх союзних республік, у тому числі УРСР, за 1918–1970 рр. [166; 103; 104; 105 ; 106; 108; 109; 110; 111; 112] свідчить, що підґрунтям правової моделі управління майном дитини є модель Російської імперії XIX ст. Більше того, вона проіснувала до 1960 року і зазнала змін після прийняття загальносоюзних законодавчих актів (Основ), на підставі яких кожна союзна республіка розробляла свій кодекс. Саме з появою цих актів відбулося спрощення управління майном дитини в колишніх союзних республіках.

За спрощеною моделлю управління майном дитини передбачалися тільки угоди, які не мали права укладати опікун і піклувальник без дозволу органу опіки та піклування, зокрема це стосувалося угод, що виходили за межі побутових. Відповідно до ст. 78 КпШС УРСР [112], «якщо у неповнолітніх є належне їм майно, батьки управляють ним як опікуни і піклувальники без спеціального на те призначення, але з додержанням відповідних правил про опіку та піклування». Саме ця правова норма стала підґрунтям правової моделі управління майном дитини в Україні з 01.01.2004 р. знайшла своє відображення у ст. 177 СК України та ст. 72 ЦК України.

Постало питання: чому зазнало змін сімейне законодавство колишніх союзних республік, у тому числі УРСР, у 60-ті роки XX століття з питань управління майном дитини? Вважаємо, що такі зміни в законодавстві були

результатом ліквідації приватної форми власності в державі. Цей процес, як зазначає О. Дзера, тривав майже до кінця 30-х років. Відповідне юридичного закріплення права особистої власності громадян дістало в Конституції СРСР 1936 р. і Конституції УРСР 1937 р. Найбільш повне й детальне врегулювання відносини особистої власності одержали в Основах цивільного законодавства СРСР (1961 р.) [268, с. 259]. Ці обставини спричинили зміни й у складі об'єктів власності громадян. В особистій власності дозволялося мати лише предмети вжитку особистого споживання, комфорту та підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження. На деякі об'єкти права особистої власності громадян у законодавстві передбачалися обмеження щодо кількості або розмірів (наприклад, щодо жилих будинків, нежилих будівель, продуктивної та робочої худоби, дозволених дрібних засобів виробництва [267, с. 323]. У власності громадян перестали перебувати такі об'єкти, як земельні ділянки, підприємства, нерухомість (без обмеження в обсягах і кількості) тощо. Отже, з ліквідацією приватної форми власності відпала необхідність у такій досконалій правовій моделі управління майном дитини, що була в Російській імперії XIX століття [18, с. 103].

Із 1992 р. в Україні було відновлено приватну форму власності [189]. Її суб'єктом визнана й дитина. Дитина частіше почала ставати власником різного цінного майна. На основі аналізу матеріалів органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради [219] було з'ясовано дві причини порушень. Перша – зміна місця проживання батьків із дітьми. Якщо продавалось житло, що було спільною власністю батьків і дітей, орган опіки та піклування, надаючи дозвіл на вчинення правочину, по-перше, не мав підстав перешкоджати громадянам реалізувати конституційне право на вільний вибір місця проживання; по-друге, не міг припускати, що саме ці обставини спричинять порушення права власності дитини на майно. Таке траплялось під час вчинення батьками правочину з придбання нового житла. За ним дитина (колишній співвласник) не включалася до кола співвласників. Хоча правочин відбувався за гроші, отримані, в тому числі, за частку, яка належала дитині на праві власності. Опитування таких батьків дало можливість з'ясувати мотиви їхніх дій: 1) вони

не вважали це за необхідне; 2) вони не бажали звертатися до органів опіки та піклування у разі необхідності продати цю нерухомість.

Друга причина пов'язана із зубожінням населення. Батьками внаслідок безробіття або одержання малих доходів, що призвели до значної заборгованості за користування житлом, приймалося рішення про продаж приватизованих квартир (будинків), співвласниками яких були батьки й діти, та переїзд до житла своїх родичів або до квартир менших розмірів. Тому орган опіки та піклування не мав підстав заперечувати, бо у батьків не було можливості не тільки утримувати житло, а й годувати своїх дітей.

Для порівняння наслідків правового регулювання питання управління майном дитини проаналізовано матеріали друкованих засобів масової інформації Російської Федерації. Так, С. Полич, заступник начальника відділу прокуратури Челябінської області, аналізуючи факти порушення житлових прав дітей на території області, зазначив, що тільки в 1998 році було виявлено 14 випадків посвідчених нотаріусами договорів купівлі-продажу квартир, де проживали діти, без попереднього дозволу органів опіки та піклування. При наданні дозволу органи опіки та піклування не з'ясовували причину продажу батьками квартир і не вивчали питання, де житиме дитина після вчинення правочину. Органами опіки та піклування надавався дозвіл на правочини з єдиним житлом, не беручи до уваги, що він прирікав дітей на бездомне існування [173, с. 16–17]. С. Жуків за кримінальною статистикою проаналізував факти відчуження квартир дітей-сиріт (щороку 10–15 квартир (кімнат), що були надані урядом Москви колишнім вихованцям дитячих будинків, продавалися злочинним шляхом) і дійшов висновку: таким обставинам сприяє неспроможність законодавства захистити права цих дітей [70, с. 27, 29]. Подібні факти висвітлені Н. Генераловим за кримінальною справою Луховського мера [39, с. 3].

З метою захисту житлових прав дитини Міністерством освіти Російської Федерації було видано наказ від 20.07.1995 р. № 412 [157] і розіслано рекомендований лист від 20.02.1995 р. № 09-М [156], якими органи освіти зобов'язані: 1) досконало вивчати обставини забезпеченості дітей-сиріт житлом;

2) вчиняти дії щодо збереження житла на період перебування таких дітей у дитячих установах; 3) досконало вивчати обставини, за якими приймається рішення та надається дозвіл на вчинення правочинів із житлом, в якому проживають діти. Додатково до органів опіки та піклування доведено узагальнений перелік документів, необхідних для прийняття рішення про надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини. В Україні подібні документи не приймалися.

Правове регулювання відносин із управління майном дитини в Україні забезпечується ст. 177 «Управління майном дитини» СК України, ст. 72 «Управління майном особи, над якою встановлено опіку» ЦК України, ст. 12 «Захист прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо житлових приміщень» Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210] і ст.ст. 1029–1045 ЦК України, що стосуються договору управління майном.

Ст. 177 СК України передбачає наступне управління майном дитини: 1) батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження; 2) батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах; 3) якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси; 4) батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав, як: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини; 5) батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених частиною другою цією статті, лише з дозволу органу опіки та піклування; 6) при вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Проте другий із батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей

правочин виходить за межі дрібного побутового; 7) батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними; 8) спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом; 9) після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляють, а також доходи від нього.

Відповідна роль в управлінні майном дитини згідно з ст. 177 СК України відведена органу опіки та піклування. Насамперед, орган опіки та піклування дає дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини після перевірки, що проводиться протягом одного місяця, і лише в разі гарантування збереження права дитини на житло. Більше того, орган опіки та піклування має право відмовити у наданні такого дозволу з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, якщо ним установлено, що: 1) мати та (або) батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав згідно зі ст. 164 СК України; 2) судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав згідно зі ст. 170 СК України; 3) до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав особами, зазначеними у ст. 165 СК України; 4) особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; 5) між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; 6) між батьками дитини або між одним із них і третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один із них); 7) вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та (або) порушення охоронюваних законом інтересів дитини.

Правова модель управління майном дитини вдосконалена законами України: від 02.06.2005 р. № 2620-IV «Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу

України та статті 32 Цивільного кодексу України» [187], від 22.12.2006 р. № 524-V «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» [186], від 19.04.2011 р. № 3234-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дітей» [183], від 12.01.2012 р. № 4314-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей» [185].

Так, Законом України від 02.06.2005 р. № 2620-IV «Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу України та статті 32 Цивільного кодексу України» [187] вирішено таке важливе питання, як необхідність отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення батьками правочинів із майном дитини (ч. 2 ст. 177 СК України) чи для надання згоди батьками неповнолітній особі на вчинення правочинів із її майном (ч. 3 ст. 177 СК України). З 01.01.2004 р. (дата набуття чинності СК України) до 25.06.2006 р. (дата набуття чинності названого Закону [187]) правочини з майном дитини, які виходили за межі дрібних побутових, вчинялися без дозволу органів опіки та піклування. В цей період отримання дозволу органу опіки та піклування було передбачено положеннями ст. 71 ЦК України тільки для опікуна та піклувальника. У науковій літературі щодо доцільності вчинення названих правочинів із майном дитини тільки за наявності дозволу органу опіки та піклування висловлювались різні точки зору. Одні вчені підтримували пропозиції щодо законодавчого вирішення цього питання [226, с. 57–58], а інші висловлювалися про те, що на «вчинення правочинів із майном дитини досить лише волі батьків, без дозволу органу опіки та піклування, бо батьки можуть більш ефективно визначити, чи в інтересах дитини укладати договір» [256, с. 161]. За відсутності вищевказаної правової норми мали місце порушення прав дитини на майно. На жаль, відповідна статистика відсутня. Не є таємницею, що чимало батьків ведуть аморальний спосіб життя. Такі громадяни нашого суспільства не цінують не тільки своє майно, а й не цураються майна дитини. Під впливом таких батьків вчинялися заздалегідь невигідні для дитини правочини. Тільки за 2004 р. до виконкому Київської районної у м. Донецьку ради надійшло 27 заяв від родичів дітей щодо

заборони їхнім батькам вчиняти правочини з майном дитини [7]. Проте кожна заява залишилася без відповідної реакції, орган опіки та піклування в період з 01.01.2004 р. по 25.06.2005 р. не мав відповідних повноважень. Так, батьки С. Романа, 1988 року народження, до 01.01.2004 р. двічі зверталися до виконкому Київської районної у м. Донецьку ради для отримання дозволу на дачу Роману згоди на продаж квартири в житловому будинку, що знаходився в центральній частині міста Донецька, яку дитина успадкувала за заповітом від бабусі. Причина відчуження пояснювалася відсутністю коштів на утримання дитини та безробіттям батьків. Орган опіки та піклування двічі відмовляв у наданні дозволу, не схвалюючи наміри батьків. І тільки після 01.01.2004 р. успадкована дитиною квартира була продана за згодою батьків. Рішенням виконкому Київської районної у м. Донецьку ради від 13.12.2004 р. № 347/1 С. Роман зарахований на повне державне забезпечення внаслідок смерті батьків, із виділенням ліжко-місця у гуртожитку Донецького вищого професійно-технічного училища № 67. На момент смерті батьки не мали ні житла, ні майна. Таким чином, дитина залишилася без житла [218].

Законом України від 22.12.2006 р. № 524-V «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» [186] вирішено не менш важливе питання – надання дозволу органами опіки та піклування на вчинення правочинів із майном дитини в разі гарантування збереження її права на житло (ч. 4 ст. 177 СК України). Доцільність такої умови була предметом наукового обговорення [20, с. 85–86; 226, с. 58]. Так, І. Жилінковою визначено, що вона, в теоретичному плані, дійсно є найбільш оптимальною [63, с. 277].

Підґрунтям нашої наукової позиції щодо цієї умови стали результати експерименту, який проведено в період із 1998 р. по 2004 р. спільно з органом опіки та піклування виконкому Київської районної у місті Донецьку ради [215]. Сутність експерименту полягала в тому, що, починаючи з 1999 р., орган опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради розпочав роботу, спрямовану на гарантування збереження права дитини на житло. Для досягнення цієї мети у своїх рішеннях про надання дозволу на вчинення правочинів із нерухомим майном (у тому числі жилими приміщеннями), власником якого була дитина, орган опіки та

піклування передбачав умову, за якою дозволяє продати нерухомість дитини. Саме через виконання цієї умови забезпечувалося гарантування права дитини на житло. Така умова визначалася на підставі повідомленої інформації батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника про причини продажу нерухомого майна дитини. Прикладами змісту такої умови є: включення дитини до кола співвласників при укладенні договору купівлі-продажу нового житла з повідомленням адреси (тобто тієї, де батьки планують купити, «зобов'язання одного з батьків укласти договір дарування частини квартири на ім'я дитини у разі, коли батьки придбали житло», «внесення грошей на депозитний рахунок банківської установи, відкритий на ім'я дитини, які мають бути отримані від продажу частки дитини в нерухомому майні (використання такої умови пропонувалось у випадках переїзду сім'ї на постійне проживання до іншого населеного пункту)» тощо. Для забезпечення контролю й отримання зворотної інформації від нотаріуса про виконання умови органу опіки та піклування з 2002 р. до тексту рішення було включено пункт такого змісту: «Просити нотаріуса, яким буде посвідчено правочин із майном дитини, проінформувати про виконання умови органу опіки та піклування, вказаної в рішенні, згідно з яким вчиняти відповідний правочин». Результатами експерименту доведено збереження права власності дитини на нерухоме майно, насамперед жиле приміщення. Досвід роботи органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради за цим напрямом роботи визнано позитивним. Починаючи з 2002 р. його впровадження рекомендовано органам опіки та піклування м. Донецька та Донецької області [215; 189]

Законом України від 19.04.2011 р. № 3234-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дітей» [183] запроваджено місячний термін, протягом якого орган опіки та піклування проводить перевірку обставин, за якими має надати дозвіл на вчинення правочинів із майном дитини. Доцільність законодавчого вирішення цього питання розглядалася у науковій літературі [225, с. 160].

Цим Законом [182] визначаються також обставини, за якими надається право органу опіки та піклування відмовляти в наданні дозволу на вчинення правочинів із майном дитини (ч. 5 ст. 177 СК України). Серед них, насамперед, заслуговує на увагу обставина, яка передбачає «недопущення внаслідок вчинення правочину з майном дитини звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та (або) порушення охоронюваних законом інтересів». На нашу думку, потрібно надавати дозвіл на вчинення правочину з жилим будинком (квартирою) дитини або частиною їх за умови придбання на ім'я дитини подібного (в такому ж населеному пункті чи відповідному районі міста) нерухомого майна, але площею не меншого розміру, ніж той, яку дитина мала до продажу [20, с. 86]. Це запобігатиме звуженню обсягу майна дитини. Запровадження такого порядку здійснено органом опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради й органами опіки та піклування м. Донецька та Донецької області [215; 189].

Вважаємо, що норма ч. 5 ст. 177 СК України стала юридичним інструментом для органу опіки та піклування, яким гарантується збереження права дитини на житло. Більше того, розширення повноважень за цією нормою забезпечено Законом України від 12.01.2012 р. № 4314-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей» [185], який передбачив, що орган опіки та піклування, крім здійснення відмови в наданні дозволу на вчинення правочину з майном дитини, повинен одночасно звернутися до нотаріуса щодо накладення заборони на відчуження майна дитини.

Отже, чинна модель управління майном дитина є досить новою та перебуває у стані формування. Незважаючи на те, що законами України: від 02.06.2005 р. № 2620-IV «Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу України та статті 32 Цивільного кодексу України» [187], від 22.12.2006 р. № 524-V «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» [186], від 19.04.2011 р. № 3234-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дітей» [183], від 12.01.2012 р. № 4314-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав

дітей» [185] здійснено її вдосконалення, проте чинна правова модель управління майном дитини не вирішує питання комплексно, а тому не є досконалою. На нашу думку, така правова модель повинна являти собою такий механізм управління, за яким чітко в сукупності регламентовано: 1) права й обов'язки суб'єктів управління майном дитини та дитини як суб'єкта управління своїм майном; 2) порядок управління майном дитини; 3) порядок виплати та розмір винагороди за здійснення управління майном дитини; 4) порядок звітування про управління майном дитини; 5) повноваження органу опіки та піклування і служби у справах дітей як суб'єктів відносин із управління майном дитини; 6) порядок прийняття рішення органу опіки та піклування з питань управління майном дитини; 7) перелік документів, за якими приймається рішення органу опіки та піклування; 8) умови та порядок передачі управителю в управління майна дитини. Важливе значення має визначення понятійного апарату цієї моделі, зокрема: «управління майном дитини», «суб'єкт управління майном дитини» й ін.

Неможливо передбачити сукупність усіх аспектів управління у ст. 177 СК України чи ст. 72 ЦК України, бо вони будуть ними перевантажені. Окрім того, ст. 177 СК України регламентує окремі аспекти управління батьків щодо майна їхніх дітей, а ст. 72 ЦК України – опікунів щодо майна підопічних. У науковій літературі С. Коталейчук зазначила, що правове регулювання прав дитини не має узгодженого, систематизованого характеру, бо певні правові норми розкидані в різних правових актах, що не дає можливості гарантувати додержання та здійснення встановлених прав дітей [95, с. 47]. На думку О. Первомайського, Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210] врегульовує соціальний захист безпритульних дітей, тому поза межами правового регулювання перебуває захист інших прав дітей [166, с. 9]. Вважаємо, що аналогічна ситуація у законодавстві щодо правового регулювання питань з управління майном дитини, бо визначається різними нормативними актами. Більше того, ними регулюються окремі питання з управління майном дитини. Вважаємо, що правова модель управління майном дитини має бути визначена окремим нормативним актом, зокрема Законом України «Про управління майном дитини»

(додаток А до дисертації). Він дасть можливість вирішити питання захисту прав та інтересів дитини на майно комплексно та стане стрижнем механізму управління, позаяк базуватиметься на обґрунтованій концепції та стратегії.

2.2. Поняття «управління майном дитини»

Дослідження питання управління майном дитини пов'язано із з'ясуванням дефініції терміна «управління майном дитини». Визначенню сутності поняття «управління майном дитини» присвячені наукові праці І. Жилінкової [62; 66; 68], С. Індиченка та В. Гопанчука [86, с. 169], О. Грейдина [48], О. Коваль [101], Ю. Курпас [129], Я. Новохатської [240, с. 166], В. Співака [239, с. 227], Т. Суярко [253], З. Ромовської [228, с. 357–358], С. Фурси [243, с. 445–454] та ін. Переваги цивільно-правового інституту управління майном щодо майна дитини, яка перебуває під опікою чи піклуванням, розглянуті Р. Майдаником [132], Ю. Смирницьким [133], С. Сліпченко [255], М. Слюсаревським [246] та ін.

У чинному законодавстві термін «управління майном дитини» не є новим. КпШС УРСР [112] містив ст. 78 «Управління майном дітей». Проте дефініція «управління майном дитини» не визначена жодним нормативно-правовим актом.

Для визначення дефініції «управління майном дитини» за необхідним є розгляд співвідношення понять «право власності», «здійснення права власності» й «управління».

У цивільно-правовій науці право власності розглядається в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Поділ права власності на об'єктивне та суб'єктивне походить від римського права. Право власності в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, які встановлюють і охороняють належність матеріальних благ конкретним суб'єктам (власникам), у тому числі визначають підстави й умови виникнення та припинення у них такого права щодо цих благ. Право власності в суб'єктивному розумінні – це передбачене і гарантоване законом право конкретного суб'єкта (власника) здійснювати володіння, користування та розпорядження належним йому майном на свій розсуд і з будь-

якою метою, якщо інше не передбачено законом. Суб'єктивне право власності, як і будь-яке інше суб'єктивне право, означає міру можливої поведінки уповноваженої особи (власника) щодо належного їй майна [263, с. 275; 265, с. 632, 635; 266, с. 280, 283 та ін.]

Суб'єктивне право має соціальну цінність лише тоді, коли воно здійснюється. Можливість здійснення суб'єктивного цивільного права полягає в реалізації тих правомочностей, які за своїм змістом закладені у цьому праві [264, с. 71]. Здійснення цивільного права, зазначає В. Примак, характеризує діяльність, мета якої полягає в «…реалізації юридичних можливостей, що випливають зі змісту цього права» [265, с. 161]. Згідно зі ст. 317 ЦК України зміст права власності складають: право володіння, право користування та право розпорядження. Отже, здійснення суб'єктивного права – це діяльність, якою реалізується його зміст, тобто право володіння, право користування та право розпорядження.

Але, у кожному разі, якщо реалізація суб'єктивного права складна, зауважує Н. Безсмертна, передбачається такий правовий механізм, як управління [12]. Вважаємо, що саме таким правовим механізмом і є управління майном дитини, передбачене ст. 177 СК України, ст.ст. 72, 1029–1045 ЦК України й іншими нормативно-правовими актами. Таким чином, поняття «здійснення суб'єктивного права» й «управління суб'єктивним правом» співвідносяться із «суб'єктивним правом», бо ними забезпечується реалізація правомочностей, які випливають зі змісту цього суб'єктивного права. Отже, управління майном дитини є формою реалізації права дитини на майно.

У науковій літературі висловлені різні точки зору щодо поняття «управління майном дитини». На думку З. Ромовської, «управління майном» – це комплекс дій, спрямованих на його збереження, забезпечення можливості користування ним самим власником або іншою особою, а в окремих випадках – можливості одержання доходу [228, с. 357]. І. Жилінкова визначає «управління майном дитини» як комплекс юридичних і фактичних дій, спрямованих на реалізацію майнових прав дитини з володіння, користування та розпорядження

належним їй майном і здійснюваних виключно в інтересах дитини [68, с. 32]. На її думку, комплекс таких дій є широким, бо батьки здійснюють щодо майна дитини як «господарську діяльність (ремонт, переробка, чистка одягу, іграшок, предметів, меблів), так і вчиняють різні правочини з майном дитини (купівлі-продажу, міни, ренти тощо)» [62, с. 2; 66, с. 62]. С. Індиченко, В. Гопанчук і В. Співак вважають, що «управління майном дитини» є однією з функцій представництва батьками інтересів своїх неповнолітніх дітей. Тому батьки самостійно вирішують усі питання, пов'язані з володінням і розпорядженням майном дітей, тобто фактично виконують права й обов'язки власників майна, діючи в інтересах дітей [86, с. 169; 239, с. 227]. Я. Новохатська розглянула «управління майном дитини» як дотримання порядку здійснення батьками правочинів щодо майна дитини та використання доходів від майна, що належить дитині, на її виховання й утримання [240, с. 166]. Т. Суярко зробила висновок, що «управління» – це спосіб реалізації правомочностей власника [254, с. 51]. На думку О. Грейдіна, категорія «управління» в цивільному праві не має єдиного змісту, тому він виділяє окремо поняття «управління майном» та «управління юридичною особою». Але вчений зауважує, що управління майном як суб'єктивне право є спеціальною правомочністю, яку не можна віднести ні до речових прав, ні до зобов'язальних, а також не можна порівнювати з класичною тріадою володіння, користування та розпорядження [48, с. 44]. Р. Майданик вважає, що передача майна в управління є особливим видом виконання шляхом передачі установником і наділення управителя власницькими повноваженнями щодо чужого майна, з урахуванням обмежень, установлених договором і законом, власник якого визначає мету управління, обсяг повноважень, що він передає, а також особу, в інтересах якої повинен діяти управитель. Дискретність повноважень, які обтяжують право власності та здійснюються за власним розсудом управителя, з урахуванням цілей управління й обмежень, визначених договором та (або) законом, становить зміст делегованого йому власником права на чужу річ, яке управитель зобов'язаний здійснювати в інтересах визначених вигодонабувачів [133, с. 12–13].

Отже, більшість авторів визначає управління як комплекс дій [228, с. 357], комплекс юридичних і фактичних дій [68, с. 32], здійснення функції представництва [86, с. 169; 238, с. 227] (це також дія), спеціальну правомочність [48, с. 44] (це також дія).

За Тлумачним словником української мови «дія» має різні тлумачення, проте її визначення як сукупності вчинків кого-небудь [79, с. 56] заслуговує на увагу та може бути враховано для визначення поняття «управління». Проте слід зауважити, що зміст управління складають правові дії, визначені законом чи договором для суб'єкта управління.

За Тлумачним словником української мови «управління» – це спрямування роботи кого-, чого-небудь [79, с. 266].

Оскільки управління є формою реалізації права дитини на майно, то під терміном «управління майном дитини» слід розуміти вчинення правових дій, спрямованих на реалізацію права дитини на майно. Таким чином, зміст управління майном дитини мають складати правові дії, тобто ті, які визначені законом або договором для суб'єкта управління. Крім того, як уявляється, такі правові дії мають бути спрямовані на «ефективну реалізацію» права дитини на майно. «Ефективна реалізація» є ознакою, якою окреслюється зміст «управління майном дитини». За Словником української мови «ефективний» тлумачиться як результативний, дійовий. Отже, правові дії, які є змістом «управління майном дитини», мають спрямованість на результативність суб'єкта, якому належить право на майно, зокрема дитини. Така результативність повинна відображати вчинення таких дій суб'єктом управління на свій розсуд, або з дозволу органу опіки та піклування, які б могла вчинити сама дитина, якби мала повну цивільно-правову дієздатність. Окрім того, результатом таких правових дій має бути «вигода», яку отримує носій права реалізуючи його, тобто такий результат, до якого він прагне, вчиняючи ці дії. Отже, «вигода» є ще однією ознакою управління; її слід вважати показником результативності управління (наприклад, майно дитини потребує збереження, тому особиста вигода дитини має полягати у вчиненні дій щодо збереження майна; або майно дитини може давати дохід, тому

її особиста вигода спрямована буде на вчинення дій щодо прирощення майна, тобто передачу в оренду чи найом, чи вкладання грошей в банківську установу на депозитний рахунок тощо).

Таким чином, дефініцію термінів «управління майном дитини», «ефективна реалізація права дитини на майно», як ознаки управління, й «особиста вигода дитини», як ознаки управління, доцільно визначити наступним чином:

- «управління майном дитини» – це вчинення правових дій, спрямованих на ефективну реалізацію права дитини на майно;
- «ефективна реалізація права дитини на майно», як ознака управління, – це вчинення таких дій суб'єктом управління, на свій розсуд або з дозволу органу опіки та піклування, які б могла вчиняти сама дитина за наявності повної цивільно-правової дієздатності, спрямованих на право володіння, право користування та право розпорядження своїм майном для отримання особистої вигоди;
- «особиста вигода дитини», як ознака управління, – це те, чого суб'єкт намагається здобути від корисних властивостей речі; до чого прагне, вчиняючи відповідні дії. Ця ознака є показником результативності управління майном дитини.

Сутність управління майном дитини визначають принципи, якими є юридичні засади, визначені нормами права. У науковій літературі відсутнє наукове обґрунтування принципів управління. Вважаємо, що принципи управління майном дитини мають ґрунтуватися і виходити зі змісту управління, який складають правові дії, що вчиняє суб'єкт управління, реалізуючі право дитини на майно. Таким чином, принципи управління мають передбачати такі засади, що характеризують зміст управління.

Відповідно до ч. 1 ст. 177 СК України «якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси». Виходячи із цієї правової норми, дії батьків мають бути розумними, тобто відповідати потребам та інтересам дитини (наприклад, дитина бажає розвивати свої здібності в художній,

хореографічній чи музичній школі, тому за її бажанням батьки використовують належні їй грошові кошти на ці цілі). Відповідно до частин 2 і 3 ст. 177 СК України: «батьки вчиняють правочини щодо нерухомого майна дитини (дають згоду на вчинення дій дитині у віці від 14-ти років) з дозволу органу опіки та піклування». Для отримання дозволу вони повинні довести розумність своїх дій щодо вчинення правочину з нерухомим майном дитини. Якщо такі дії батьків відповідають інтересам дитини, то як результат органом опіки та піклування приймається рішення про надання дозволу на вчинення відповідного правочину з майном дитини. Відповідно до частин 6 і 7 ст. 177 СК України: «батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно» чи «при вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків». За цими правовими нормами розумність дій визначається спільно батьками або одним із них. Однак, якщо другий із батьків не вважає дії того, котрий вчинив правочин, такими, які не відповідають інтересам дитини, то він має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним, як укладеного без його згоди. Виходячи зі змісту частин 1, 2, 3, 6, 7 ст. 177 СК України, вбачається необхідність у закріпленні принципу «розумності у вчиненні дій щодо майна дитини». Цей принцип відповідає змісту управління майном дитини й означає здійснення таких дій суб'єктами управління майном дитини, які відповідають інтересам дитини.

Відповідно до ч. 1 ст. 177 СК України «батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах». На підставі положень цієї правової норми вчинення дій щодо майна дитини означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які спрямовані на отримання особистої вигоди дитини з найменшими витратами, тобто має бути присутня їх «ефективність». Законодавством передбачені різні способи досягнення такої особистої вигоди (наприклад, передача майна в оренду, найом тощо). Відтак особиста вигода власника майна (дитини) полягає у збереженні та використанні цього майна. Виходячи із положень ч. 1 ст.177 СК України, вбачається потреба у закріпленні принципу «ефективності у вчиненні дій щодо майна дитини». Цей

принцип відповідає змісту управління майном дитини й означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які спрямовані на результативність, зокрема отримання вигоди дитини з найменшими витратами.

Відповідно до ч. 8 ст. 177 СК України «після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляють, а також доходи від нього». Відтак суб'єкт управління майном дитини не може виходити за межі дозволеної поведінки, тобто зловживати правом. Правові підстави щодо неналежного виконання суб'єктом обов'язків із управління майном дитини передбачені у ч. 9 ст. 177 СК України і є підставою для покладання на них обов'язку відшкодувати завдану дитині матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління. Одержання та передача майна дитини та доходу від нього означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які є підтвердженням довіри у відносинах його з дитиною. Виходячи із положень ч. 8 ст.177 СК України, вбачається необхідність у закріпленні принципу «справедливості щодо одержання та передачі майна дитини та доходу від нього». Цей принцип відповідає змісту управління майном дитини й означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які є підтвердженням довіри у відносинах його з дитиною.

Відповідно до ч. 1 ст. 177 СК України «батьки зобов'язані дбати про збереження майна дитини». Прикладами таких дій є ремонт майна, відповідна експлуатація тощо. Виходячи із положень ч. 1 ст. 177 СК України, вбачається потреба в закріпленні принципу «збереження майна дитини». Цей принцип відповідає змісту управління майном дитини й означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які не даватимуть майну дитини загинути або зникнути, оберігатимуть від шкоди та збитків, не порушують права інших власників майна, забезпечують збереження майна в певному місці.

Відповідно до частин 6 і 7 ст. 177 СК України «один із батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним, як укладеного без його згоди»; «спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватись органом опіки та піклування або судом». Виходячи

із положень частин 6 і 7 ст. 177 СК України, постає потреба в закріпленні принципу «захисту права майна». Цей принцип відповідає змісту управління майном дитини й означає здійснення таких дій суб'єктом управління майном дитини, які забезпечують охорону майна, відстоювання інтересів дитини щодо майна в суді або органах опіки та піклування.

Таким чином, принципами управління майном дитини є: 1) розумність у вчиненні дій щодо майна дитини; 2) ефективність у вчиненні дій щодо майна дитини; 3) справедливість щодо одержання та передачі майна дитини та доходу від нього; 4) збереження майна дитини; 5) захист майна дитини.

2.3. Поняття «суб'єкт управління майном дитини»

Від діяльності суб'єкта очікуються правові наслідки управління майном дитини. Визначення кола осіб, котрі вступають у відносини управління й їхнього правового статусу є актуальним на стадії формування правової моделі управління майном дитини.

Наукові погляди на управління майном дитини сформували: І. Жилінкова [62, 66, 68], С. Індиченко та В. Гопанчук [86, с. 169], Я. Новохатська [240, с. 166], В. Співак [239, с. 227], З. Ромовська [228, с. 357–358], С. Фурса [243, с. 445–454] та ін. Але дослідження проблем суб'єктивного складу управління майном дитини нечисленні.

Для визначення поняття «суб'єкт управління майном дитини» необхідно звернутися до теоретичних засад. Велика увага тлумаченню терміна «суб'єкт права» приділялася в радянській юридичній літературі (праці С. Алексєєва [4], С. Братуся [23], А. Венедиктова [32], О. Йоффе [83], Л. Явича [287] та ін.). У теорії права використовуються два поняття: «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин».

Термін «суб'єкт права» розглядається як особа, яка володіє правосуб'єктністю [4, с. 138], тобто здатна бути учасником правовідносин. С. Кечек'ян вважав, що під поняттям «суб'єкт права» слід розуміти: 1) особу, яка бере участь, або 2) може брати участь у відносинах [96, с. 83]. Термін «суб'єкт

правовідносин» розглядається як учасник відповідних правовідносин, який у конкретних правовідносинах здійснює свої суб'єктивні права й юридичні обов'язки [30, с. 147; 182, с. 137]. Тому в теорії права терміни «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» є різними за своїм смисловим навантаженням. Поняття «суб'єкт правовідносин» вужче за поняття «суб'єкт права».

Суб'єкт управління майном дитини: 1) це особа суспільних відносин; 2) це особа, яка може бути носієм суб'єктивних цивільних прав та обов'язків; 3) це особа, яка здатна мати цивільні права та обов'язки, тобто вона є правоздатною; 4) це особа, яка здатна здійснювати цивільні права й обов'язки, тобто є дієздатною; 5) це особа, яка бере участь у відносинах управління на підставі певних юридичних фактів. Отже, суб'єкт управління майном дитини – це суб'єкт правовідносин у теоретичному розумінні цього поняття.

Характеризуючи поняття «суб'єкт управління майном дитини», важливо визначити правовий характер відносин управління. І. Жилінкова поділяє відносини управління на дві групи: 1) відносини господарської діяльності, тобто ремонт, переробка, чистка одягу, іграшок, меблів тощо; 2) відносини, пов'язані з вчиненням правочинів: купівля-продаж, дарування, міна тощо [62; 66, с. 62].

Для формулювання власної точки зору доцільно з'ясувати поняття «майно дитини як предмет управління».

Дитина може мати майно на праві приватної власності; бути співвласником майна в спільній власності; користуватися майном як член сім'ї, якщо воно є приватною власністю її батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника або приватною власністю інших осіб, які передали право володіння та користування своїм майном членам сім'ї, в якій проживає дитина.

Право дитини на майно за цивільним законодавством України виникає на підставі різних юридичних фактів. Насамперед, згідно зі ст. 174 СК України, це – майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо). Таке майно є власністю дитини. За змістом ст. 174 СК України майном дитини є річ або сукупність речей.

Право дитини на майно може виникати шляхом вчинення правочинів. Дитина може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. За такими правочинами може придбати майно за кошти батьків, усиновлювачів, опікуна чи піклувальника, які надані для такої цілі, а також на власні кошти за їх наявності. Таким майном може бути річ чи сукупність речей, які необхідні дитині для її розвитку чи навчання. Постає питання: чи є вони власністю дитини? Правова норма, яка б передбачала його вирішення, відсутня. Отже, доцільно внести доповнення до ст. 174 СК України після слів «…одним із них…» такого змісту: «…, а також дитиною за кошти батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника, надані на відповідні цілі, чи за кошти дитини за їх наявності, …».

Правочини, які виходять за межі дрібних побутових, за дитину віком до 14-ти років вчиняють її батьки (усиновлювачі) або опікун за наявності дозволу органу опіки та піклування. Дитина віком від 14-ти років вчиняє такий правочин самостійно за наявності згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника та дозволу органу опіки та піклування. Такими правочинами є дарування, за умови, що дитина є стороною обдарованою, купівлі-продажу та міни тощо. За ними дитина набуває право на майно, яке в більшості випадків є нерухомими речами.

Найпоширенішим способом виникнення права власності дитини на майно є спадкування. Умови переходу майна у власність дитини за цією юридичною підставою визначаються нормами спадкового права. Ними, зокрема, передбачається, що дитина може успадкувати майно за законом або заповітом, а також за ст. 1241 ЦК України позиватися до спадкування на обов’язкову частку майна спадкодавця.

Важливу роль у набутті права дитини на майно відіграла приватизація державного майна. На підставі Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [214] дитина використовує право на приватизацію житлових приміщень, у яких вона проживає як член сім’ї разом із батьками (усиновлювачами), опікуном чи піклувальником та іншими членами сім’ї. Внаслідок приватизації вона стає власником такого майна, як житлові приміщення.

Земельний кодекс України (ч. 3 ст. 116) [76] передбачає серед підстав набуття громадянами України права власності на земельні ділянки окремим пунктом приватизацію земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян. За цією підставою дитина може набути право власності на земельну ділянку.

Право дитини може виникати на таке майно, як річ, створена своєю працею (наприклад, вишивка, картина, вірш, винахід тощо).

Дитина може бути стороною трудового договору (ст. 188 КЗпП України [102]). Отже, у неї з'являється право на таке майно, як грошові кошти, внаслідок отриманої заробітної плати.

Право на майно у вигляді грошових коштів виникає також у результаті здійснення права на аліменти. Проте, згідно зі ст. 179 СК України, право власності на аліменти, отримані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я якого вони виплачуються. Аліменти є власністю дитини тільки у разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина.

Таким чином, майном дитини за підставами набуття є: річ або сукупність речей, необхідних для її розвитку, навчання та виховання, або створені працею дитини; нерухомі речі, у тому числі житлові приміщення та земельні ділянки; усі права й обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті, щодо яких дитина стала спадкоємцем; грошові кошти, отримані у вигляді заробітної плати, стипендії й аліментів тощо.

Відповідно до ст. 190 ЦК України майном, як особливим об'єктом, вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. У цивілістичній літературі термін «майно» (згідно із ст. 190 ЦК України) розглядається в широкому розумінні (визначається як окрема річ (сукупність речей), так і вся сукупність майнових прав та обов'язків суб'єкта цивільних правовідносин) та у вузькому розумінні (лише як річ або сукупність речей) [271, с. 263; 263, с. 113; 266, с. 144; 267, с. 144].

Згідно зі ст. 191 ЦК України окремим видом майна вважається підприємство як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення

підприємницької діяльності. До його складу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення й інші права, якщо інше не встановлено законом або договором.

Термін «майно» відповідно до ст.ст. 190 і 191 ЦК України передбачає об'єкт цивільних правовідносин. Щодо нього виникають і здійснюються цивільні права й обов'язки. Зміст цього поняття становлять речі, сукупність речей, майнові права й обов'язки, а також підприємство як єдиний майновий комплекс.

Ознаками майна, як об'єкта цивільних правовідносин, є: 1) предмети матеріального світу; 2) вартість (наявність ціни); 3) здатність задовольнити ту чи іншу потребу суб'єкта; 4) з приводу нього виникають права й обов'язки суб'єктів.

Складовою змісту терміна «майно дитини» за підставами набуття є річ, сукупність речей, майнові права й обов'язки. Термін «майно дитини» у цьому розумінні означає об'єкт цивільних правовідносин, бо щодо нього виникають права й обов'язки дитини. Зміст цього поняття співпадає зі змістом поняття «майно», передбаченого ст. 190 ЦК України, тобто майна як об'єкта цивільних правовідносин.

Зі змісту ст. 177 СК України та ст. 72 ЦК України випливає, що майно дитини є предметом управління, оскільки щодо нього суб'єкти управління майном дитини вчиняють відповідні правові дії. Науково обґрунтоване поняття «майно дитини як предмет управління» відсутнє.

За Тлумачним словником української мови «предмет» – це будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; певна річ, що задовольняє потреби; те, на що спрямована чиясь діяльність [30, с. 920; 79, с. 201].

Згідно зі ст. 179 ЦК України річ є предметом матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки [263, с. 187]. Відповідно до ст. 177 ЦК України речами є також гроші та цінні папери. Крім того, ч. 2 ст. 190 ЦК України майнові права визначаються неспоживчою річчю та речовими правами. Майнові права й обов'язки у науковій літературі розглядаються як цивільні права

й обов'язки, що мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені у грошовій формі [272, с. 189].

Предметом управління майном дитини є не будь-яке майно, а майно, що має ціну. Цінність – це основна ознака майна як предмета управління. Матеріальну цінність, тобто економічну форму товару, якою є ціна, має річ як об'єкт цивільних правовідносин, а також майнові права й обов'язки.

Ознаками майна як предмета управління є: 1) предмет матеріального світу; 2) вартість (наявність ціни); 3) здатність задовольнити ту чи іншу потребу його власника (користувача); 4) на нього спрямована діяльність суб'єктів управління.

Отже, поняття «майно дитини як предмет управління» потребує розширеного тлумачення, зокрема, як річ (сукупність речей), майнові права й обов'язки.

Незважаючи на те, що поняття «майно як об'єкт цивільних правовідносин» і поняття «майно як предмет управління майном дитини» мають однаковий зміст, їх не можна ототожнювати, позаяк кожен із них має самостійне призначення. Ці поняття різні в правовому розумінні.

Враховуючи, що майном, як предметом управління, є річ, майнові права й обов'язки, їх правове регулювання здійснюється цивільним правом. Тому відносини управління майном дитини – це врегульовані нормами цивільного права суспільні відносини, що виникають у процесі або з приводу реалізації права дитини на майно. Таким чином, відносини з управління майном дитини мають цивільно-правовий характер.

Виходячи з ознак суб'єкта управління майном дитини та особливостей відносин із управління майном дитини, сформулюємо поняття «суб'єкт управління майном дитини». Це особа, яка є учасником відносин, що складаються з приводу управління майном дитини, здатна мати цивільні права й обов'язки (правоздатна), спроможна здійснювати цивільні права й обов'язки (дієздатна) та може брати участь у цих правовідносинах на підставі відповідних юридичних фактів.

Правовий статус суб'єкта управління майном дитини визначають його права, обов'язки та відповідальність.

Батьки (усиновлювачі) здійснюють управління майном дитини віком до 14-ти років без спеціального призначення (ч. 1 ст. 177 СК України), опікун – на підставі рішення органів опіки та піклування чи суду про призначення його опікуном (ст.ст. 60, 72 ЦК України та ч. 3 ст. 243 СК України). Майно передається опікуну в управління на підставі Акта опису майна дитини (п. 2.7 Правил опіки та піклування [198]), оформленого належним чином, один примірник якого знаходиться в органі опіки та піклування, а другий передається опікуну (п. 2.12 Правил опіки та піклування [198]).

Правовий статус батьків (усиновлювачів) із управління майном дитини віком до 14-ти років визначено ст. 177 СК України.

Обов'язки батьків (усиновлювачів) щодо управління майном дитини: 1) дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах, враховуючи потреби й інтереси дитини, якщо вона самостійно може їх визначити (ч. 1 ст. 177 СК України); 2) не вчиняти без дозволу органу опіки та піклування правочини з майном дитини, які: підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; передбачають видачу письмових зобов'язань від імені дитини; відмову від майнових прав дитини (ч. 2 ст. 177 СК України); 3) повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього (ч. 8 ст. 177 СК України).

Механізм здійснення управління майном дитини для цих суб'єктів такий: 1) батьки (усиновлювачі) вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори з цього приводу можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 7 ст. 177 СК України); 2) при здійсненні одним із батьків (усиновлювачем) правочинів щодо майна дитини вважається, що він діє за згодою другого батька (усиновлювача). Другий із батьків (усиновлювачів) має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним, як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового (ч. 6 ст. 177 СК України); 3) на вчинення одним із батьків (усиновлювачів) правочинів щодо транспортних засобів і нерухомого майна дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода

другого з батьків (усиновлювачів) (ч. 6 ст. 177 СК України); 4) якщо той із батьків (усиновлювачів), хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні й утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини з транспортними засобами та нерухомим майном дитини можуть бути вчинені без його згоди (ч. 6 ст. 177 СК України).

Правовий статус опікуна та піклувальника з управління майном підопічної дитини визначено ст.ст. 71 і 72 ЦК України та Правилами опіки та піклування [197].

Обов'язки опікуна та піклувальника з управління майном підопічної дитини: 1) дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах, враховуючи потреби й інтереси дитини, якщо вона самостійно може їх визначити (частини 1 і 2 ст. 72 ЦК України); 2) не вчиняти без дозволу органу опіки та піклування правочини з майном дитини, які передбачають: відмову від майнових прав підопічного; видачу письмового зобов'язання від імені підопічного; нотаріальне посвідчення та (або) державну реєстрацію, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладання договорів щодо іншого цінного майна (ст. 71 ЦК України); 3) подавати щорічно, не пізніше 1 лютого, до органу опіки та піклування звіт про свою діяльність за минулий рік щодо захисту прав та інтересів підопічного, у тому числі щодо збереження належного йому майна та житла (п. 4. 11 Правил опіки та піклування [198]).

Право опікуна та піклувальника з управління майном підопічної дитини передбачає, у разі, коли підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном або передати його за договором в управління іншій особі (ч. 4 ст. 72 ЦК України).

Механізм здійснення опікуном та піклувальником управління майном підопічної дитини такий: 1) здійснювати витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного, за рахунок пенсій, аліментів, доходів від майна підопічного тощо (ч. 3 ст. 72 ЦК України); 2) забезпечити приватизацію квартири (будинку) на

ім’я підопічного та передачу її в оренду (пункти 6.3 і 6.4 Правил опіки та піклування [198]).

Аналіз правових статусів батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника з управління майном дитини дає змогу зробити висновок, що більшим обсягом повноважень володіють батьки (усиновлювачі). Правовий статус опікуна та піклувальника доцільно в законодавчому порядку розширити обов’язком: повернути підопічному або органу опіки та піклування (у разі малоліття дитини, наявності вад психічного та фізичного розвитку тощо) майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. Такий обов’язок доречно встановити не тільки батькам (ч. 8 ст. 177 СК України), а й опікуну та піклувальнику. Але цей обов’язок потребує розширення як для батьків (усиновлювачів), так і опікуна та піклувальника, таким додатковим обов’язком: надати звіт про отримані доходи від майна дитини та понесені витрати, перевірений службою у справах дітей.

Один із спільних обов’язків батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника – дбати про збереження майна дитини (ч. 1 ст. 177 СК України та ч. 1 ст. 72 ЦК України). Цей обов’язок потребує конкретизації.

За Тлумачним словником української мови, «дбати» означає виявляти турботу, старання, піклуватися [79, с. 53].

Обов’язок дбати про збереження такого майна, як грошові кошти, може бути забезпечено через комплекс обов’язків батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника: 1) використовувати грошові кошти на витрати, необхідні для освіти, виховання та розвитку дитини, не допускаючи зловживання у цих витратах; 2) використовувати кошти на витрати на утримання майна дитини (сплата комунальних послуг і покриття інших витрат на утримання майна дитини тощо); 3) вміщувати вільні грошові кошти в установи банку для приростання. У разі використання грошових коштів дитини самовільно неспроможність повернути їх до уваги не береться. У цьому випадку на підставі рішення суду за позовом служби у справах дітей або дитини з майна батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника виділяються відповідні грошові кошти дитини.

Обов'язок дбати про збереження нерухомого та рухомого майна, окрім гарантування збереження права дитини на житло (ч. 4 ст. 177 СК України) може бути забезпечений комплексом обов'язків батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника: 1) утримувати належним чином, тобто: своєчасно сплачувати витрати, які вимагає майно; приводити у такий стан, який спроможний приносити дитині дохід (передача в оренду, найом тощо); 2) піклуватися, щоб доходи дитини з майна надходили своєчасно та в повному обсязі; 3) нести за рахунок коштів дитини витрати, пов'язані з проведенням поточного чи капітального ремонту; 4) вчиняти правочини з нерухомим майном, земельними ділянками, підприємствами, транспортними засобами, іншим цінним майном щодо відчуження, застави й інші, які можуть привести до припинення права власності за наявності дозволу органу опіки та піклування, у разі, коли право власності на ці об'єкти зберігати недоцільно; 5) приймати рішення про припинення діяльності підприємства, засновником якого стала дитина (наприклад, унаслідок прийняття спадщини) з дозволу органу опіки та піклування, у разі недоцільності подальшої діяльності підприємства; 6) забезпечити здійснення права дитини на приватизацію житлової площі, якою володіє та користується дитина на підставі договору найму як наймач чи член сім'ї наймача, в державному чи громадському житлових фондах, в гуртожитках державної та комунальної власності; 7) забезпечити право дитини на житлове приміщення в службовому житловому приміщенні, з якого користувач і члени сім'ї не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення з підстав, передбачених ст. 125 ЖК УРСР; 8) забезпечити збереження майна дитини у тих розмірах та обсягах, які були прийняті в управління. У разі необхідності відчуження нерухомого майна передбачити придбання аналогічного взамін того, яке відчужене, тобто такого ж розміру, вартості й інших цінностей.

Виконання обов'язку дбати про збереження майна дитини (ч. 1 ст. 177 СК України та ч. 1 ст. 72 ЦК України) має бути забезпечено комплексом прав батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника: 1) здійснювати різні правові та фактичні дії щодо майна дитини на свій розсуд або з дозволу органу опіки та піклування, що спрямовані на збереження майна дитини, задоволення необхідних її потреб та

отримання особистої вигоди дитиною на її майно; 2) вживати всіх правових заходів щодо захисту права дитини на майно; 3) вимагати від сторонніх осіб усунення перешкод, які порушують право дитини на майно; 4) використовувати грошові кошти дитини на власні потреби з дозволу органу опіки та піклування, за умови їх повернення через визначений період; 5) звертатися із заявою до органу опіки та піклування про укладення договору про управління майном дитини.

Виконання батьками (усиновлювачами) й опікуном обов'язку дбати про збереження майна дитини (ч. 1 ст. 177 СК України та ч. 1 ст. 72 ЦК України) має бути забезпечено комплексом прав та обов'язків дитини. Дитина віком до 14-ти років під час здійснення батьками (усиновлювачами), опікуном управління її майном повинна мати такі права: 1) знати про наявність у неї майна на праві власності чи на праві користування й отримані доходи від нього; 2) висловлювати свої побажання щодо способів управління її майном; 3) звертатися до батьків (усиновлювачів), опікуна, управителя, органу опіки та піклування, служби у справах дітей за отриманням пояснень щодо управління її майном; 4) отримувати звіт про стан свого майна, отримані від нього доходи та витрати, перевірений службою у справах дітей.

Водночас із правами на дитину віком до 14-ти років мають бути покладені такі обов'язки: 1) дбайливо ставитися до свого майна та реагувати на відповідні зауваження з боку батьків (усиновлювачів) чи опікуна; 2) не вимагати надмірних витрат і витрат, які не пов'язані з одержанням освіти й її розвитком; 3) вислуховувати наміри батьків (усиновлювачів), опікуна щодо способів управління її майном.

Статтею 73 ЦК України передбачено право опікуна та піклувальника на плату за виконання ними своїх обов'язків. Порядок надання такої винагороди встановлюється Кабінетом Міністрів України. Нормативних актів із цього питання не прийнято. На нашу думку, виплата винагороди за виконання обов'язків із управління майном дитини має бути заходом зацікавлення опікуна чи піклувальника докладати зусилля й працю для ефективного управління майном дитини. Правова норма може містити й право опікуна (піклувальника)

відмовитися від такої винагороди. Виплату винагороди доцільно передбачити у разі, коли майно дитини дає дохід. Розмір винагороди має бути встановлений за рішенням органу опіки та піклування, але не більше 10 відсотків від доходу від майна дитини. За такими обставинами доцільно надати право на винагороду й батькам (усиновлювачам).

Управитель здійснює управління майном дитини на підставі договору, укладеного відповідно до ст.ст. 1029–1045 ЦК України. Управителем може бути тільки суб'єкт підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 1033 ЦК України). Установником управління майна дитини віком до 14-ти років може бути лише опікун або орган опіки та піклування (ч. 3 ст. 1032 ЦК України). Для батьків таке право не передбачено. Вважаємо це прогалиною в правовому регулюванні. У науковій літературі вже висловлювалася точка зору про те, що з розширенням кола об'єктів приватної власності до них включаються окремі види майна, управління якими нерідко вимагає спеціальних знань. Тому виникає питання про допустимість передачі батьками (усиновлювачами) частини належних їм прав щодо управління майном дитини іншим фізичним чи юридичним особам [66, с. 64–65; 68, с. 32; 152, с. 321]. З огляду на це пропонуємо доповнення до ч. 3 ст. 1032 ЦК України текстом такого змісту: «…та батьки (усиновлювачі)». Управитель є суб'єктом управління майном дитини як віком до 14-ти років, так і дитини віком від 14-ти років.

Правовий статус управителя з управління майном дитини визначено ст.ст. 1029–1045 ЦК України та конкретизується у відповідному договорі. Предметом такого договору можуть бути підприємство, як єдиний майновий комплекс, нерухомі речі, цінні папери, майнові права й інше майно. Не можуть бути передані в управління гроші, за винятком, коли право здійснювати управління грошима прямо передбачено законом (ч. 2 ст. 1030 ЦК України).

Обов'язками управителя з управління майном дитини є: 1) відокремити майно дитини від іншого майна, а також відображати у звітності на окремому балансі, або забезпечити ведення щодо нього окремої звітності (ч. 3 ст. 1030 ЦК

України); 2) управляти майном відповідно до умов договору (ч. 1 ст. 1037 ЦК України).

Права управителя з управління майном дитини передбачають: 1) самостійне відчуження майна, переданого в управління, укладання щодо нього договорів застави за згодою установника управління (ч. 1 ст. 1037 ЦК України); 2) вимагання усунення будь-яких порушень прав управителя на майно, передане в управління (ч. 2 ст. 1037 ЦК України).

Механізм здійснення управління майном дитини управителем визначається договором. За умовами договору правовий статус управителя може передбачати більшу кількість прав та обов'язків, ніж у батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника відповідно до законодавства. Але правовий статус управителя в договорі управління має бути визначено обсягом не меншим, ніж установлений законодавством для батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника. Така вимога має бути передбачена законом.

У практичній діяльності органів опіки та піклування відсутні випадки надання дозволу на укладення договору управління майном дитини. Не зустрічаються подібні спори і в судовій практиці. Проблема практичного невикористання такої прогресивної форми управління майном дитини полягає в недостатній поінформованості про неї законних представників дитини з управління її майном. Органами опіки та піклування проводиться недостатня робота в цьому напрямку. Так, на обліку в службі у справах дітей Київської районної у м. Донецьку ради станом на 01.01.2014 р. перебувало 389 дітей, які залишилися без піклування батьків та передані під опіку та піклування. Аналіз особових справ таких дітей показує, що 104 із них мають права на житлові приміщення. У жодному із випадків квартири дітей, в яких вони тимчасово не проживають, не передаються в оренду або в управління на підставі договору управління майном [138]. Як наслідок, опікун (піклувальник) несе витрати на утримання майна дитини, але не вживає заходів щодо використання його з метою отримання доходу для дитини.

У проекті Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) пропонуємо призначення управителя для передачі майна дитини в управління шляхом оголошення органом опіки та піклування конкурсу через друковані засоби масової інформації за пропозицією служби у справах дітей. Умови такого конкурсу мають погоджуватися з батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником і самою дитиною, якщо вона здатна вчинити такі дії. Обов'язковою умовою конкурсу є надання доказів щодо вміння управляти відповідним майном дитини та наявності майна на праві власності у кандидата в управителі. Органом опіки та піклування мають визначатися джерела покриття витрат у зв'язку з проведенням конкурсу. Такими джерелами можуть бути: кошти місцевого бюджету; кошти дитини; кошти батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника у разі ініціювання ними проведення конкурсу. Вважаємо, що публічне інформування про передачу майна дитини в управління забезпечить ретельний добір кандидатів в управителі майна дитини, а також активізує здійснення управління майном дитини за цим напрямком.

Отже, суб'єкти управління майном дитини мають різний правовий статус. Проте кожен із них потребує такого комплексного розширення або визначення, який би підвищив гарантії та захист прав дитини на майно. Вважаємо, що прийняття Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) вирішить це питання в повному обсязі.

Дослідження правового статусу суб'єктів управління майном дитини потребує розгляду такого важливого питання, як відповідальність за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном.

У науковій літературі відзначалася відсутність статистичних даних про кількість майна, яке дитина набуває у дитинстві й отримує після припинення управління. Питання щодо правових наслідків управління майном дитини не вивчається [227, с. 251]. Негативні факти управління майном дитини зустрічаються у судовій практиці. Так, районним судом м. Києва розглянута справа громадянки Н. О., яка продала двокімнатну квартиру, в якій вона проживала з двома малолітніми дітьми. Дозвіл органу опіки та піклування на

продаж квартири передбачав умову придбання нового житла на ім'я дітей. Громадянка Н. О. продала квартиру через Київську універсальну біржу, яка залишила без уваги умову органу опіки та піклування. Рішенням суду договір купівлі-продажу спірної двокімнатної квартири визнано недійсним. Суд постановив привести сторони в початковий стан. Формально суперечку вирішено в інтересах дітей, а фактично діти залишились без житла, бо повернення дітям квартири суд постановив залежно від стягнення вартості квартири з Н. О., яка позбавлена батьківських прав і місце знаходження її невідоме [257, с. 119]. Мають місце такі факти і в діяльності органів опіки та піклування, зокрема: агенцією з приватизації державного житлового фонду Донецького виробничого об'єднання «Донецьквугілля» 24.03.1998 р. було видано свідоцтво № 22835 про право власності на квартиру № 26 жилого будинку № 8 по вул. Б. у м. Донецьку, в якому частка опікуна В. О. визначена у розмірі 80 відсотків, а частка підопічної дитини – онука Д. С. – 20 відсотків. Агенцією було допущено порушення на підставі клопотання опікуна щодо рівності прав на жилу площу наймача та його членів сім'ї. Орган опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради дізнався про це випадково і тільки завдяки його впливу було видано нове свідоцтво про право власності на квартиру опікуна та підопічного у рівних частках [8]. Аналогічні випадки висвітлюються й у друкованих засобах масової інформації [50; 70; 161; 173]. Тому питання про відповідальність суб'єктів за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, є актуальним.

Суб'єктами цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, є суб'єкти управління майном дитини, тобто батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник, управитель.

За своєю правовою природою та залежно від підстав виникнення така відповідальність може бути договірною або деліктною.

Договірна цивільно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну дитині здійсненням управління її майном, покладається на управителя майна. Згідно з умовами договору про управління майном і відповідно до ст. 1043 ЦК України управитель, якщо він не виявив при управлінні майном належної турботи про

інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві – упущену вигоду. Управитель відповідає за завдані збитки, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача. Крім того, управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів. Субсидіарна відповідальність управителя настає також у разі вчинення правочинів із перевищенням наданих йому повноважень або встановлених обмежень, за умови, що треті особи, які беруть участь у правочині, доведуть, що вони не знали і не могли знати про перевищення управителем повноважень або встановлених обмежень. У цьому разі установник управління може вимагати від управителя відшкодування завданих ним збитків.

Аналіз норм ст. 1043 ЦК України дає змогу сформулювати умови договірної відповідальності за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном: 1) наявність шкоди, заподіяної майну дитині; 2) невиконання юридичного обов'язку, передбаченого умовами договору; 3) причинний зв'язок між невиконанням зобов'язання договору та шкодою, заподіяною майну; 4) наявність вини управителя.

Таким чином, установник управління, не виступаючи стороною в правочинах управителя з третіми особами, не визнається законодавцем порушником їхніх суб'єктивних прав. Тому, зазначила Ю. Курпас, не відбувається застосування до установника заходів відповідальності, а має місце несення щодо переданого в управління майна ризику несприятливих наслідків управлінської діяльності, яких він зазнає, довірившись управителю, а відповідальність управителя зумовлена об'єктом зобов'язання, тому полягає у вчиненні ним дій без виявлення належної турботливості про інтереси установника управління [129, с. 17–18].

Законодавство не передбачає гарантій захисту прав дитини від ризиків несприятливих наслідків управлінської діяльності щодо її майна у разі неспроможності управителя нести цивільно-правову відповідальність. Окрім того, межі такої відповідальності залежать від організаційно-правової форми, в якій

управитель здійснює свою діяльність як суб'єкт підприємницької діяльності. Так, згідно з ч. 1 ст. 52 ЦК України фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, окрім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Відповідно до ч. 1 ст. 119 ЦК України учасники повного товариства несуть солідарно додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить. Проте, згідно з ч. 2 ст. 140 ЦК України учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства у межах вартості своїх вкладів. Водночас, у науковій літературі І. Венедіктова наголошувала, що управителем може бути правосуб'єктна фізична або юридична особа, здатна за правовою формою й наявністю спеціального резервного фонду, а також за іншими показниками здійснювати чужі суб'єктивні права й обов'язки з управління довіреним майном, виконуючи правомочності володіння, користування й розпорядження ним в обсязі, встановленому установником управління [31, с. 5–6]. Підтримуємо цю точку зору, оскільки встановлення здатності управителя здійснювати управління майном дитини за «…наявністю спеціального резервного фонду, а також за іншими показниками…» може слугувати гарантією захисту прав дитини на майно, що передано в управління. Тому, з метою позбавлення ризику для дитини у поверненні її майна після закінчення строку договору про управління чи забезпечення спроможності несення цивільно-правової відповідальності управителем, вважаємо за доцільне, залежно від організаційно-правової форми управителя, на період дії договору на приватне майно управителя або на його частину однакової вартості та цінності з майном дитини передбачити накладення заборони на відчуження або створення ним спеціального резервного фонду. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 1043 ЦК України частиною 4 такого змісту: «Для забезпечення спроможності відшкодування збитків, завданих дитині здійсненням управління її майном, і з метою уникнення ризику для дитини у поверненні її майна управителем створюється спеціальний резервний фонд у розмірі вартості та цінності з майном дитини, яке передається в управління або на приватне майно управителя, або на його частину однакової

вартості та цінності з майном дитини, яке передається в управління, накладається заборона щодо його відчуження на період дії договору про управління майном дитини».

Деліктна цивільно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, виникає із неправомірного акту, яким є правопорушення (делікту).

Згідно із ч. 9 ст. 177 СК України неналежне виконання батьками (усиновлювачами) своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати заподіяну дитині матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном. Відповідно до ч. 1 ст. 72 ЦК України дії опікуна можуть бути оскаржені заінтересованою особою, в тому числі родичами підопічного, до органу опіки та піклування або до суду. На нашу думку, за цією правовою нормою можуть бути оскаржені дії опікуна щодо управління майном підопічного.

Отже, суб'єктами делікту є батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник.

Умови деліктної цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, загальні: 1) наявність шкоди, заподіяної майну; 2) протиправність поведінки; 3) причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою; 4) вина суб'єкта управління майном дитини.

Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, може бути як матеріальною, так і моральною. Законодавством не передбачено право дитини на отримання моральної шкоди. Моральна шкода може бути наслідком моральних і фізичних страждань, завданих дитині порушенням її права на майно. Тому доцільно право дитини на відшкодування моральної шкоди передбачити законодавством. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ЦК України новою статтею, виклавши її у такій редакції:

«Стаття 1183[1]. Відшкодування батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником шкоди, заподіяної дитині управлінням її майном

1. Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, відшкодовується батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником, якщо вони не доведуть,

що ця шкода не є наслідком невиконання ними обов'язків, передбачених законом про управління майном дитини.

2. Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, може бути як матеріальною, так і моральною. Моральна шкода є наслідком моральних і фізичних страждань, завданих дитині порушенням її права на майно.»

Дитина віком від 14-ти років самостійно здійснює володіння та користування своїм майном, а розпоряджається самостійно у межах, передбачених ст. 32 ЦК України. Але з цього приводу у науковій літературі, виходячи зі змісту ст. 177 СК України та ст. 72 СК України, висловлені різні точки зору. І. Жилінкова відмічає, що дитина віком від 14 до 18 років управляє своїм майном самостійно, а батьки лише надають згоду на здійснення нею цивільно-правових правочинів у випадках, передбачених ст. 32 ЦК України [66, с. 65; 242, с. 523]. С. Фурса вважає, що 14-річна дитина отримує право на управління та розпорядження лише стосовно певного майна та певних угод. Але, зазначає вона, треба взяти до уваги, що дитині можуть належати транспортні засоби або об'єкти нерухомості, то передача їх в оренду має здійснюватися за згодою батьків, тобто батьки фактично продовжуватимуть управляти ними [243, с. 453]. На думку Я. Новохатської, батьки управляють майном своєї дитини до досягнення нею повноліття та набуття (надання) повної цивільної дієздатності [240, с. 166]. За точкою зору З. Ромовської [228, с. 358; 229, с. 271] і М. Дякович [56, с. 251] управляти майном дитини, якій виповнилося 14 років, батьки можуть лише на підставі домовленості з нею. Якщо договір на управління майном не укладений, батьки можуть лише давати згоду на вчинення правочину самою дитиною, відповідно до рівня її цивільної дієздатності, визначеної у статті 32 ЦК України. Ю. Червоний [150, с. 279; 151, с. 291] та Є. Гузь [249, с. 389] вважають, що дитина віком від 14 до 18 років самостійно здійснює володіння та користування своїм майном, а розпоряджається ним також самостійно, але у межах ст. 32 ЦК України. Водночас, ніхто із авторів не заперечує, що дитина віком від 14 до 18 років потребує допомоги батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо у здійсненні свого права на майно [66, с. 65; 151, с. 291; 228, с. 358; 243, с. 451; 251, с. 389].

Нами позитивно оцінюється наукова позиція з цього приводу Ю. Червоного та Є. Гузь. Погоджуємося із тим, що дитина віком від 14-ти років потребує допомоги, порад і контролю з боку батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо здійснення свого права на майно. Батьки (усиновлювачі), опікун, здійснюючи управління майном дитини віком до 14-ти років, не залучають таку дитину до управління (за винятком, передбаченим абз. 2 ч. 1 ст. 177 СК України, зокрема: «врахувати потреби та інтереси дитини»). Але коли дитина досягла 14-ти років батьки (усиновлювачі), піклувальник мають навчити дитину здійснювати її право на майно. Така дитина сама вчиняє необхідні для цього дії, набуваючи досвіду, але управління дитиною своїм майном має бути підконтрольним її батькам (усиновлювачам), піклувальнику й органу опіки та піклування. Це підтверджується ст. 32 ЦК України, бо здійснити право розпорядження нерухомим майном чи транспортними засобами дитина може тільки за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування. Такі дії батьків (усиновлювачів), піклувальника й органу опіки та піклування є сприянням щодо ефективної реалізації права дитини на майно та спрямовані на забезпечення її інтересів.

Таким чином, управління майном дитини віком від 14-ти років є специфічним, бо суб'єктом управління є сама дитина, яка сама здійснює таке право, а у випадках, передбачених законом, її дії контролюються або узгоджуються її батьками (усиновлювачами), піклувальником і вчиняються з дозволу органу опіки та піклування.

Правовий статус дитини віком від 14-ти років, як суб'єкта управління своїм майном, законодавством не визначено. Окрім норм ч. 3 ст. 177 СК України та ч. 2 ст. 71 ЦК України, за якими батьки (усиновлювачі) та піклувальник не мають право без дозволу органу опіки та піклування давати такій дитині згоду на вчинення правочинів із її майном, які: підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; передбачають видачу письмових зобов'язань від імені дитини, відмову від її майнових прав. Така дитина може з дозволу батьків (усиновлювачів), піклувальника стати установником свого майна за договором

управління майном (ч. 4 ст. 1032 ЦК України), тобто передати майно в управління управителю за договором про управління майном.

Правовий статус дитини віком від 14-ти років, як суб'єкта управління своїм майном, має бути чітко визначений законодавством. Його складають права й обов'язки такої дитини, які мають комплексно визначити ступінь можливої та суспільно необхідної поведінки дитини щодо управління своїм майном, а також межі впливу на цю поведінку її батьків (усиновлювачів), піклувальника, а у випадках, передбачених законом, – органу опіки та піклування. Права й обов'язки дитини віком від 14-ти років, її батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування мають існувати в певних межах – періоді володіння статусом і реалізовуватися у конкретних правовідносинах, що виникають в умовах здійснення такою дитиною управління своїм майном. Насамперед, права й обов'язки такої дитини повинні бути окреслені щодо такого майна як грошові кошти та нерухоме майно.

Підґрунтям суспільно необхідної поведінки дитини віком від 14-ти років із управління своїм майном є визначені на законодавчому рівні напрямки такого управління, які мають спонукати дитину, діяти саме в її інтересах, виключаючи такі дії, що можуть привести до порушення її прав. За ними обов'язки дитини віком від 14-ти років із управління своїм майном можуть передбачати: 1) використання грошових коштів, не допускаючи зловживання, на: а) витрати, необхідні для освіти, розвитку здібностей і фізичного розвитку; б) витрати на утримання майна; в) витрати для задоволення побутових потреб; г) участь у сімейному бюджеті; 2) вміщення вільних грошових коштів в установи банку для прирощення; 3) забезпечення такого стану майна, який може приносити дохід (передача в оренду, найом тощо); 4) контроль своєчасного та повного надходження доходу від майна; 5) вчинення правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, підприємствами, транспортними засобами, коштовностями, грошовими коштами про їх відчуження, заставу й інше, що може призвести до припинення права власності, тільки за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування; 6) здійснення обміну жилої площі в будинках

державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування; 7) ведення обліку здійснення управління майном, складання звіту про управління майном і подання його на перевірку батькам (усиновлювачам) чи піклувальнику, а у разі необхідності – до служби у справах дітей; 8) вислуховування пропозицій і порад батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо здійснення управління майном.

Одночасно з обов'язками мають бути визначені такі права дитини: 1) вчиняти різні правові та фактичні дії щодо свого майна, на свій розсуд і за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника; 2) вживати всіх правових заходів щодо захисту права на майно; 3) вимагати від сторонніх осіб усунення перешкод, які порушують право на майно; 4) звертатися за допомогою та захистом своїх прав на майно до батьків (усиновлювачів), піклувальника, служби у справах дітей, органу опіки та піклування, суду; 5) звертатися із заявою за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника до органу опіки та піклування про призначення управителя й укладення договору управління майном.

Здійснення дитиною віком від 14-ти років управління своїм майном не має відбуватися без участі її законних представників. Як зазначалося, суб'єктом безпосереднього такого управління своїм майном є дитина віком від 14-ти років. Але батьки (усиновлювачі), піклувальник під час здійснення дитиною управління своїм майном повинні бути на законодавчому рівні зобов'язанні: 1) контролювати виконання дитиною віком від 14-ти років своїх обов'язків щодо управління своїм майном; 2) інформувати службу у справах дітей про неефективне управління дитиною віком від 14-ти років своїм майном, маючи на меті вжиття заходів щодо запобігання заподіянню шкоди майну дитини або порушення питання перед органом опіки та піклування про позбавлення її права управляти своїм майном; 3) надавати допомогу, вносити пропозиції, давати поради та навчати дитину віком від 14-ти років управляти своїм майном; 4) нести витрати, які необхідні для утримання майна дитини, здобуття нею освіти, розвитку здібностей, лікування й інші, якщо майно дитини не приносить для цього доходу; 5) забезпечувати до

набуття дитиною повної цивільної дієздатності збереження її майна у тих розмірах та обсягах, які були прийняті нею в управління. У разі необхідності відчуження нерухомого майна забезпечити придбання взамін відчуженого такого ж за розміром, вартістю та іншими його характеристиками.

Одночасно з обов'язками батькам (усиновлювачам), піклувальнику мають бути надані такі права: 1) висловлювати пропозиції, надавати допомогу та навчати дитину віком від 14-ти років управляти своїм майном; 2) порушувати клопотання перед службою у справах дітей та органом опіки та піклування про позбавлення дитини віком від 14-ти років права управляти своїм майном і передачу його в управління батькам (усиновлювачам), піклувальнику чи управителю на підставі договору про управління майном; 3) погоджувати дії дитини віком від 14-ти років про укладення договору про управління майном і вчинення інших правочинів із її майном; 4) давати згоду на вчинення дитиною правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, транспортними засобами, коштовностями, грошовими коштами, які можуть привести до припинення прав власності на них, чи обміну житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності за наявності поважної причини, яка розглядається та визнається такою органом опіки та піклування.

Разом із тим, відкритим залишається питання щодо випадку, коли дитина управлінням своїм майном порушує (або може порушити) свої права і вплив батьків (усиновлювачів), піклувальника на неї у межах визначених їм прав та обов'язків не дає відповідного наслідку. Нами пропонується у проекті Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) вирішення цього питання через таку процедуру, як позбавлення дитини права управляти своїм майном на певний термін. Таке повноваження доцільно покласти на орган опіки та піклування за клопотанням служби у справах дітей. Обставинами, за якими дитина може бути позбавлена права управляти своїм майном, можуть бути: 1) недбале управління майном; 2) неспроможність управляти майном; 3) необхідність упорядкування майнових справ дитини із залученням до

управління відповідного фахівця; 4) виявлення обставин на розсуд органу опіки та піклування.

Метою позбавлення дитини віком від 14-ти років права управління своїм майном є запобігання заподіянню шкоди її майну та забезпечення ефективної реалізації права дитини на майно.

Позбавлення дитини віком від 14-ти років права управляти своїм майном є правовою підставою, за пропозицією служби у справах дітей, для оголошення конкурсу про передачу майна дитини управителю за договором або передачу майна дитини в управління її батьків (усиновлювачів), піклувальника.

Органу опіки та піклування доцільно також надати право на встановлення спільного управління майном дитини батьками (усиновлювачами), піклувальником та управителем. Повноваження кожного з названих суб'єктів щодо спільного управління майном дитини має визначатися органом опіки та піклування.

Порядок здійснення управління майном дитини віком від 14-ти років для батьків (усиновлювачів), піклувальника у разі позбавлення дитини права управляти своїм майном має бути визначено на законодавчому рівні. Як уявляється, підставою для здійснення такого управління майном дитини має стати рішення органу опіки та піклування про позбавлення дитини віком від 14-ти років права управляти своїм майном та передачі її майна в управління відповідному суб'єкту управління майном дитини. Разом із тим, такий порядок має містити відповідний комплекс прав та обов'язків суб'єктів управління майном дитини і дитини, майно якої передано в управління.

Так, дитина віком від 14-ти років під час здійснення батьками (усиновлювачами), піклувальником управління її майном, у разі позбавлення її права управляти своїм майном, повинна мати такі права: 1) висловлювати свої побажання щодо способів управління її майном; 2) звертатися до управителя, батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування, служби у справах дітей за одержанням пояснень щодо управління її майном; 3) отримувати

звіт про стан свого майна, отримані від нього доходи та понесені витрати, перевірений службою у справах дітей.

Одночасно з правами на таку дитину мають бути покладені обов'язки: 1) дбайливо ставитися до свого майна та реагувати на відповідні зауваження з боку батьків (усиновлювачів), піклувальника; 2) не вимагати надмірних витрат та витрат, які не пов'язані з одержанням освіти й її розвитком; 3) вислуховувати наміри батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо способів управління її майном.

Для об'єктивного аналізу суб'єкти управління майном дитини доцільно класифікувати за правовим статусом та підставою виникнення їх повноважень, зокрема на: 1) законні представники з управління майном дитини (ними є батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник, їх повноваження визначені законодавством); 2) договірні представники з управління майном дитини (ними є управитель, його повноваження визначаються договором про управління майном і мають бути визначені обсягом не меншим, ніж визначений законодавством для законних представників із управління майном дитини); 3) дитина віком від 14 років, як особливий суб'єкт управління своїм майном (її повноваження визначені законодавством).

2.4. Орган опіки та піклування і служба у справах дітей як учасники відносин із управління майном дитини

Майже в кожному суспільстві, де існувала приватна форма власності, був державний контроль за діями суб'єктів управління майном дитини. Римським правом такими функціями було наділено Магістра [53, с. 267–268]. За Прусськими законами – Опікунський суд [220]. За Англійським цивільним правом – Суд [234, с. 31–43]. За цивільним правом Франції – Сімейна рада [72, с. 657]. У Польщі – Опікунський суд [235, с. 39–46] та інші. Повноваження кожного із вказаних органів чітко визначаються відповідним законом.

В Україні державний контроль за управлінням майном дитини здійснює орган опіки та піклування. Згідно із ч. 2 ст. 56 ЦК України повноваження органу опіки та піклування встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами. Нині повноваження органів опіки та піклування визначаються ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [194], ст.ст. 17, 18 Закону України «Про охорону дитинства» [212], ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [205], ст. 177 СК України, ст.ст. 32, 71 ЦК України та Правилами опіки та піклування [198].

У науковій літературі порушувалося питання про кардинальні зміни правового регулювання діяльності органу опіки та піклування, у тому числі щодо функції контролю з управління майном дитини (праці І. Жилінкової [68, с. 32], В. Єрьоменко [60, с. 1], С. Коталейчук [95, с. 47], С. Морозової [146, с. 177], О. Первомайського [166, с. 9].

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [194] органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міст Києва та Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських і селищних рад.

Повноваженнями органу опіки та піклування щодо управління майном дитини є:

– за ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [194]: 1) захист майнових і житлових прав та інтересів дітей; 2) притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини; 3) надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) й іншого майна, власником якого є дитина;

– за ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210]: 1) здійснення контролю за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав та інтересів дітей; 2) надання попереднього дозволу на вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти;

– за ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» [212]: 1) надання дозволу на укладення договору, який підлягає нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, або відмови від належних дитині майнових прав, здійснення розподілу, обміну, відчуження житла, зобов'язання від імені дитини за порукою, видача письмових зобов'язань;

– за ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» [212]: 1) здійснення контролю за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових і житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень і купівлі нового житла;

– за ст. 177 СК України: 1) надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини після перевірки, що проводиться протягом одного місяця, і лише в разі гарантування збереження права дитини на житло. Виконуючи це повноваження, орган опіки та піклування має право відмовити у наданні такого дозволу з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, якщо ним установлено, що: а) мати та (або) батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав згідно зі ст. 164 СК України; б) судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав згідно зі ст. 170 СК України; в) до суду подано позов про позбавлення батьківських прав осіб, зазначених у ст. 165 СК України; г) особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні; д) між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини; ж) між батьками дитини або між одним із них і третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один із них); з) вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та (або) порушення охоронюваних законом інтересів дитини;

– за ст. 32 ЦК України: 1) надання дозволу на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна; 2) надання згоди на

розпорядження грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами до фінансової установи на ім’я неповнолітньої особи;

– за ст. 71 ЦК України: 1) надання дозволу опікуну на вчинення правочинів щодо: а) відмови від майнових прав підопічної дитини; б) видачі письмових зобов’язань від імені підопічного; в) укладання договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; г) укладання договорів щодо іншого цінного майна;

– за п. 6 Правил опіки та піклування [197]: 1) вирішення питання щодо збереження за дитиною житла, а також щодо забезпечення житлом дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які закінчили навчально-виховні заклади і не мають житла; 2) влаштування за останнім місцем проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх від опікунів (піклувальників), родичів, батьків-вихователів, прийомних батьків у разі відсутності в них житла до гуртожитків або забезпечення іншим упорядкованим житлом до надання їм постійного жилого приміщення згідно із законодавством; 3) клопотання про передачу у власність дитини квартири (будинку), де мешкає тільки дитина; 4) прийняття рішення про передачу в оренду квартири (будинку) у власність дитини на період перебування дитини у навчально-виховному закладі, прийомній сім’ї, опікуна, піклувальника; 5) здійснення контролю за використанням коштів дитини, отриманих від оренди квартири (будинку), яка (який) належить дитині; 6) здійснення контролю за цільовим використанням коштів.

Повноваження органу опіки та піклування не узагальнені, закріплені в різних правових актах, більшість яких стосується дітей, що знаходяться під опікою та піклуванням або віднесені до інших соціальних статусів. Отже, правовий статус органу опіки та піклування з питань управління майном дитини потребує вдосконалення.

Проектом Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) пропонується визначити правовий статус органу опіки та піклування з управління майном дитини такими повноваженнями: 1) затвердження щорічних письмових звітів про управління майном дитини за минулий рік: а) опікунів; б) управителя; в) дитини віком від 14-ти років, над якою призначено піклувальника;

2) позбавлення дитини віком від 14-ти років на певний період права управляти своїм майном, за правовими обставинами, передбаченими проектом Закону України «Про управління майном дитини»; 3) передача управителю, батькам (усиновлювачам), піклувальнику майна дитини віком від 14-ти років, у разі позбавлення її права управляти своїм майном; 4) надання дозволу батькам (усиновлювачам), опікуну дитини віком до 14-ти років на: а) використання грошових коштів дитини на власні цілі з поверненням через певний час; б) на вчинення правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, транспортними засобами, підприємствами, коштовностями, грошовими коштами дитини про їх відчуження, заставу й інше, що веде (може привести) до припинення права власності; в) на припинення діяльності підприємства, засновником якого стала дитина; г) на обмін житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності, на якій мешкає дитина як наймач або член сім'ї наймача; 5) надання дозволу дитині віком від 14-ти років за наявності згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, а також дитині незалежно від віку відповідно до рівня розумової (психічної) та моральної зрілості на вчинення правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, підприємствами, транспортними засобами, коштовностями, грошовими коштами про їх відчуження, заставу й інше, що веде (може привести) до припинення її права власності; 6) надання дозволу дитині віком від 14-ти років на обмін (взяття участі в обміні) житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності, якою володіє та користується дитина як наймач або член сім'ї наймача; 7) вивчення та визнання поважною причини відчуження майна дитини; 8) призначення винагороди батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику, як суб'єктам безпосереднього управління майном дитини, за ефективне управління майном дитини на умовах та в розмірі, передбачених Законом «Про управління майном дитини»; 9) оголошення конкурсу щодо призначення управителя майна дитини, затвердження його умов і строків проведення; 10) призначення управителя за результатами конкурсу, надання дозволу на передачу майна дитини в управління за договором; 11) створення за пропозиціями служби у справах дітей дорадчого постійно

діючого органу для розгляду спорів із управління майном дитини, затвердження його складу та положення про роботу.

Формою здійснення повноважень є акт, передбачений ч. 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування» [207], а саме: рішення виконавчого комітету органу місцевого самоврядування та ст. 43 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [208], а саме: розпорядження голови місцевої державної адміністрації.

Поточну роботу щодо державного контролю з управління майном дитини виконує служба у справах дітей. Повноваження цього органу визначенні Типовим положенням про службу у справах дітей [201] і ст. 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [194]. Проте, жодним із вказаних нормативних актів не передбачені повноваження служби у справах дітей із управління майном дитини. Фактично цією установою для органів опіки та піклування виконується поточна робота за цим напрямом.

Проектом Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) пропонується визначити правовий статус служби у справах дітей із питань управління майном дитини такими повноваженнями: 1) вжиття заходів (збирає документи, оформляє матеріали до суду, інформує правоохоронні органи) щодо захисту прав дитини на майно у разі виявлення фактів його порушення; 2) внесення пропозицій органу опіки та піклування щодо прийняття рішення про позбавлення дитини віком від чотирнадцяти років права управляти своїм майном у випадках, передбачених Законом «Про управління майном дитини»; 3) прийняття звітів опікунів і піклувальників, батьків (усиновлювачів), на яких поширюється режим опікуна та піклувальника, управителя, дитини віком від 14-ти років, над якою призначено піклувальника, або щодо її батьків (усиновлювачів) поширюється режим опікуна та піклувальника про управління майном дитини за минулий рік, щорічно, не пізніше 1 лютого; забезпечення їх перевірки та внесення на розгляд і затвердження органу опіки та піклування; 4) прийняття заяв і документів для отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з майном дитини, забезпечення попереднього розгляду цих документів та внесення пропозицій органу опіки та

піклування щодо прийняття відповідного рішення; 5) здійснення попереднього розгляду заяв і документів щодо передачі майна дитини в управління управителю за договором, внесення пропозицій органу опіки та піклування щодо оголошення конкурсу для призначення управителя, розробка його умов і порядку проведення; 6) погодження з батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником, дитиною віком від 14-ти років кандидатури управителя та внесення пропозиції органу опіки та піклування щодо її призначення; 7) забезпечення проведення правової експертизи умов договору про управління майном дитини та підготовка з цього питання висновку для органу опіки та піклування; 8) внесення пропозицій органу опіки та піклування щодо передачі майна дитини в управління за договором про управління майном; 9) внесення пропозицій органу опіки та піклування про створення постійно діючого дорадчого органу з розгляду спорів із управління майном дитини та його складу й повноважень.

Висновки до розділу 2

Аналіз законодавства, наукової літератури, судової практики та практики органів опіки та піклування дозволяє зробити загальний висновок про те, що:

1. Правове регулювання відносин із управління майном дитини в історичному аспекті має особливості становлення та розвитку. За законодавством Давнього Риму, Великого князівства Литовського (XVI ст.), Австро-Угорської імперії (XVIII–XIX ст.), Російської імперії (XIX ст.), незважаючи на різні історичні періоди, правові моделі управління майном дитини спрямовувались на збереження та зростання майна дитини. Відчуження допускалось у виняткових випадках, які також передбачені законодавством. Призначення управителя (співопікуна) з юридичною освітою було правом держави через опікунську установу вжити заходи щодо недопущення порушення майнових прав дитини та надання їй необхідної та своєчасної професійної допомоги у веденні майнових справ. Підґрунтям правової моделі управління майном дитини за законодавством колишніх союзних республік, у тому числі УРСР за період із 1918 р. по 1970 р., є модель Російської імперії XIX століття. Більше того, вона проіснувала до 1960 року і зазнала змін після прийняття загальносоюзних

законодавчих актів (Основ), а потім КпШС союзних республік. Її зміст формував порядок, що стосувався лише угод, які виходять за межі дрібного побутового правочину й укладаються, насамперед, за участю опікуна чи піклувальника. Батьки (усиновлювачі) управляли як опікуни без спеціального призначення, але з додержанням правил про опіку та піклування. Причиною цих змін стала ліквідація в державі приватної форми власності. Такі зміни вимагали формування нового законодавства з урахування особливостей реалізації юридично закріплено в Конституції СРСР 1936 р. і Конституції УРСР 1937 р. права особистої власності громадян СРСР. Із ліквідацією приватної форми власності відпала необхідність у такій досконалій правовій моделі управління майном дитини, яка була в Російській імперії XIX століття. Спрощене управління майном дитини в УРСР стало підґрунтям правової моделі управління з 01.01.2004 р. у ст. 177 СК України та ст. 72 ЦК України, в той час як відновлення приватної форми власності в Україні в 1992 році мало позначитися на змісті правового регулювання в цій частині.

Розвиток приватної власності та ринкових приватизаційних процесів починаючи з 1992 року засвідчив недосконаліть правового регулювання відносин із управління майном дитини. З метою пошуку шляхів удосконалення управління майном дитини та визначення чинників, які можуть впливати позитивно під час надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів із майном дитини, у 1998 році під час написання дисертації розроблено концепцію надання таких дозволів за умови збереження права дитини на житло та недопущення звуження його розмірів. Її впроваджено з 1998 по 2004 роки органом опіки та піклування виконкому Київської районної у місті Донецьку ради у порядку експерименту, результати якого визнано позитивними, і рекомендовано для впровадження у роботу органів опіки та піклування м. Донецька та Донецької області. За матеріалами експерименту обґрунтовано доцільність такого управління майном дитини, що знайшло відображення в аналогічних наукових пропозиціях, які враховано у змінах до законодавства України, прийнятих у 2005-2012 роках до статті 177 СК України.

2. Правове регулювання відносин із управління майном дитини в Україні забезпечується різними нормативними актами. Проте чинна модель управління

майном дитини не вирішує всіх питань комплексно, зокрема, не регламентовано: права, обов'язки та відповідальність суб'єктів управління майном дитини; порядок управління майном дитини; порядок прийняття рішень органом опіки та піклування з управління майном дитини тощо. Важливе значення має впорядкування термінології цієї моделі. Таку правову модель управління майном дитини доцільно визначити окремим нормативним актом, зокрема Законом України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації), який стане стрижнем механізму управління, позаяк базуватиметься на обґрунтованій концепції та стратегії. Прийняття такого Закону вимагає приведення у відповідність до нього законодавства України. Тому є доцільним і прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту з управління майном дитини» (додаток Б до дисертації).

3. Поняття «здійснення суб'єктивного права» й «управління суб'єктивним правом» співвідносяться з «суб'єктивним правом», бо ними забезпечується реалізація правомочностей, які випливають зі змісту суб'єктивного права. Термін «здійснення суб'єктивного права» характеризує діяльність, якою реалізуються право володіння, право користування та право розпорядження. Якщо реалізація «суб'єктивного права» складна, то передбачається такий правовий механізм, як «управління суб'єктивним правом». Управління є формою реалізації суб'єктивного права.

4. Управління майном дитини – це вчинення правових дій, спрямованих на ефективну реалізацію права дитини на майно.

Ознакою управління є «ефективна реалізація права дитини на майно» – це вчинення таких дій суб'єктом управління на свій розсуд, або з дозволу органу опіки та піклування, які б могла вчиняти сама дитина за наявності повної цивільно-правової дієздатності, спрямованих на право володіння, право користування та право розпорядження своїм майном для отримання особистої вигоди.

Ознакою управління є також «особиста вигода дитини» – це те, чого суб'єкт намагається здобути, до чого прагне, вчиняючи відповідні дії. Тому її слід вважати показником результативності управління майном дитини.

5. Сутність управління розкривається через принципи, зокрема: 1) розумність у вчиненні дій щодо майна дитини; 2) ефективність у вчиненні дій щодо майна дитини; 3) справедливість щодо одержання та передачі майна дитині та доходу від нього; 4) збереження майна дитини; 5) захист майна дитини.

6. Відносини управління майном дитини – це врегульовані нормами цивільного права суспільні відносини, що виникають у процесі або з приводу реалізації права дитини на майно.

7. Поняття «майно дитини як предмет управління» потребує розширеного тлумачення, зокрема, як річ (сукупність речей), майнові права й обов'язки.

Поняття «майно як об'єкт цивільних правовідносин» і поняття «майно як предмет управління майном дитини» мають однаковий зміст, але їх не можна ототожнювати, позаяк кожен із них має самостійне призначення в праві. Ці поняття різні в правовому розумінні.

8. Суб'єкт управління майном дитини – це особа, яка є учасником відносин управління майном дитини, здатна мати цивільні права й обов'язки (правоздатна), здатна здійснювати цивільні права й обов'язки (дієздатна) та може брати участь у цих правовідносинах на підставі відповідних юридичних фактів. У теоретичному розумінні цього поняття, це – суб'єкт правовідносин.

9. Класифікацію суб'єктів управління майном дитини слід здійснити за їх правовим статусом і підставою його виникнення: 1) законні представники з управління майном дитини (батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник, їхні повноваження визначаються законодавством); 2) договірні представники з управління майном дитини (управитель, його повноваження визначено договором про управління майном і мають бути за обсягом не меншими, ніж визначені законом для законних представників із управління майном дитини); 3) дитина віком від 14 років як особливий суб'єкт управління своїм майном (її повноваження визначаються законодавством).

10. Правовий статус суб'єктів управління майном дитини визначають його права, обов'язки, відповідальність.

11. З метою позбавлення ризику для дитини при поверненні її майна після закінчення строку договору управління майном і забезпечення спроможності управителя нести цивільно-правову відповідальність необхідно, на період дії договору про управління майном дитини, на приватне майно управителя або на його частину однакової вартості та цінності з майном дитини накладати заборону на відчуження. У зв'язку з цим слід доповнити ст. 1043 ЦК України частиною 4 відповідного змісту.

12. Доцільно надати батькам (усиновлювачам) за дозволом органу опіки та піклування право на укладення договору управління майном дитини. У зв'язку з цим слід внести відповідні зміни до ч. 3 ст. 1032 ЦК України.

13. Суб'єктами цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, є суб'єкти управління майном дитини, тобто батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник, управитель. Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, може бути як матеріальною, так і моральною, остання є наслідком моральних і фізичних страждань, завданих дитині порушенням її права на майно.

14. Дитина віком від 14-ти років самостійно здійснює володіння та користування своїм майном, а розпоряджається самостійно у межах ст. 32 ЦК України. Управління майном дитини віком від 14-ти років є специфічним, бо така дитина сама вчиняє необхідні дії щодо здійснення свого права на майно, набуваючи досвіду під контролем батьків (усиновлювачів), піклувальника, але здійснює право розпорядження нерухомим майном, транспортними засобами чи іншим цінним майном тільки за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування.

15. У законодавство України слід ввести поняття «позбавлення дитини віком від 14-ти років права управляти своїм майном». Механізм позбавлення такого права дитини – за рішенням органу опіки та піклування у разі: а) недбалого управління майном; б) неспроможності управляти майном; в) необхідності

упорядкування майнових справ дитини із залученням до управління відповідного фахівця; г) виявлення обставин на розсуд органу опіки та піклування. Правовий наслідок позбавлення такого права є підставою для прийняття рішення органом опіки та піклування про передачу майна дитини в управління її батьків (усиновлювачів), піклувальника або оголошення конкурсу щодо передачі його управителю на умовах договору.

РОЗДІЛ 3
УПРАВЛІННЯ ОКРЕМИМИ ОБ'ЄКТАМИ МАЙНА ДИТИНИ

3.1. Вчинення правочинів із майном дитини

Участь дитини у цивільних правовідносинах зумовлена її можливістю бути суб'єктом цивільного права. Проте правочинність дитини обмежується обсягами її дієздатності. Дослідження питання управління майном дитини пов'язано із з'ясуванням вчинення правочинів із майном дитини за участю дитини через співвідношення правочинності дитини й її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

Особливостям вчинення правочинів із управління майном дитини присвячені праці М. Долинської [54], В. Єрьоменка [60], І. Жилинкової [62; 63, с. 277; 67], Е. Жура [71], С. Коталейчук [95], В. Кобилянського [99], В. Попова [178], О. Первомайського [166], К. Поляник [176], Л. Осики [163], Є. Шило [283], О. Храпенка [261], Г. Юровської [286] та ін.

Вчинення правочинів є одним із напрямів управління майном дитини. Повноваження суб'єктів управління майном дитини та дитини віком від 14-ти років як суб'єкта управління своїм майном щодо вчинення правочинів залежать від обсягу дієздатності дитини, у межах якого дитина може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Найпоширенішими дрібними побутовими правочинами за участю дитини є договори щодо: роздрібної купівлі-продажу, побутового прокату, побутового підряду, зберігання речей тощо. Кожен із них може бути вчинений дитиною за умови, якщо він задовольняє побутові потреби дитини, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість, тобто відповідає вимогам дрібного побутового правочину (ч. 1 ст. 31 ЦК України).

За договором роздрібної купівлі-продажу дитина може задовольнити свої власні потреби в продуктах харчування, у придбанні шкільного приладдя, іграшок та інших речей. Продавцями за договором роздрібної купівлі-продажу є суб'єкти

підприємницької діяльності роздрібної торговельної мережі й їх працівники за трудовим договором чи трудовою угодою, або окремі громадяни, які на законних підставах продають овочі, фрукти, квіти, вирощені на присадибних ділянках; покупцями – діти. Однак діти можуть виступати не тільки покупцями, а й продавцями, наприклад зібраних ягід у лісі, за договором купівлі-продажу товарів на ринках.

Участь дітей у договорі купівлі-продажу передбачена ст.ст. 31 і 32 ЦК України. Працівник роздрібної торговельної мережі повинен здійснити продаж дитині товару згідно з вимогами п. 16 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів [180]: забезпечити дитині права як споживачу відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» [203]. Саме на продавця, зазначила Л. Кузнєцова, покладається обов'язок у кожному конкретному випадку вирішити питання здатності дитини здійснити ту чи іншу покупку [127, с. 36–37].

Крім цього, продавець повинен виконувати інші нормативні вимоги, що регулюють особливості здійснення роздрібної торгівлі. Серед них заслуговують на увагу Правила роздрібної торгівлі алкогольними напоями [199], Правила роздрібної торгівлі тютюновими виробами [200], Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібної торгівлі лікарськими засобами [130]. Вживання дитиною такого товару, як алкогольні напої, тютюнові вироби, ліки без контролю її батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника призводить до заподіяння шкоди її фізичному розвитку.

Продаж алкогольних напоїв і тютюнових виробів забороняється особам, які не досягли 18-ти років (п. 10 Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями [200] і п. 11 Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами [200]). Крім цього, продаж тютюнових виробів забороняється у приміщеннях і на території дошкільних навчальних закладів і закладів охорони здоров'я, у місцях проведення спортивних змагань тощо (п. 11 Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами [200]).

Проте вживання дітьми тютюнових виробів та алкогольних напоїв у нашому суспільстві стало вже суспільною проблемою. Так, за результатами офіційного анкетування Донецького обласного наркологічного диспансеру, вживають тютюнові вироби 15–30% дітей до 14 років; 30–60% – від 14 до 18 років [168]. Хоча статистики про реальні масштаби тютюнопаління дітей не має, її тільки можна уявляти. Згідно з даними Інституту педагогіки, майже 93% обстежених дітей і підлітків вживають алкогольні напої; схильність до вживання алкоголю вже сформувалася у 17% учнів п'ятих, 25% – восьмих і 56% – одинадцятих класів [33, с. 96]. Шлях до зловживання алкогольними напоями серед дітей прокладають так звані слабоалкогольні напої, які стають популярними серед молоді. Їх вживають і особи, які не досягли 18 років. Фахівці вважають, що вживання таких напоїв у великій кількості завдає шкоди здоров'ю так само, як і зловживання міцними алкогольними напоями [172, с. 8–9]. За іншими даними, отриманими за результатами досліджень у 2009 р., серед українських підлітків 13–15 років палять майже 63 відсотки [145]. Кожна друга дитина віком до 14-ти років регулярно вживає алкоголь [177].

Продаж лікарських засобів здійснюється відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібної торгівлі лікарськими засобами [130] і Закону України «Про лікарські засоби» [206]. Реалізація (відпуск) лікарських засобів громадянам здійснюється за рецептами та без рецептів лікарів. Правила призначення лікарських засобів, а також перелік лікарських засобів, які можуть реалізовуватися без рецептів лікарів, затверджується Міністерством охорони здоров'я України. Ні Правила, ні Закон не передбачають умови здійснення придбання лікарських засобів дитиною. Проте, за результатами досліджень у 2009 р., серед українських підлітків 13–15 років вживали наркотичні засоби понад 14%. Рейтинг місць, де молодь купує наркотики: на дискотеках – 49%, на вулиці та ринку – 26%, в аптеках – 20%, навчальних закладах – 14%, на пляжах і в парках – 9% [145].

Пункти 29 Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями [199] і 25 Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами [200] передбачають

відповідальність суб'єкта підприємницької діяльності відповідно до законодавства – Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [204] та наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 08.02.2012 р. № 36 «Про заборону продажу та вживання алкогольних напоїв, тютюнових виробів у навчальних закладах» [196]. Ця відповідальність переважно адміністративна і передбачає зупинення або анулювання ліцензії, або накладення штрафу. Відповідальність за заподіяну шкоду здоров'ю дитини внаслідок продажу товару, який не відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку, та відшкодування у зв'язку з цим матеріальної та моральної шкоди у чинному законодавстві не прописано.

Надання законом дитині права на вчинення дрібних побутових правочинів не означає, що вона не підконтрольна батькам (усиновлювачам), опікуну чи піклувальнику. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник зобов'язані знати, якими інтересами живе дитина, звідки у неї з'явилися кишенькові гроші, як і де дитина витратила їх . Здійснення батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником контролю за вчиненням дитиною дрібних побутових правочинів є ні чим іншим, як виконанням їхнього обов'язку з виховання та догляду за дитиною. Крім того, вчинення дрібного побутового правочину з порушенням його умов призводить до негативних наслідків. По-перше, таким правочином може бути завдана шкода здоров'ю дитини; по-друге, наслідком його можуть бути для батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника небажані витрати, пов'язані з лікуванням дитини; по-третє, негативні наслідки такого правочину завдають моральної шкоди як дитині, так і її батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику.

Тому ця проблема повинна бути вирішена на законодавчому рівні. Її сутність обґрунтовувалася нами в статтях: одночасно з наданням дитині повноважень на вчинення дрібного побутового правочину необхідно передбачити й правові наслідки визнання його недійсним [224, с. 193].

Для вирішення цього питання слід визначити правову природу дрібного побутового правочину, вчиненого з порушенням його відповідності фізичному,

духовному та соціальному розвитку дитини. Вважаємо, що такий правочин є різновидом недійсних правочинів, а саме: заперечного, адже здійснений із дефектами змісту: невідповідності умов, передбачених законодавством. Недійсність – це правова категорія, вважає Н. Хатнюк, із виникненням якої правочин як юридичний факт втрачає юридичну силу. Недійсність правочину проявляється в тому, що правочин недійсний від моменту його вчинення – правочин є нікчемним; або заперечується факт його дійсності у суді, й він визнається недійсним через певний строк, тоді як спочатку був вчинений із дотриманням умов дійсності правочину; або ж він не відповідає умовам дійсності, але може заперечуватися зацікавленою особою або заперечуватися факт його дійсності у суді [260, с. 1–2]. Кожен із заперечних правочинів, відзначає А. Бабаскін, породжує права й обов'язки сторін, проте його дійсність перебуває під загрозою, оскільки закон дає відповідним особам право заперечувати його у судовому порядку [263, с. 241]. Такими особами є батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник дитини.

Правовим наслідком визнання дрібного побутового правочину, вчиненого з порушенням відповідності його фізичному, духовному чи соціальному розвитку дитини, повинна бути одностороння реституція. Добросовісною стороною цього заперечного правочину є дитина. Адже вона, вчиняючи правочин, могла не передбачати, яку шкоду завдає собі. Отже, добросовісна сторона повинна бути звільнена від обов'язку повернути іншій стороні те, що отримала за правочином. Крім того, вона й не може повернути, бо, наприклад, куплена пачка цигарок уже використана нею частково або в повному обсязі на задоволення власних потреб. Недобросовісною стороною є суб'єкт підприємницької діяльності, який безпосередньо або через свого робітника за наймом вчинив із дитиною правочин, що не відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку. Недобросовісна сторона повинна повернути добросовісній стороні те, що отримала за правочином, а також відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану як дитині, так і її батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику вчиненням із дитиною правочину, який не відповідає її фізичному, духовному та соціальному розвитку

[224, с. 194]. У зв'язку з цим пропонуємо ЦК України доповнити новою статтею у такій редакції:

«Стаття 235[1]. Правові наслідки правочину, вчиненого з порушенням відповідності його фізичному, духовному чи соціальному розвитку дитини

1. Правочин, який вчинено з порушенням відповідності його фізичному, духовному чи соціальному розвитку дитини, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину.

2. При визнанні такого правочину недійсним недобросовісна сторона повинна повернути батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику дитини все одержане за правочином, а також відшкодувати завдану матеріальну та моральну шкоду у зв'язку з вчиненням цього правочину.»

Вчиняти правочини за межами дрібного побутового має право тільки дитина віком від 14-ти років. За дитину віком до 14-ти років такі правочини вчиняють батьки (усиновлювачі), опікун за наявності дозволу органу опіки та піклування (частини 2 і 3 СК України та ст. 71 ЦК України). Дитина віком від 14-ти років вчиняє такі правочини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. На вчинення дитиною віком від 14-ти років правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів), піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 32 ЦК України).

За відсутності згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника правочин може бути визнаний нікчемним, окрім випадків, коли він був схвалений батьками (усиновлювачами), піклувальником. Схваленим вважається такий правочин, якщо вказані особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензій другій стороні (ч. 1 ст. 221 і ч. 1 ст. 222 ЦК України).

Юридична природа згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника на вчинення правочинів дитиною віком від 14-ти років обговорювалася в юридичній літературі неодноразово. На думку О. Красавчикова, згода є певною юридичною дією, для вчинення якої здатний не кожен, а тільки законом визначене коло осіб, які знаходяться з дитиною віком від 14-ти років у сімейних, опікунських чи інших

подібних стосунках [124, с. 43–44]. Л. Кузнєцова зазначила, що згода батьків – це вид правомірної дії, яка належить до числа юридичних актів цивільного права – правочинів. Обґрунтування такого вирішення питання про юридичну природу згоди вона вбачає у тому, що, вчиняючи ці дії, батьки (усиновлювачі) чи піклувальник сприяють дитині віком від 14-ти років в укладенні правочину, тобто вчиненні дій, які спрямовані на досягнення певних правових наслідків [127, с. 29]. І. Жилінкова не погоджується, що згода батьків – це правочин. Вона вважає, що дії дитини віком від 14-ти років щодо вчинення правочину та дії батьків (усиновлювачів), піклувальника, які дають згоду на його вчинення, за правовими наслідками не збігаються і не можуть збігатися. Надання згоди для самих батьків (усиновлювачів), піклувальника не спрямоване на правові наслідки, тому ці дії не слід вважати правочинами [63, с. 299–300]. А. Пушкін і В. Самойленко вважають, що згода батьків (усиновлювачів), піклувальника виконує функцію доповнення волі та недостатнього життєвого досвіду дитини віком від 14-ти років, забезпечує в їх інтересах краще здійснення належних їм прав та обов'язків, обмежує їх від зловживання з боку третіх осіб [220, с. 89]. На нашу думку, точка зору І. Жилінкової, А. Пушкіна та В. Самойленко щодо правової природи згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника заслуговує на увагу. Згода батьків (усиновлювачів), піклувальника – це правомірна правова дія, бо її такою визнає закон. Вона виконує допоміжну функцію і спрямована на забезпечення позитивних правових наслідків для дитини віком від 14-ти років вчиненням правочину, оскільки у неї недостатньо життєвого досвіду.

Що стосується форми згоди, то наукові погляди співпадають у тому, що згода повинна бути виражена у тій формі, що й сам правочин, на вчинення якого вона дається [127, с. 30; 147, с. 16].

Однак згода батьків (усиновлювачів), піклувальника не завжди відтворює функцію компенсації життєвого досвіду та забезпечує для дитини віком від 14-ти років позитивні правові наслідки. Практика свідчить про численні порушення прав дитини на майно саме її батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками. Однією з основних причин цих порушень, вважає О. Храпенко, є невиконання

закону щодо обов'язкової наявності дозволу органів опіки та піклування та зловживання батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника при вчиненні правочинів [261, с. 409]. Тому надання повноважень органу опіки та піклування щодо попереднього розгляду питання про можливість вчинення правочину з майном дитини є позитивним законодавчим кроком, який забезпечить захист прав дитини на майно.

Згідно із ст. 224 ЦК України правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування підопічною дитиною чи опікуном, є нікчемним. На вимогу заінтересованої особи такий правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам підопічного. Законодавством не передбачена правова норма щодо правових наслідків правочину, вчиненого без дозволу органу опіки та піклування дитиною, яка не перебуває під опікою, а також її батьків (усиновлювачів).

В юридичній літературі правова природа дозволу органу опіки та піклування активно обговорюється. На думку Н. Хатнюка, правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування, є нікчемним через вади змісту та веде до настання певних правових наслідків [260, с. 3–4]. В. Єрьоменко розглядає дозвіл органів опіки та піклування як необхідну умову нотаріального посвідчення правочину, відсутність якого може спричинити визнання правочину недійсним (ч. 6 ст. 203 ЦК України) [60, с. 4]. Подібна точка зору висловлена В. Поповим [178, с. 179]. С. Фурса дозвіл органу опіки та піклування вважає актом, який може бути оскаржений до суду, якщо відповідний правочин не посвідчений, а також, у разі посвідчення правочину, є підставою для батьків (усиновлювачів) ставити питання про відповідальність органу опіки та піклування за негативні наслідки договору, що виникли для дитини. Орган опіки та піклування перетворюватиметься з органу, що контролює охорону і захист прав та інтересів дитини, в адміністративний орган, який особисто відповідатиме перед батьками дитини і перед дитиною у разі виникнення негативних наслідків для неї [243, с. 452].

На нашу думку, дозвіл органів опіки та піклування не спричиняє встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Такі правові

наслідки породжуються правочином унаслідок правових дій його учасників. Тому дозвіл не є правочином, а орган опіки та піклування не є учасником правочину, щодо якого надано дозвіл. Хоча дозвіл співвідноситься з правочином, який вчинено з майном дитини батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником або дитиною віком від 14-ти років за їх згодою.

У науковій літературі визначаються такі умови дійсності правочинів: 1) законність змісту, тобто правочин не повинен суперечити цивільному законодавству та моральним засадам суспільства (ч. 1 ст. 203 ЦК України); 2) здатність суб'єкта правочину на його вчинення, тобто наявність необхідного обсягу цивільної дієздатності (ч. 2 ст. 203 ЦК України); 3) вільне волевиявлення учасників правочину та його відповідність внутрішній волі, тобто поєднання волі та волевиявлення (ч. 3 ст. 203 ЦК України); 4) відповідність форми вчинення правочину вимогам закону (ч. 4 ст. 203 ЦК України); 5) спрямованість правочину, тобто його метою є реальне настання правових наслідків (ч. 5 ст. 203 ЦК України); 6) захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ч. 6 ст. 203 ЦК України) [263, с. 232–237].

На думку А. Бабаскіна, умовою дійсності правочину є захист інтересів малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, що забезпечується дозволом органів опіки та піклування на його вчинення [263, с. 237]. Вважаємо, що ця умова забезпечується й правомірними діями батьків (усиновлювачів), опікуна, які стають учасниками правочину від імені дитини, або батьки (усиновлювачі), піклувальник дають згоду дитині віком від 14-ти років на його вчинення. Але дозвіл органу опіки та піклування не є умовою дійсності правочину. Більше того, відповідно до ст.ст. 221 і 222 ЦК України правочин, вчинений дитиною за межами її дієздатності, може бути дійсним, якщо згодом його схвалено в установленому порядку. Водночас дозвіл органу опіки та піклування впливає на дійсність правочину, позаяк відсутність його розглядається ст. 224 ЦК України як підстава для визнання правочину недійсним. Але наявність дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину не є достатнім підтвердженням його законності. Дозвіл органу опіки та піклування має бути одержано перед вчиненням правочину з метою

забезпечення дотримання прав дитини на майно. Тому саме реальне дотримання цих прав є критерієм оцінки дійсності правочину.

Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на оскарження рішення органу опіки та піклування про надання (відмову в наданні) дозволу на вчинення правочину з майном дитини. Оскарження таких рішень із мотивів їх невідповідності Конституції України або законам України передбачено ч. 10 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування» [207] і ст.ст. 43, 50 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [208]. Акти органу місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій у разі невідповідності їх Конституції України або законам України та порушення прав та інтересів фізичних осіб можуть бути визнані судом недійсними. Але орган опіки та піклування не може бути суб'єктом відповідальності у разі виникнення негативних наслідків для дитини за правочином, вчиненим із його дозволу, бо суб'єктами відповідальності є учасники цього правочину.

У науковій літературі обговорювалося питання різної термінології акта органу опіки та піклування на вчинення правочину з майном дитини [60, с. 3; 282, с. 179]: «згода органу опіки та піклування» (частини 3 і 4 ст. 32 ЦК України, ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [193]) і «дозвіл органу опіки та піклування» (ч. 2 ст.ст. 32, 71, 72 ЦК України, частини 2 і 3 ст. 177 СК України, ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [211], ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» [212]). Вважаємо, що «згода» та «дозвіл» органу опіки та піклування – це однакові за своїм юридичним змістом терміни. Але для уникнення плутанини вони мають бути впорядковані. Перевагу має термін «дозвіл».

За Тлумачним словником української мови, «дозвіл» – це згода, яка дає право робити щось; документ, який посвідчує таке право [79, с. 58].

Дозвіл органу опіки та піклування є саме документом (ненормативним актом), яким дає право вчинити правочин із майном дитини.

Частина 3 ст. 177 СК України передбачає надання дозволу органу опіки та піклування батькам на дачу згоди неповнолітній дитині вчинити правочин зі своїм майном. Правове значення надано «згоді» батькам, а не правочину, який має вчинити дитина. Оскільки «згода» виконує допоміжну функцію, а головним є правочин, то предметом дозволу має бути саме правочин, а не згода батьків чи піклувальника.

В Україні відсутня єдина практика надання дозволів органами опіки та піклування на вчинення правочинів із майном дитини. Це питання вирішується на рівні локальних нормативних актів, тобто кожен орган опіки та піклування визначає цей механізм для себе сам і приймає свої рішення з цього питання у межах свого розуміння [259; 140; 142]. Така практика не є позитивною. Частково спроба вирішення цього питання здійснена постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [169]. Так, пунктом 66 названої постанови [169] було визначено перелік документів, за яким служба у справах дітей за місцем знаходження майна надає консультації громадянам із питань підготовки необхідних документів щодо відчуження майна дитини. Зокрема, ними є: 1) заява кожного з батьків (опікунів, піклувальників); 2) паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України, паспортний документ іноземця; 3) копія реєстраційного номера облікової картки платника податків (у разі наявності); 4) документ, що підтверджує право власності (користування) дитини на відчужуване майно; 5) витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та його обтяжень, виданий відповідно до законодавства; 6) копія свідоцтва про народження дитини; 7) довідка з місця проживання, про склад сім'ї та реєстрацію або витяг із домової книги; 8) копія рішення про встановлення опіки над дитиною (для опікунів, піклувальників); 9) копія рішення про встановлення опіки над майном дитини (для опікунів, піклувальників); 10) копія свідоцтва про укладення або розірвання шлюбу між батьками (у разі наявності); 11) у разі виїзду сім'ї на постійне місце проживання за кордон до зазначених документів додається довідка управління (відділу) у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб за місцем реєстрації сім'ї (п. 66 постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р.

№ 866 [169]). Але питання щодо надання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочинів із майном дитини має бути врегульовано відповідним нормативним актом у комплексі із діями, які мають вчинити орган опіки та піклування та служба у справах дітей.

Насамперед, проектом Закону України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації) пропонується на законодавчому рівні змінити правове значення дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з майном дитини, передбачивши його як дозвіл на вчинення правочину батьками (усиновлювачами), опікуном із майном дитини віком до 14-ти років; дитиною віком від 14-ти років зі своїм майном за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника; батьками (усиновлювачами), піклувальником із майном дитини віком від 14-ти років у разі позбавлення її права управляти своїм майном; управителем щодо майна дитини під час здійснення управління її майном.

Право на одержання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з управління майном дитини має забезпечуватися доказами. Зокрема, до заяви мають додаватися документи відповідно до визначеного названим Законом переліку: 1) запит нотаріуса, який вчинятиме правочин; 2) копія свідоцтва про народження дитини з оригіналом для перевірки; 3) копія рішення про призначення заявника опікуном чи піклувальником із оригіналом для перевірки; 4) довідка з місця проживання дитини; 5) копія документа, що підтверджує право власності дитини на майно, з оригіналом для перевірки; 6) копія документа, що підтверджує право володіння та користування жилим приміщенням у будинках державного та громадського жилих фондів або гуртожитку державної чи комунальної власності; 7) копія технічного паспорта (для нерухомого майна чи транспортних засобів) із оригіналом для перевірки; 8) нотаріально посвідчена копія документа про право власності та копія технічної документації на майно, яке буде придбане взамін; 9) довідка з житлово-експлуатаційної організації про стан розрахунків за житлово-комунальні послуги щодо майна, яке відчужується; 10) довідка державної податкової інспекції про відсутність заборгованості зі сплати податків щодо окремого майна за місцем відчуження та місцем придбання; 11) письмова заява дитини віком до чотирнадцяти років про її думку щодо вчинення правочину з її майном, якщо вона

може її дати відповідно до свого розумового (психічного) розвитку (необхідність витребування цього документа служба у справах дітей вирішує у кожному конкретному випадку та про недоцільність витребування зазначає у своїх пропозиціях до органу опіки та піклування); 12) нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів), піклувальника на вчинення правочину з майном дитини віком від 14-ти років; 13) копія договору про обов'язкове страхування відповідальності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника на випадок заподіяння шкоди дитині вчиненням правочину з її майном; 14) інші, на розсуд служби у справах дітей, якщо їх витребування необхідне для прийняття органом опіки та піклування відповідного рішення.

На законодавчому рівні має бути визначено й механізм отримання дозволу органу опіки та піклування. Такими діями є порядок подання заяви для одержання дозволу органу опіки та піклування, вимоги до заяви тощо. Одержання дозволу органу опіки та піклування може бути забезпечено вчиненням таких дій службою у справах дітей, зокрема: 1) вивчати, а за необхідності – перевіряти причину вчинення правочину з майном дитини; 2) розглядати, а за необхідності – перевіряти докази щодо вчинення правочину з майном дитини; 3) готувати письмовий висновок щодо прийняття відповідного рішення органом опіки та піклування та проект такого рішення. Орган опіки та піклування має прийняти рішення за пропозиціями служби у справах дітей, в якому має бути визнана причина вчинення правочину з майном дитини поважною. Зазначена умова надання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з майном дитини є заходом захисту права дитини на майно (придбання майна взамін того, що буде відчужене, з вказівкою його індивідуально-визначених ознак і місця знаходження або зарахування грошових коштів, які будуть отримані від майна, в установу банку на рахунок, відкритий на ім'я дитини).

3.2. Управління житлом дитини

Стаття 47 Конституції України [119] закріплює право кожного громадянина України на житло. Без мінімальної забезпеченості житлом існування дитини неможливе. Житло є найбільшою її соціальною захищеністю. Право на житло є

здійсненням цивільної правоздатності дитини, елементом її змісту, а водночас і суб'єктивним цивільним правом, яке належить дитині, на відповідне житло й отримує свою конкретизацію у відповідних цивільних правовідносинах. Житло є особливим майном дитини, тому й управління ним потребує своєї уваги.

Правові проблеми житла й управління ним досліджувалися в працях О. Аврамової [1], О. Воронової [35], М. Галянтича [38], Н. Горобець [39], Н. Д'ячкової [51], Л. Лічман [130], І. Міщенко [144], Т. Суярко [254], Ж. Чорної [277] та ін.

Статистика звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту прав дитини на житло така: у 2006 р. – 161; 2007 – 138; 2008 – 178; 2009 – 150; 2010 – 108; 2011– 99 [91, с. 30; 93, с. 182].

Судова статистика не відображає категорію цивільних справ із питань захисту прав дитини на житло в окремій категорії їх розгляду [158]. Тому висновок можна зробити тільки на підставі інформації в Єдиному державному реєстрі судових рішень. За його даними, цивільних справ щодо прав дитини на житло: 2010 – 7; 2011 – 3015; 2012 –5771 [59].

Згідно із ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» [212] право дитини на житло гарантується державою шляхом забезпечення для проживання в таких санітарно-гігієнічних і побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Відповідно до ст. 379 ЦК України житлом є житловий будинок, квартира, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них. Термін «інші приміщення» вказує на неповний перелік об'єктів.

У постанові № 12 Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти власності» [181, с. 339] було дано визначення поняття житла як приміщення, що призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб

людини (балкони, веранди, комори тощо). Таке тлумачення поняття житла є досить широким.

У науковій літературі висловлені різні погляди на поняття «житло». Т. Суярко вважає, що «житло» – це приміщення, призначене та придатне виключно для постійного проживання, а також є узагальнюючим поняттям щодо конкретних його видів, визначених ЦК України, – житловий будинок, квартира тощо [254, с. 10]. Н. Горобець зазначає, що житло є уявними межами в просторі, що відокремлює особливу приватну сферу особи від суспільства (інших осіб, держави тощо) та має особливий духовний аспект для людини [40, с. 7]. О. Воронова під терміном «житло» розуміє квартири та житлові будинки без поділу на квартири, які призначені та придатні для постійного проживання в них і внесені як такі до державного реєстру на нерухоме майно [35, с. 5]. О. Аврамова розглядає житло як матеріальне благо, яке має економічний зміст, певну вартість (ринкову, балансову, залишкову) і забезпечує місце проживання для людини, а також є засобом забезпечення немайнових благ особи, таких як життя, особиста недоторканність, охорона здоров'я тощо [1, с. 7].

Висловлені точки зору заслуговують на увагу в тому чи іншому їх аспекті, з урахуванням якого автором сформульовано поняття «житло» за цивільним законодавством. Але висновок щодо тлумачення терміна «житло дитини» доцільно зробити на підставі аналізу юридичних фактів, за якими дитина набуває на нього право, й особливостей управління ним.

Насамперед, дитина має право на житло в приміщеннях, які придатні для постійного проживання (наприклад, будинок, квартира) й є її приватною власністю внаслідок успадкування, укладення на її ім'я цивільно-правових правочинів (купівлі-продажу, дарування, міни) чи приватизації державного житлового фонду. Головними напрямками управління такими об'єктами житла дитини є забезпечення:1) своєчасної сплати житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на його утримання; 2) отримання дитиною від житла доходу (наприклад, орендної плати) протягом тимчасового непроживання її в ньому.

Аналіз судової практики показує наявність порушень прав дитини на житло приватної власності під час здійснення управління ним.

Так, за матеріалами справи апеляційного суду Запорізької області № 22 ц-4721/2011 [59] установлено: рішенням виконкому Мелітопольської міської ради від 09.10.2003 р. було надано дозвіл опікуну К. на продаж будинку підопічного П. і на придбання нового житла на ім'я підопічного протягом шести місяців; 15.10.2003 р. опікун К. уклала договір купівлі-продажу з Д. щодо будинку підопічного П.; 15.04.2004 р. опікун К. звернулася до органу опіки та піклування із заявою про продовження строку придбання житла підопічному П. (такий дозвіл нею був отриманий); 24.02.2010 р. опікун К. була відсторонена від виконання обов'язків опікуна; 15.03.2010 р. П. надано статус дитини-сироти, він не має житла та тимчасово проживає в соціальному гуртожитку. Таким чином, опікуном К. порушені права підопічного П. продажем будинку підопічного, який був його приватною власністю, та непридбанням нового житла на ім'я підопічного.

Такі й інші випадки порушень прав дитини на житло непоодинокі. За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 цивільних справ щодо прав дитини на житло розглянуто 5912 справ, які стосуються житла приватної власності дитини, або 48,8% загальної кількості справ [59].

Правова природа таких порушень прав дитини на житло приватної власності є ризиками. На нашу думку, забезпечити захист прав дитини на житло приватної власності доцільно шляхом запровадження обов'язкового страхування відповідальності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника за шкоду, заподіяну дитині такими страховими випадками, як продаж житла та непридбання на ім'я дитини взамін нового. Договір страхування слід визнати необхідним документом для отримання дозволу в органі опіки та піклування на вчинення правочинів із житлом приватної власності дитини. Правовим наслідком такого страхування є виплата дитині, на користь якої укладено договір, грошової суми (страхової виплати) у розмірі, передбаченому договором страхування. Розмір страхової виплати залежатиме від вартості житла, яке є у власності дитини.

Страхові платежі за таким договором мають бути разовими та сплачуватися до моменту отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з житлом.

Дитина набуває право на житло і в приміщеннях, які є власністю її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника. Таким правом на житло дитина користується як член сім'ї (особистий сервітут) відповідно до ст. 405 ЦК України. Житлове приміщення, яке члени сім'ї мають право займати, визначається його власником. Член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності його без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом.

Відповідно до ч. 5 ст. 403 ЦК України сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він установлений, права володіння, користування та розпорядження цим майном. Ця норма є гарантією для власника вчиняти різні юридичні дії щодо житла. Проте правові наслідки таких юридичних дій можуть бути різними.

Так, за матеріалами справи апеляційного суду Волинської області № 2-440/11 [59] установлено: 22.03.2011 р. суд першої інстанції визнав недійсним договір іпотеки квартири, укладений між ПАТ «БМ банк» і Д., посвідчений приватним нотаріусом Н., та обґрунтував своє рішення виходячи з того, що на час укладення договору іпотеки, а саме 23.07.2008 р., у житлі, що передавалося в іпотеку, були зареєстровані неповнолітні діти – О. та Р., і нотаріусом не було отримано на нього дозвіл органу опіки та піклування (доказом стала довідка адресно-довідкового відділу УГІРФО УМВС України у Волинській області, згідно з якою за адресою: вул. В., № 4 із 02.03.2006 р. зареєстровані діти О. та Р.); 05.05.2011 р. колегія суддів судової палати з розгляду цивільних справ апеляційного суду Волинської області скасувала рішення суду першої інстанції, обґрунтувавши свій висновок виходячи з того, що позивач, достовірно знаючи про існування договору іпотеки та вважаючи, що його укладенням порушено права дітей, звернувся до суду з даним позовом лише після того, як було розпочато процедуру виконання судового рішення про стягнення боргу за кредитним договором, на забезпечення виконання якого укладався договір іпотеки. Такі дії позивача суд трактує як намагання особи Д.

уникнути виконання рішення суду. З установлених обставин справи випливає, що, укладаючи договір іпотеки, особа Д. вважав, що житлові права його дітей захищені, оскільки останні були також зареєстровані у належному йому на праві власності житловому будинку в с. Мощаниця Ківерцівського району. Отож, іпотечним договором права й інтереси дітей, що охороняються законом, не були порушені, а зазначені позивачем підстави не тягнуть за собою визнання вказаного договору недійсним (ст.ст. 213, 215 ЦК України).

За матеріалами справи апеляційного суду Чернігівської області № 22-ц-404/2012 [59] окремою ухвалою від 10.02.2012 р. доведено до відома Варвинської селищної ради ситуацію, що склалася у прийомній сім'ї малолітніх дітей, позбавлених батьківського піклування осіб, Т. і З. для вжиття заходів щодо можливості забезпечення сім'ї Ш. тимчасовим житлом. Сім'я Ш. за рішенням Варвинського районного суду Чернігівської області від 16.12.2011 р. у справі за позовом ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» виселена з предмета іпотеки, яким є чотирикімнатна квартира за адресою: вул. А., № 78, яка на праві власності належала Ш.

Судові справи: № 22ц-3483/11апеляційного суду Вінницької області [59]; № 22-18/12 апеляційного суду Рівненської області [59]; № 22–274/11 апеляційного суду Запорізької області [59]; № 22-ц-344/12 апеляційного суду Львівської області [58]; № 2-6275/11 апеляційного суду Волинської області [59]; №22-ц-319/11 апеляційного суду Тернопільської області [59] та інші мають подібні предмети спору. За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 справ щодо прав дитини на житло 2074 справи стосуються житлових приміщень приватної власності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, що становить 17,1% загальної кількості справ [59].

Отже, право дитини на житло, яке є особистим сервітутом, також має ризики щодо його порушення власником житла. Аналіз судової практики показує, що основним мотивом, на якому обґрунтовуються позовні вимоги щодо захисту прав дитини на житло (особистого сервітуту), є відсутність дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину (судові справи: № 2-440/11апеляційного суду

Волинської області; № 22ц-3483/11 апеляційного суду Вінницької області; № 22-18/12 апеляційного суду Рівненської області й інші) [59]. Проте наявність такого дозволу сама по собі не є для суду достатнім підтвердженням законності правочину. Критерієм оцінки є реальне дотримання прав дитини на житло.

Згідно з ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210] необхідність отримання попереднього дозволу органів опіки та піклування для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна передбачена у разі, коли: 1) це нерухоме майно є власністю дитини; 2) дитина має право користування нерухомим майном (особистий сервітут).

Згідно з ч. 6 ст. 403 ЦК України сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб прав власності на майно, щодо якого він установлений. Проте судова практика показує, що нового власника не влаштовує, щоб члени сім'ї попереднього власника продовжували користуватися його житлом. Такий власник після оформлення своїх прав починає ставити питання про усунення перешкод у користуванні цим житлом шляхом виселення членів сім'ї попереднього власника (судові справи: № 22-ц-404/2012 апеляційного суду Чернігівської області; № 22-ц-319/11 апеляційного суду Тернопільської області й ін.) [59]. Вважаємо, правові підстави для цього є. На особистий сервітут має право член сім'ї (ст. 405 ЦК України). Але чи варто вважати членів сім'ї попереднього власника членами сім'ї особи, до якої перейшло право власності на житло?

У зв'язку з цим заслуговують на увагу правові проблеми особистого сервітуту, порушені І. Севрюковою. Вона ставить два питання: 1) хто належить до членів сім'ї, бо в законодавстві по-різному визначається поняття щодо сім'ї й її членів за Сімейним і Житловим кодексами; 2) коли і виходячи з яких підстав виникає право проживання – на підставі прямої вказівки закону чи договору з власником [263, с. 353].

Водночас, ми критично оцінюємо пропозицію О. Білоцького щодо внесення доповнень до ч. 1 ст. 40 Закону України «Про іпотеку» [205], які полягають у тому, щоб особи, котрі проживають у зазначених приміщеннях (мається на увазі предмет застави) на умовах особистого сервітуту, не підлягали виселенню [14, с. 123].

Вважаємо, що така правова норма негативно вплине на права членів сім'ї, насамперед дитини. Адже кредитор не може бути зацікавлений у прийнятті житла в іпотеку, яке обмежене правами особистого сервітуту безстроково. Тому його умовою, до підписання кредитного договору, буде зняття з реєстраційного обліку членів сім'ї за місцем предмета іпотеки.

Таким чином, правові норми, що регулюють відносини особистого сервітуту, неспроможні забезпечити захист прав дитини на житло. Правова норма, яка передбачає отримання попереднього дозволу органу опіки та піклування (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210]) у відносинах особистого сервітуту, необґрунтована та неефективна, не є гарантією захисту прав дитини на житло. Вона створює обсяги роботи для органів опіки та піклування, відповідні незручності для власників житла щодо отримання такого дозволу, але не є гарантією збереження прав дитини на житло у відносинах особистого сервітуту. Це підтверджується судовою практикою. Більше того, нею порушується конституційне право власника житла, зокрема, щодо обмеження у володінні, користуванні та розпорядженні своєю власністю (ст. 46 Конституції України [119]).

На нашу думку, дія правової норми ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [210] щодо відносин особистого сервітуту має бути припинена. Свою ефективність вона має щодо прав дитини на житло, яке є її приватною власністю. Бо дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається органом опіки та піклування лише в разі гарантування збереження права дитини на майно (ч. 4 ст. 177 СК України). Ця наукова пропозиція нами вперше була обґрунтована за результатами експерименту, проведеного спільно з органом опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради [20, с. 86], яким доведено таку гарантію. Питання захисту прав дитини на житло у відносинах особистого сервітуту доцільно вирішити через введення обов'язкового страхування власником житла його відповідальності за шкоду, заподіяну дитині таким страховим випадком, як порушення права користування житлом (особистий сервітут), у разі неплатоспроможності щодо

виконання обов'язків за кредитним договором і переходу прав власності на предмет іпотеки до кредитора чи продажу наявного житла та неотримання нового за іншими підставами. Оскільки в момент отримання дозволу органу опіки та піклування власник житла доводить свою платоспроможність, якою запевняє про відсутність ризиків для порушення прав дитини. Але ніхто не знає, як може його фінансовий стан змінитися в майбутньому, а отже передбачити ризики порушень прав дитини на житло в майбутньому. Такі ризики і повинні забезпечуватися страховими нормами.

Дитина може мати право на житло в приміщеннях, які включені до державного чи громадського житлових фондів. Таке право дитина має як член сім'ї наймача відповідно до ст. 64 ЖК УРСР [69]. Ця правова норма передбачає, що дитина набуває право на житло з моменту вселення та разом із іншими членами сім'ї щодо нього користується всіма правами, але до повноліття не несе відповідальності за зобов'язаннями, що випливають із договору найму жилого приміщення.

Згідно зі ст. 71 ЖК УРСР (зі змінами від 02.03.2000 р. № 1525-II [188] і від 01.07.2010 р. № 2394-VI [184]) за тимчасово відсутньою дитиною зберігається право на жиле приміщення у випадках: 1) влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна, піклувальника, в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, заклад для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом усього часу їх перебування у родичів, опікуна, піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо з будинку, квартири (їх частини) вибула дитина і членів її сім'ї не залишилося, це житло може бути передано за договором оренди іншому громадянину до закінчення строку перебування дитини у дитячому закладі або до досягнення нею повноліття і повернення від родичів, опікуна, піклувальника, в окремих випадках – до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, або до закінчення строку служби у Збройних Силах України й інших

військових формуваннях; 2) влаштування дітей-інвалідів у будинку-інтернаті й іншій установі соціальної допомоги – протягом усього часу перебування в них.

Норми ст. 71 ЖК України спрямовані на захист прав дитини на житло, але не є гарантією. Порушення прав дитини на житло стосується приміщень державного та громадського житлових фондів. За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 цивільних справ щодо прав дитини на житло розглянуто 426 справ, які стосуються приміщень державного та громадського житлових фондів, що становить 3,3% загальної кількості справ [59].

Так, по справі № 22-ц/490/988/12 апеляційного суду Дніпропетровської області [59] установлено наступне: рішенням Вільногірського міського суду батьки З і П., позбавлені батьківських прав щодо позивача М.; рішенням Вільногірського міськвиконкому № 248 від 30.09.2000 р. М. було направлено для подальшого навчання та виховання в Перещепінську школу-інтернат, де він знаходився на повному державному утриманні; протоколом засідання житлово-побутової комісії при виконкомі Вільногірської міської ради від 30.10.2010 р. спірна квартира не підлягає передачі в оренду, оскільки потребує капітального ремонту, та пропонується передати на розподіл згідно з чергою, а М. надати житло в порядку позачерговості згідно із санітарними нормами; рішенням виконкому Вільногірської міської ради № 315-р від 28.11.2000 р. спірна квартира надана Ф. на склад сім'ї з чотирьох осіб, а саме: Ф.; дружина П.; дочка Р. віком 15 років; син Н. віком 6 років; 09.02.2001 р. позивача М. виписано із вказаної квартири, його батько помер, місце перебування матері невідоме, в спірній квартирі ніхто із них не зареєстрований; розпорядженням виконкому Вільногірської міської ради від 21.02.2001 р. № 473 спірна квартира передана у власність особам: Ф., П., Р., Н.; позивачу М., при поверненні у м. Вільногірськ, було надано тимчасове житлове приміщення у гуртожитку (ліжко-місце). Рішенням Вільногірського міського суду від 15.09.2011 р. М. у задоволенні позову відмовлено.

По справі № 22-ц-24975/11 апеляційного суду м. Севастополя [59] скасовано рішення Ленінського районного суду м. Севастополя від 13.12.2006 р., за яким мало місце порушення прав дитини незаконним виселенням і приватизацією житла.

По справі № 22-ц-24975/11 апеляційного суду Дніпропетровської області [59] скасовано рішення Жовтневого суду м. Кривого Рогу від 21.10.2011 р., яким аморальна поведінка матері не була визнана судом першої інстанції поважною причиною, внаслідок якої дитина не могла проживати в приміщенні квартири. Права дитини на житло відновлені апеляційною інстанцією.

Неефективність правового захисту прав дитини на житло в приміщеннях державного та громадського житлових фондів пов'язана з невирішенням на законодавчому рівні наступних питань: 1) визначення порядку та джерел сплати за житлово-комунальні послуги на період, коли дитина тимчасово не проживає у жилому приміщенні й її право на нього зберігається за підставами, передбаченими ст. 71 ЖК УРСР; 2) визначення порядку та джерел фінансування ремонту жилого приміщення, яке зберігається за дитиною, бо найчастіше воно знаходиться не тільки у незадовільному стані, а й вимагає капітального ремонту, без якого проживання в ньому неможливе, більше того, стан квартири може створювати незручності для інших мешканців будинку і вимагати негайного усунення причин; 3) визначення порядку та джерел приватизації жилого приміщення, яке зберігається за дитиною на підставах ст. 71 ЖК України.

Основним питанням є своєчасна приватизація жилого приміщення на ім'я дитини. Єдина правова норма, яка передбачає можливість передачі у власність дитині квартир (будинків), у яких вона мешкала, за клопотанням органів опіки та піклування чи за заявою усиновителів, опікунів, піклувальників, родичів, батьків-вихователів чи прийомних батьків, закріплена в п. 6.3 Правил опіки та піклування [198]. Її недоліком є те, що вона має диспозитивний характер, не зобов'язує негайно вчинити відповідні дії, які забезпечать право дитини на житло. Тому і мають місце відповідні рішення місцевих виконавчих органів про передачу житла дитини іншим особам, а щодо них – і судові спори. По справі № 22-ц/490/988/12 [59] в апеляційній інстанції Дніпропетровської області вдалося забезпечити захист прав дитини на

житло, бо суд мав для цього правові підстави на основі п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР у редакції від 02.03.2000 р. № 1525–II [188] і від 01.07.2010 р. № 2394–VI [184]. Проте є безліч рішень місцевих виконавчих органів, які прийняті до 02.03.2000 р., тобто до внесення змін до п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР [188]. За цими рішеннями місцеві виконавчі органи на законних підставах передали в користування жилі приміщення дітей іншим особам згідно з чергою. Такими рішеннями місцеві виконавчі органи забезпечили безперервність надходження оплати за житлово-комунальні послуги, виконання ремонтних чи вирішення інших необхідних питань щодо приміщень, на які зберігається право дитини на житло на основі п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР. Та не вирішили головного – забезпечення права дитини на житло в цьому приміщенні.

Так, рішенням виконкому Київської районної ради м. Донецька від 12.06.1996 р. № 191 було збережено право на житлове приміщення в квартирі за адресою: м. Донецьк, пер. І, буд. № 12, кв. № 18 за неповнолітньою І. Н. на період перебування та навчання її в школі-інтернаті № 10 м. Донецька. Оскільки в квартирі ніхто не проживав, то на підставі п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР вона рішенням виконкому Київської районної ради м. Донецька від 13.12.1996 р. № 430 була передана для заселення громадянину Ах. Р. Г., який потребував поліпшення житлових умов, у складі його сім’ї є дитина [10]. Підстави для виселення такої сім’ї без надання іншого жилого приміщення відсутні. Внаслідок у дитини-сироти тільки залишилося право на отримання іншого приміщення відповідно до ст. 46 ЖК УРСР, тобто в позачерговому порядку.

Зважаючи на дефіцит житла, право такої дитини може бути нездійсненим протягом багатьох років. На практиці такі випадки непоодинокі. Тільки за даними квартирного обліку виконкому Київської районної у м. Донецьку ради станом на 01.01.2014 р. [11] на черзі для позачергового надання жилих приміщень згідно зі ст. 46 ЖК УРСР перебувають 35 осіб, які повернулися із державних дитячих установ, від родичів, опікунів, піклувальників, яким неможливо, за вищевказаних підстав, повернути раніше займане приміщення. У зв’язку з відсутністю вільних житлових приміщень немає можливості звільнити ті, в яких дитина мешкала як

член сім'ї наймача до передачі її на виховання та навчання до дитячого закладу, родичів, опікуна, піклувальника.

У місті Києві на кінець 2008 року на квартирному обліку перебувало 129 дітей-сиріт [288], станом на 13.12.2010 р. – 219 дітей-сиріт; отримали квартири: у 2010 р. – 5 осіб, 2009 р. – 14 осіб [148]. Черга пільговиків цієї категорії за останні 10 років у Рівному виросла до 76, поменшала за цей період за рахунок надання квартир усього на 9 осіб [258]. На квартирному обліку міста Єнакієве Донецької області перебувають 69 дітей-сиріт [248], міста Полтави – 29 осіб [74], Центрально-Міського району м. Кривого Рогу (станом на 02.08.2010 р.) – 32 дитини [88].

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2009 році до цієї категорії дітей в Україні належали 14 тисяч осіб, у тому числі 8 тисяч таких, які мали житло, однак 500 приміщень були у непридатному для проживання стані [92, с. 133]. Станом на 2011 рік на квартирному обліку перебувало понад 1,2 мільйона сімей та одиноких громадян, із них близько 900 тисяч чекають поліпшення своїх житлових умов понад 10 років [94, с. 147].

Щодо зміни ситуації висловлена цікава пропозиція у рубриці журналу «Кримінальне чтиво»: передбачити законом обов'язок держави забезпечити кожну дитину-сироту житлом на момент виповнення їй 23 років поза загальною чергою. Автором пропонується в якості забезпечення гарантії виконання обов'язку державою під час оформлення дитини-сироти відкриття на її ім'я особового рахунку, куди держава щомісяця повинна перераховувати кошти у відповідному розмірі, накопичуючи їх на придбання гарантованого житла для дитини, коли їй виповниться 23 роки [78]. Автор зазначає, що таким чином держава забезпечить фінансову спроможність виконання свого обов'язку перед кожною дитиною-сиротою. Пропозиція заслуговує на увагу, але потребує поглибленого вивчення з урахуванням особливостей економічного розвитку держави. На нашу думку, проблеми забезпечення прав дитини на житло в приміщеннях державного та громадського житлових фондів доцільно вирішувати шляхом внесення доповнень до п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР, виклавши у такій

редакції: «3) влаштування дитини на виховання до державного дитячого закладу, родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – протягом усього часу її перебування в цьому закладі, родичів, опікуна, піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо в жилому приміщенні, з якого вибула дитина, не залишилися проживати члени її сім'ї**,** то воно, за рахунок коштів місцевих бюджетів, підлягає терміновій приватизації на ім'я дитини за заявою служби у справах дітей і передачі іншим особам на підставі договору оренди, до повернення дитини, із зарахуванням орендної плати, після сплати орендатором вартості житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на його утримання, на особистий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою дитини або служби у справах дітей.»

Право дитини на житло може виникати як у члена сім'ї користувача приміщення в гуртожитках. За ст.ст. 1 і 2 Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» [195] громадяни, які не мають власного житла, більше п'яти років на законних підставах зареєстровані за місцем проживання в гуртожитках і фактично проживають у них, можуть реалізувати конституційне право на житло шляхом приватизації житла в гуртожитку. Ці норми поширюються на мешканців гуртожитків, які є об'єктами права державної та комунальної власності. Дитина, яка проживає в приміщенні гуртожитку разом із батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником, може взяти участь у приватизації таких приміщень.

Водночас ні ЖК УРСР (ст. ст. 127–132), ні Примірне положення про гуртожитки [182], ні названий Закон [195] не передбачають збереження за дитиною права на приміщення в гуртожитку на час відсутності, у зв'язку з перебуванням у дитячому закладі на повному державному забезпеченні, родичів до досягнення повноліття чи проживання в опікуна або піклувальника, коли в такому приміщенні не залишаються мешкати інші члени сім'ї. Вважаємо, це питання заслуговує на увагу й є актуальним. Воно потребує вирішення аналогічно

праву дитини на збереження жилого приміщення в державному та громадському житлових фондах, передбаченому п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ЖК УРСР статтею 130[1] у такій редакції:

«Стаття 130[1]. Збереження жилої площі в гуртожитку за тимчасово відсутньою дитиною

Жиле приміщення в гуртожитках державної та комунальної власності зберігається за тимчасово відсутньою дитиною у разі влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом усього часу їх перебування у родичів, опікуна, піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо в жилому приміщенні, з якого вибула дитина, не залишилися проживати члени їх сім'ї, то воно, за рахунок коштів місцевих бюджетів, підлягає терміновій приватизації на ім'я дитини за заявою дитини або служби у справах дітей і передачі іншим особам на підставі договору оренди, до повернення дитини, із зарахуванням орендної плати, після сплати орендатором вартості житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на утримання приміщення, на особовий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою дитини або служби у справах дітей.»

Що стосується права дитини на житло як члена сім'ї користувача приміщення у гуртожитках, що перебувають у господарському віданні чи оперативному управлінні підприємств, організацій, установ, а також знаходяться у приватній власності, то відсутні правові гарантії його захисту. На приміщення таких гуртожитків не поширюється дія Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» [195], тому такі користувачі не мають підстав для приватизації приміщень, які вони займають.

Проте проблема прав на житло таких користувачів, у тому числі дітей, є гострою. За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 цивільних справ щодо прав дитини на житло

розглянуто 779 справ, які стосуються приміщень гуртожитків, що становить 6,4% загальної кількості справ [59]. На проблеми мешканців гуртожитків неодноразово зверталася увага Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини [94, с. 152; 95, с. 85; 93, с. 8]. Так, понад два роки тривала боротьба мешканців гуртожитку, розташованого на вул. Сурикова, 5 у м. Києві, який належить ВАТ «Завод «Ленінська кузня», за право на подальше проживання у цьому гуртожитку. Керівництво ВАТ усупереч законодавству намагалося виселити на вулицю понад 100 мешканців гуртожитку з дітьми, у тому числі сестер-сиріт І. Кришталь і неповнолітню Л. Кришталь без надання іншого житлового приміщення. До того ж, І. Кришталь є матір'ю-одиночкою. У 2000 р. їхня матір О. Кришталь покінчила життя самогубством; через 2 роки помер їхній батько М. Кришталь, який майже все трудове життя пропрацював на заводі «Ленінська кузня» ковалем і отримав у гуртожитку кімнату. В 2004 р. сестрам Кришталь було видано ордер на цю кімнату після втручання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [93, с. 85]. Подібні випадки мали місце у колишніх радгоспних гуртожитках у Балаклавському районі м. Севастополя [92, с. 87; 94, с. 152], у містах Києві, Львові, Дніпропетровську, Херсоні, Луцьку, Броварах та ін. [91, с. 8–9]. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини висловлена пропозиція щодо розв'язання цієї проблеми шляхом передачі всіх без винятку гуртожитків у комунальну власність і таким чином забезпечити право мешканців на приватизацію займаного житла [93, с. 9]. Її вирішення планується забезпечити Законом України «Про Загальнодержавну цільову програму передачі гуртожитків у власність територіальних громад на 2012–2015 роки» [217].

Право дитини на житло може виникати як у члена сім'ї користувача службового приміщення. Згідно зі ст. 118 ЖК УРСР службові жилі приміщення призначаються для заселення громадянами, які у зв'язку з характером їхніх трудових відносин повинні проживати за місцем роботи або поблизу від нього. Під службові жилі приміщення виділяються, як правило, окремі квартири. За підставами, передбаченими ст. 125 ЖК УРСР, особи, які користуються

службовими жилими приміщеннями, не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення.

За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 цивільних справ щодо прав дитини на житло розглянуто 326 справ, які стосуються службових жилих приміщень, отриманих їхніми батьками під час виконання службових обов'язків, що становить 2,6% загальної кількості справ [59].

Так, по справі № 22-ц/0190/3000/2012 апеляційного суду Автономної Республіки Крим [59] скасовано рішення суду першої інстанції, яким за позовом ПАТ «Кримський вино-коньячний завод «Бахчисарай» виселенні зі службового жилого приміщення Ф. із дітьми П. та С. без надання іншого жилого приміщення. За матеріалами справи з'ясовано: рішенням Бахчисарайської районної ради від 24.12.1999 р. № 45 спірна квартира віднесена до категорії службових; Ф. прийнятий на роботу наказом № 73-л від 01.12.2000 р. на посаду начальника цеху, наказом № 119-л від 26.12.2003 р. звільнений із посади; 10.12.2000 р. між Ф. і позивачем укладено договір про надання спірної квартири, як службової, із зазначенням, що після спливу 2 років роботи квартира переходить у власність Ф., а у разі звільнення за власним бажанням підлягає поверненню; 10.12.2000 р. Ф. була надана спірна квартира у користування; 23.02.2002 р. на спільному засіданні адміністрації та профспілкового комітету ПАТ «Кримський вино-коньячний завод «Бахчисарай» прийнято рішення про виділення Ф. спірної квартири; на підставі цього рішення виконком Бахчисарайської міської ради прийняв рішення № 388 від 28.10.2002 р. про надання спірної квартири Ф. на склад сім'ї, а також 31.10.2002 р. видав ордер на вселення. Суд апеляційної інстанції обґрунтував свій висновок виходячи з того, що звільнення відповідача за власним бажанням обумовлено зміною в організації виробництва (включенням підприємства до Списку підприємств, установ, організацій найважливіших галузей народного господарства). Саме цей висновок дав можливість захистити права позивача та його дітей на житло, яке знаходилося в їх користуванні протягом 11 років.

За матеріалами органу опіки та піклування Київської районної у місті Донецьку ради, рішенням виконкому № 304 від 09.12.2003 р. неповнолітня Т. направлена для подальшого навчання та виховання до школи-інтернату № 10 м. Донецька. Її батько помер 07.09.2003 р. Мати за рішенням Київського районного суду м. Донецька від 05.06.2001 р. визнана безвісно відсутньою особою. Рішенням виконкому Київської районної у місті Донецьку ради № 208/13 від 09.09.1998 р. Л. (матері неповнолітньої дитини Т.) надана службова квартира за адресою: м. Донецьк, вул. Т., № 12, кв. 1. Л. працювала двірником в КП «ЖЕО Київського району м. Донецька» з 07.08.1990 р. по 15.12.2000 р. У цій квартирі дитина проживала до направлення її до школи-інтернату. В квартирі не залишилися проживати інші члени сім'ї. За клопотанням відомства, якому належала службова квартира, виконком Київської районної у м. Донецьку ради прийняв рішення 310/5 від 09.12.2003 р. про надання її сантехніку Ш. КП «ЖЕО Київського району м. Донецька» [9]. Отже, правових підстав для збереження жилого приміщення в службовій квартирі за дитиною Т. орган опіки та піклування не мав. Хоча мати дитини відпрацювала на підприємстві, яке забезпечило її службовим житлом, більше 10 років і згідно зі ст. 125 ЖК УРСР мала право на виселення зі службового житлового приміщення з наданням іншого жилого приміщення.

Аналіз судової практики та практики органів опіки та піклування свідчить про наявність невирішеного питання щодо збереження житла за тимчасово відсутньою дитиною в тих випадках, коли користувач службового приміщення не може бути виселений без надання іншого житлового приміщення за підставами, передбаченими ст. 125 ЖК УРСР. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ЖК УРСР статтею 125^1 у такій редакції:

«Стаття 125^1. Збереження службового жилого приміщення за тимчасово відсутньою дитиною

Службове жиле приміщення, з якого користувач і члени його сім'ї не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення за підставами, передбаченими ст. 125 ЖК УРСР, зберігається за тимчасово відсутньою дитиною у

разі влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім’ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом усього часу їх перебування у родичів, опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо в жилому приміщенні, з якого вибула дитина, не залишилися проживати члени її сім’ї, то орган опіки та піклування спільно з відомством, якому воно належить, вирішує питання щодо вилучення цього приміщення із числа службових, або за рахунок відомства – щодо надання дитині іншого жилого приміщення. Жиле приміщення, вилучене із числа службових чи надане дитині взамін службового за рахунок коштів місцевих бюджетів, підлягає терміновій приватизації на ім’я дитини за заявою дитини або служби у справах дітей і передачі іншим особам на підставі договору оренди, до повернення дитини, із зарахуванням орендної плати, після сплати орендатором вартості житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на утримання приміщення, на особовий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою служби у справах дітей.»

Право дитини на житло може виникати в житловому фонді соціального призначення. Відповідно до Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [193] право на отримання соціального житла мають громадяни України, які потребують соціального захисту. Для отримання соціального житла громадянин повинен стати на соціальний квартирний облік. Такий облік здійснюється органами місцевого самоврядування за місцем проживання. На соціальний квартирний облік беруться дієздатні громадяни, котрі досягли 18 років. Соціальний квартирний облік для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли 16 років, осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється за місцем походження або проживання дітей такої категорії до встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу, заклади для

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [194]). Право дитини на житло в житловому фонді соціального призначення є гарантованим і стабільним. Проте, якщо середньомісячний сукупний дохід наймача квартири або садибного жилого будинку з житлового фонду соціального призначення та членів його сім'ї за попередні два роки поспіль із розрахунку на одну особу змінився і став вищим за величину опосередкованої вартості найму житла в даному населеному пункті, така зміна є підставою для розірвання договору найму соціального житла. Єдиною проблемою цього права є відсутність достатньої кількості житлових приміщень, необхідних для забезпечення осіб, що перебувають на квартирному обліку.

Житлом соціального призначення, окрім квартир і житлових будинків, є соціальні гуртожитки. Згідно з п. 2 Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту [202], житлове приміщення у соціальних гуртожитках надається громадянину України та членам його сім'ї на час перебування на соціальному квартирному обліку за умови, що таке житло є єдиним місцем проживання зазначених осіб. У зв'язку з цим право дитини на таке житло є тимчасовим. Більше того, житлові приміщення в соціальних гуртожитках не підлягають піднайманню, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі.

За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції станом на 01.01.2014 р. із 12104 цивільних справ щодо прав дитини на житло розглянуто 95 справ, які стосуються жилих приміщень у соціальних гуртожитках, що становить 0,7% загальної кількості справ [59].

Таким чином, термін «житло дитини» в чинному законодавстві вживається у широкому розумінні. Його складовими є житловий будинок, квартира й інші жилі приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них; які є приватною (спільною) власністю дитини або приватною (спільною) власністю її батьків, усиновлювачів, опікуна чи

піклувальника, а дитина щодо них має право користування (особистий сервітут), або дитина щодо них має право користування як член сім'ї наймача жилого приміщення в державному та громадському житлових фондах, або житловому фонді соціального призначення, чи є членом сім'ї користувача жилим приміщенням в гуртожитку або соціальному гуртожитку, чи службовому жилому приміщенні. Всі ці приміщення є житлом дитини незалежно від того, чи користується вона ними у цей час, або за нею зберігається право на них, у разі тимчасової відсутності, а саме: влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування дитини-інваліда у будинок-інтернат та інші установи соціальної допомоги. Вимоги, які пред'являються до житла дитини, передбачені ст. 50 ЖК УРСР: воно повинно бути упорядкованим відповідно до умов даного населеного пункту; відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам. Санітарні та технічні вимоги передбачають умови, за яких можливе проживання людини без шкоди для її здоров'я. Упорядкованість визначається наявністю в приміщенні комунальних зручностей [65, с. 134]. Для забезпечення ефективного управління житлом дитини необхідно вирішення низки питань на законодавчому рівні, зокрема щодо: 1) запровадження обов'язкового страхування відповідальності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника на користь дитини у разі шкоди, заподіяної їй такими страховими випадками: а) продажу житла та непридбання на ім'я дитини взамін нового; б) порушення права дитини на користування житлом (особистий сервітут) неплатоспроможністю до виконання обов'язків за кредитним договором і переходу прав власності на предмет іпотеки до кредитора чи продажу наявного житла та неотримання нового за іншими підставами; 2) припинення чинності правової норми, передбаченої ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» у частині отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з житлом, яке є власністю батьків (усиновлювачів),

опікуна, піклувальника й інших осіб, а дитина є його користувачем (особистий сервітут); 3) надання правовій нормі, передбаченій п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР, імперативного характеру, якою передбачити вчинення дій щодо термінової приватизації на ім'я дитини, за рахунок коштів місцевих бюджетів, жилих приміщень державного та громадського житлових фондів, гуртожитків державної та комунальної власності у разі, коли дитина вибуває з приміщення у зв'язку з влаштуванням її на виховання до державного закладу, родичів, опікуна тощо, а в приміщенні не залишились проживати інші члени сім'ї; 4) доповнення ЖК УРСР статтями 125^{1} і 130^{1} щодо збереження за дитиною права на житлову площу в гуртожитку державної та комунальної власності або в службовому жилому приміщенні, з якого користувач і члени його сім'ї не можуть бути виселені без надання іншого житлового приміщення з підстав, передбачених Житловим кодексом.

3.3. Управління об'єктами майна у відносинах спільної власності

Інститут спільної власності для цивільного права не новий. Проблемам спільної власності присвячені праці О. Дзери [266, с. 396–410], А. Гриняка [49], І. Жилінкової [63, с. 258], З. Ромовської [228, с. 355], В. Резникової [222], Н. Кондратьєвої [117], Л. Павлік [164], І. Севрюкової [263, с. 338–347], Н. Христенко [262] та ін. Проте залишається чимало питань, що потребують вивчення та вирішення, зокрема щодо стану цивільно-правового регулювання відносин спільної власності за участю дитини й управління її майном у цих відносинах.

У науковій літературі спільна власність за юридичною природою розглядається як своєрідний спосіб реалізації суб'єктами права приватної чи державної власності. Вона характеризується єдністю об'єкта та множинністю суб'єктів права власності [263, с. 338; 266, с. 396].

Цивільне законодавство України передбачає два види спільної власності – спільну часткову та спільну сумісну (ч. 2 ст. 355 ЦК України). Спільною частковою є власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у

праві власності (ч. 1 ст. 356 ЦК України). Спільною сумісною є власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності (ч. 1 ст. 368 ЦК України).

Дитина може набувати право спільної часткової власності шляхом прийняття спадщини внаслідок вчинення цивільних правочинів і в інших випадках, прямо передбачених законом, або на підставі рішення суду. Право спільної сумісної власності виникає лише у визначених законом випадках.

Так, згідно зі ст. 175 СК України майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності. Відповідно до ч. 4 ст. 368 ЦК України майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю.

Ці правові норми передбачають набуття права спільної сумісної власності за однакових умов: 1) спільної праці; 2) за спільні грошові кошти. Проте вони стосуються різних суб'єктів цього права, а саме: батьків і дітей (за ст. 175 СК України) та членів сім'ї (за ч. 4 ст. 368 ЦК України). Тому за ст. 175 СК України додатковою умовою для набуття права спільної сумісної власності є походження дитини від батьків, а за ч. 4 ст. 368 ЦК України – визнання осіб членами сім'ї, до яких може належати й дитина (наприклад, прийнята в сім'ю на виховання).

У науковій літературі правова дефініція «член сім'ї» є дискусійною. І. Спасібо-Фатєєва запропонувала виходити із положень ст. 64 ЖК УРСР [69], яка до членів сім'ї відносить подружжя, дітей і батьків, а також інших осіб, якщо вони постійно проживають разом із наймачем і ведуть із ним спільне господарство [249, с. 32] На думку І. Жилінкової, поняття «член сім'ї» є похідним від поняття «сім'я», зокрема, членом сім'ї є фізична особа, яка зв'язана з тією чи іншою сім'єю певною юридичною підставою – шлюбом, спорідненістю, фактом прийняття дітей у сім'ю на виховання й іншими обставинами, що визнаються законодавством підставами виникнення сім'ї [63, с. 14]. Конституційний Суд України стосовно поняття «член сім'ї» у

Рішенні від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») виходить із об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства (п. 6 Рішення від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99) [223]. В. Крижна дійшла висновку, що різне тлумачення поняття «член сім'ї» не дає підстав розробити єдине поняття «сім'я» в праві. На її переконання, з урахуванням ст. 3 СК України, сім'я – це об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю проживання, побуту та взаємними правами й обов'язками [240, с. 49]. В. Ватрас вважає, що формування єдиного, комплексного, універсального для всіх галузей права визначення цього терміна є недоцільним із огляду на ті завдання, які притаманні тій чи іншій галузі права та специфіці суспільних відносин, що ними регулюються. Він доводить, що кожній галузі права, у тому числі й сімейному, притаманне його власне розуміння. У сімейному праві він визначає членів сім'ї як фізичних осіб, які пов'язані з конкретною сім'єю шлюбом, спорідненістю, усиновленням і деякими формами влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, спільним життям, спільністю інтересів, взаємними сімейними правами й обов'язками [26, с. 6-7].

За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції першої інстанції станом на 01.01.2014 р. ухвалено 4842 рішень про визнання права спільної сумісної власності на підставі ч. 4 ст. 368 ЦК України, а судами апеляційної та касаційної інстанцій скасовані такі рішення по 353 справах, що становить 7,1% загальної кількості розглянутих справ [59].

Так, по справі № 22-ц/0790/989/11 (рішення за № 14858475 [59]) апеляційного суду Закарпатської області скасоване рішення суду першої інстанції про визнання права спільної сумісної власності на квартиру. Із матеріалів справи вбачається, що суд першої інстанції ухвалив рішення виходячи з того, що квартира придбана за спільні кошти членів сім'ї, які вони отримали від продажу попередньої квартири. До членів сім'ї суд включив батьків і сина. За висновком апеляційної інстанції відповідач (син) мав іншу сім'ю, з якою фактично проживав в іншому місці, тому він не був членом сім'ї позивачів, перебував із ними лише у

родинних стосунках. Отже, застосування до справи ч. 4 ст. 368 ЦК України є неправильним.

По справі № 22-ц/615/2011 (рішення за № 14254789 [59]) апеляційного суду Миколаївської області скасовано рішення суду першої інстанції про визнання права спільної сумісної власності за особами П., Р. та О. Із матеріалів справи вбачається, що суд ухвалив рішення виходячи з висновку, що відповідач О. є донькою позивачів П. і Р.; у період із 1998 р. по 2003 р. вони за сумісні кошти побудували спірний житловий будинок. Документи на отримання земельної ділянки та дозвіл на будівництво було оформлено на ім'я доньки О. Тому в 2005 р. вона отримала на своє ім'я свідоцтво про право власності на житловий будинок, а у 2006 р. – державний акт про право власності на земельну ділянку площею 0,23 га. Відповідно до рішення суду апеляційної інстанції особи П., Р. та О. не є членами сім'ї, оскільки у лютому 2008 р. П. і Р. розірвали шлюб в органах РАЦС. Цей факт, як вважає апеляційний суд, є доказом того, що Р. не є членом сім'ї. Отже, за ч. 4 ст. 368 ЦК України право сумісної власності на житловий будинок визнано тільки за П. та О.

По справі № 22–2787/2012 (рішення за № 25013428 [59]) рішенням апеляційного суду Запорізької області від 21.06.2012 р. право спільної сумісної власності на майно на підставі ч. 4 ст. 368 ЦК України визнано за членами сім'ї, до складу яких увійшли особи, котрі перебували у фактичних шлюбних відносинах і на спільні кошти придбали майно.

Аналіз судової практики засвідчує, що суди, застосовуючи ч. 4 ст. 368 ЦК України, по-різному вирішують, хто з осіб є членом сім'ї. В одних випадках критерієм є спорідненість (справа № 22ц–615/2011 (рішення за № 14254789 [59]), в інших – спільне проживання (справа № 22–2787/2012 (рішення за № 25013428 [59]). Водночас жоден суд, визначаючи, хто з осіб належить до членів сім'ї, не посилається на ознаки сім'ї, передбачені ч. 2 ст. 3 СК України. За цією статтею сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. Виняток передбачено для подружжя, яке вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік, у зв'язку з

навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин, не проживають спільно, та для дитини, яка належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Отже, за ч. 2 ст. 3 СК України ознаками сім'ї є: 1) спільне проживання; 2) спільний побут; 3) взаємні права й обов'язки. За наявності цих трьох ознак має визначатись поняття «член сім'ї». Подружжя та дитина, які проживають окремо, вважаються членами сім'ї за наявності одночасно наступних ознак: 1) шлюб (для подружжя) або спорідненість (для дитини); 2) спільний побут; 3) взаємні права й обов'язки.

Незважаючи на те, що спільне проживання членів сім'ї є найбільш типовою та наочною ознакою сімейної спільноти [240, с. 49], ознаками ж юридичного визначення поняття «член сім'ї» є такі, як спільний побут і взаємні права й обов'язки. Водночас, за Тлумачним словником української мови, побут – це загальний установлений порядок, спосіб життя певної сім'ї, який пов'язує її членів із задоволенням власних матеріальних і культурних потреб (житло, одяг, їжа, відпочинок тощо), а також охоплює традиції, звичаї й ін. [79, с. 188; 34]. Взаємні права й обов'язки членів сім'ї – це комплекс взаємних особистих і майнових прав та обов'язків, які набувають члени сім'ї на підставі шлюбу, спорідненості, усиновлення, факту прийняття дитини в сім'ю на виховання й інших обставин (наприклад, права й обов'язки щодо виховання, спілкування, утримання тощо).

Наявність судових рішень, скасованих судами апеляційної та касаційної інстанцій, відповідно до яких члени сім'ї набули право спільної сумісної власності на підставі ч. 4 ст. 368 ЦК України, свідчать про відсутність єдиної позиції щодо застосування зазначеної норми у судовій практиці.

Із наукової позиції З. Ромовської, саме назва Сімейного кодексу України зумовила необхідність законодавчого визначення поняття «сім'я». Вона вважає помилковою точку зору про те, що єдиного універсального поняття «сім'ї» дати неможливо та й не потрібно. На її думку, той чи інший закон не може визначати, хто є членом сім'ї, він може лише надавати чи не надавати окремим членам сім'ї

певних прав та обов'язків [228, с. 18–19]. Вважаємо позицію З. Ромовської щодо вирішення питання з визначення поняття «член сім'ї» такою, що заслуговує на увагу. Саме Сімейний кодекс України має бути тим нормативно-правовим актом, за яким має визначатися поняття «сім'я» і похідне від нього – «член сім'ї». Але, враховуючи Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 [222] і необхідність вирішення проблем застосування на практиці ч. 4 ст. 368 ЦК України, є доцільним доповнити цю частину реченням такого змісту: «До членів сім'ї належать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки».

У науковій літературі окремо обговорюється й одна з умов набуття спільної сумісної власності – спільна праця. На думку О. Дзери, реалізація цієї умови може мати місце щодо майна, яке утворюється внаслідок ведення підсобного господарства. Законодавство не містить переліку видів діяльності, якими можуть займатися члени особистого підсобного господарства. Тому, вважає він, у деяких випадках це можливо тільки за наявності відповідної земельної ділянки. Однак автор не заперечує можливості ведення особистого підсобного господарства й без надання для цього спеціальної земельної ділянки (наприклад, заняття художніми промислами, технічним моделюванням, пошиттям одягу тощо) [266, с. 368].

О. Пушкіна та В. Самойленко звертають увагу, що таким майном можуть виступати житлові будинки, господарські споруди, транспортні засоби, продуктивна худоба, птиця, сільськогосподарський інвентар та інше майно. До складу цього майна входить і саме підсобне господарство (город, сад), бо є створеним із моменту виникнення права власності чи іншого права на земельну ділянку, на якій воно розташоване. Власністю членів сім'ї, що спільно займаються особистим підсобним господарством, є також вироблена ними продукція й отримані прибутки. [221, с. 308]

Відповідно до ч. 2 ст. 89 ЗК України [76] земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності: 1) подружжю; 2) членам фермерського

господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними; 3) співвласникам жилого будинку.

Згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» [216] таке господарство є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їхні батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються Статуту цього господарства (ч. 1 ст. 3 Закону [216]). Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначається Статутом цього господарства (ст. 20 Закону [216]).

У фермерському господарстві реалізується спільна праця батьків і дитини, яка досягла 14 років, а також членів сім'ї, до складу яких може належати дитина, яка досягла 14 років (наприклад, пасинок, падчерка й інші). Але дитина як член фермерського господарства може бути відповідно до ч. 2 ст. 89 ЗК України [76] тільки співвласником спільної сумісної власності на земельну ділянку, що надана фермерському господарству для здійснення діяльності. Спільна праця не є підставою для набуття дитиною права спільної сумісної власності на майно такого господарства. Право власності на майно має саме фермерське господарство як юридична особа. Дитина набуває право на його майно тільки у розмірі частки, визначеної їй Статутом, у разі ліквідації цього господарства або припинення членства.

У спільній сумісній власності може перебувати майно, що використовується для ведення особистого селянського господарства. Згідно із ч. 2 ст. 6 Закону України «Про особисте селянське господарство» [211] майно, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю його членів. Особисте селянське господарство – це господарська

діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах та спільно проживають і яким у встановленому порядку передано у власність або оренду земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг із використання майна особистого селянського господарства. Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах установленого правового господарського порядку, дотримуючись законів України, інших нормативно-правових актів (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» [210]).

Для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 гектара, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом (ст. 5 Закону України «Про особисте селянське господарство» [210]), а також жилі будинки, господарські будівлі та споруди, транспортні засоби, сільськогосподарських і свійських тварин і птицю, бджолосім'ї, багаторічні насадження, вироблену сільськогосподарську продукцію, продукти її переробки й інше майно, що набуте у власність членами господарства в установленому законодавством порядку (ст. 6 Закону [210]).

Особисті селянські господарства здійснюють свою діяльність, використовуючи працю однієї чи декількох фізичних осіб, переважно за рахунок власної праці, власного майна та фінансових коштів із метою виробництва, переробки, споживання та реалізації сільськогосподарської продукції для одержання доходів. Особисте селянське господарство – це відповідне середовище, де реалізується спільна праця батьків і дитини, а також інших членів сім'ї, до яких може належати й дитина.

Одним із найпоширеніших об'єктів права спільної часткової власності та спільної сумісної власності громадян є житловий будинок або квартира. На ці

об’єкти право спільної власності може виникати внаслідок здійснення правочинів (купівлі-продажу, міни, дарування), одержання спадщини, спільної забудови, а також приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [211]. На цих підставах співвласниками спільної власності на житловий будинок чи квартиру можуть бути батьки та дитина, а також інші члени сім’ї, до яких може належати інша дитина (пасинок, падчерка, дитина, яку взяли в сім’ю на виховання).

Науковці досі обговорюють питання наслідків спільної праці забудовника та членів його сім’ї [264, с. 403–406]. Так, згідно із ч. 2 ст. 375 ЦК України власник земельної ділянки набуває право власності на зведені ним будівлі, споруди та інше нерухоме майно. Однак, часто забудовнику надають різну допомогу інші особи (члени сім’ї, родичі, друзі, близькі особи та діти). Законодавством досі чітко не визначено правові наслідки результату надання такої допомоги.

Суди під час розгляду подібних справ керуються відповідними постановами Пленуму Верховного Суду. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 04.10.1991 р. «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на житловий будинок» [213] зазначено, що оскільки земельна ділянка для будівництва жилого будинку і господарських будівель надається громадянину у приватну власність, участь інших осіб у будівництві не створює для них права приватної власності на жилий будинок, крім випадків, коли це передбачено законом. Зокрема, таке право виникає, коли будівництво велося подружжям у період шлюбу або – за рахунок спільної праці членів сім’ї. У такому разі жилий будинок стає їх спільною сумісною власністю, якщо інше не було встановлено письмовою угодою між ними. Інші особи, які брали участь у будівництві житлового будинку (його купівлі) не на підставі угоди про створення спільної власності, яка відповідає законодавству, вправі вимагати не визнання права власності на будинок, а відшкодування своїх витрат на будівництво (купівлю будинку), якщо допомогу забудовнику (покупцю) вони надавали не безоплатно [212, с. 109].

Чи може дитина бути суб'єктом такої угоди? Вважаємо, що може. Наявність такого письмового договору за участю дитини навіть необхідне, оскільки за нормальних сімейних відносин, як зазначав В. Кисіль, ніхто не задумується над часткою майна, що належить дитині. Але при розладі сімейних відносин це питання нерідко постає [97, с. 25]. Виникають сумніви щодо того, що дитина судитиметься з батьками з приводу цих речей, як підкреслює З. Ромовська, але зовсім не виключено, що, вимагаючи поділу майна, один із батьків погоджується на половину. Більше того, це спрямоване на затвердження поваги до дитини й її захист. Вона виховуватиме повагу до праці кожного, хто піклується про сім'ю [228, с. 355].

За даними реєстру судових рішень, судами загальної юрисдикції розглянуто спорів щодо спільної власності на житловий будинок чи квартиру: у 2011 р. – 2777; 2012 р. – 3854 [59].

Так, по справі № 22–469/2011 (рішення за № 14024848 [59]) рішенням апеляційного суду Рівненської області від 23.02.2011 р. скасовано рішення Рівненського міського суду від 10.12.2010 р. про визнання частки у праві власності на квартиру М. і неповнолітньої Д. Із матеріалів справи вбачається, що М. і Ф. перебували у зареєстрованому шлюбі з 19.11.1994 р. по 17.11.2009 р. Від шлюбу мають неповнолітню дочку Д. 04.02.2005 р. М. продала квартиру за адресою: м. Рівне, вул. Н., № 34/23, яка на праві спільної часткової власності належала їй та неповнолітній Д. Спірна квартира за адресою: м. Рівне, вул. Л., № 4/81 придбана на підставі договору купівлі-продажу від 24.03.2005 р. Витяг із Державного реєстру правочинів свідчить про те, що право власності на спірну квартиру зареєстровано за Ф. Суд першої інстанції, ухвалюючи рішення, дійшов висновку про те, що спірна квартира не була придбана за кошти усіх трьох членів сім'ї, тобто не є спільною сумісною власністю сім'ї, а є власністю лише подружжя. Кошти від продажу квартири, які належали М. і неповнолітній Д., були витрачені на різні потреби сім'ї. Тому спірна квартира є спільною власністю позивача М. і відповідача Ф., як придбана за спільні кошти подружжя. Суд апеляційної інстанції обґрунтував своє рішення виходячи з того, що відповідач Ф.

не оспорює, що кошти від продажу квартири, частина якої належала неповнолітній Д., використані на придбання спірної квартири, а доказами по справі не встановлено обставин, які б свідчили про визначення часток між співвласниками. Тому колегія суддів вважала за необхідне визнати право спільної часткової власності за М., Ф. і неповнолітньою Д. та встановила, що розмір часток у спірній квартирі зазначених співвласників рівний, тобто 1/3 кожного із співвласників.

Аналіз судової практики засвідчує, що питання правових наслідків спільної праці членів сім'ї та забудовника не вирішується законодавцем понад двадцяти років. Вважаючи, що відносини між співвласниками спільної власності за своїми правовими зв'язками є неоднорідними [262, с. 6], тому правові наслідки їх спільної праці в законодавстві мають бути чітко регламентовані. І саме результати аналізу судової практики дають підстави говорити про необхідність вирішення цього питання. Тому пропонуємо ч. 2 ст. 375 ЦК України доповнити реченням наступного змісту: «Якщо будівництво на земельній ділянці велося її власником за рахунок спільної праці членів сім'ї, то зведені ними будівлі, споруди й інше нерухоме майно є спільною власністю власника земельної ділянки та членів його сім'ї на умовах, передбачених письмовим договором.»

Однак постає питання з'ясування суті терміна «спільна праця» у зазначенні правових норм цивільно-правового інституту спільної власності. Зміст дій дитини за термінами «допомога» та «спільна праця» не має уподібнюватися, оскільки має різні правові наслідки.

Відповідно до Тлумачного словника української мови «допомога» – це сприяння, підтримка в чому-небудь або матеріальне, грошове забезпечення [79, с. 59], а «праця» – свідома діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і культурних цінностей, що є умовою існування та розвитку суспільства [79, с. 201]

Отже, «спільна праця» у розумінні цивільно-правового інституту спільної власності – це свідома діяльність батьків, дитини та членів сім'ї, спрямована на створення матеріальних благ (наприклад, будівництво житлового будинку чи

інших споруд тощо). Саме встановлення факту спільної праці є юридичною умовою набуття спільної сумісної власності.

Висновки до розділу 3

Аналіз законодавства, наукової літератури, судової практики та практики органів опіки та піклування дозволяє зробити загальний висновок про те, що:

1. Одночасно з наданням дитині повноважень на вчинення дрібного побутового правочину необхідно передбачити й правові наслідки визнання його недійсним. Дрібний побутовий правочин, вчинений із порушенням його умов, – це різновид недійсних правочинів (заперечний, вчинений із дефектами змісту). Правовим наслідком такого правочину є одностороння реституція, за якою недобросовісна сторона має повернути все отримане за правочином добросовісній стороні (дитині чи її законному представнику) та відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, заподіяну правочином. У зв'язку з цим, доцільно доповнити ЦК України ст. 235[1] «Правові наслідки правочину, вчиненого з порушенням відповідності його фізичному, духовному чи соціальному розвитку дитини».

2. З огляду на відсутність єдиної практики надання дозволів на вчинення правочинів із майном дитини (це питання вирішується на рівні локальних нормативних актів, за якими кожен орган опіки та піклування визначає цей механізм для себе сам і приймає свої рішення у межах свого розуміння відповідного питання) доцільно узагальнити правове регулювання цього питання в Законі України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації).

3. Доцільно надати дозволу органу опіки та піклування нового правового значення: розглядати його як дозвіл на вчинення правочину батьками (усиновлювачами), опікуном із майном дитини віком до 14-ти років; дитиною віком від 14-ти років зі своїм майном за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника; батьками (усиновлювачами), піклувальником із майном дитини віком від 14-ти років, у разі позбавлення її права управляти своїм майном; управителем щодо майна дитини під час здійснення управління її майном.

4. Дозвіл органу опіки та піклування за правовою природою є документом (ненормативним актом), який дає право вчиняти правочин із майном дитини. Він не є умовою дійсності правочину. Метою отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину є забезпечення дотримання прав дитини на майно. Критерієм оцінки дійсності правочину є реальне дотримання прав дитини на майно.

5. За правовою природою згода батьків (усиновлювачів), піклувальника – це правомірна дія з допоміжною функцією, спрямованою на забезпечення вигідних правових наслідків для дитини віком від 14-ти років вчиненням правочину, оскільки у неї недостатньо власного життєвого досвіду. Форма згоди має співпадати з формою правочину, на вчинення якого вона дається.

6. Поняття «житло дитини» – це приміщення, призначене та придатне для постійного проживання в ньому, яке є приватною (спільною) власністю дитини; або приватною (спільною) власністю її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, а дитина щодо нього має право користування (особистий сервітут), або дитина щодо нього має право користування як член сім'ї наймача жилого приміщення в державному та громадському житлових фондах, або в житловому фонді соціального призначення; чи як член сім'ї користувача жилим приміщенням у гуртожитку або соціальному гуртожитку, або службовому жилому приміщенні, незалежно від того, чи користується дитина ним у цей час, або за нею зберігається право на нього, у разі тимчасової відсутності, а саме: влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування дитини-інваліда у будинок-інтернат та інші установи соціальної допомоги.

7. Цивільно-правове поняття ознаки «житло дитини, призначене та придатне для постійного проживання в ньому» – це має бути приміщення: 1) упорядковане відповідно до умов даного населеного пункту, тобто визначається наявністю в приміщенні комунальних зручностей; 2) відповідає встановленим

санітарним і технічним вимогам, за яких можливе проживання дитини без шкоди для її здоров'я.

8. Майно, як результат спільної праці батьків, дитини та членів сім'ї, є спільною сумісною власністю цих осіб. Юридичною умовою набуття права спільної сумісної власності на таке майно є їхня спільна праця. Дії батьків, дитини, членів сім'ї у значенні термінів «спільна праця» та «допомога» не повинні уподібнюватися, оскільки мають різні правові наслідки. Термін «спільна праця» у розумінні цивільно-правового інституту спільної власності – це свідома діяльність батьків, дитини та членів сім'ї, спрямована на створення матеріальних благ.

9. Для забезпечення ефективного управління житлом дитини необхідно вирішення низки питань на законодавчому рівні, зокрема щодо:

1) запровадження обов'язкового страхування відповідальності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника на користь дитини у разі шкоди, заподіяної їй такими страховими випадками: а) продажем житла та непридбанням на ім'я дитини взамін нового; б) порушенням права дитини на користування житлом (особистий сервітут) неплатоспроможністю до виконання обов'язків за кредитним договором і переходу прав власності на предмет іпотеки до кредитора чи продажу наявного житла та неотримання нового за іншими підставами;

2) припинення чинності правової норми, передбаченої ч. 4 ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» у частині отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з житлом, яке є власністю батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника й інших осіб, а дитина є його користувачем (особистий сервітут);

3) надання правовій нормі, передбаченій п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК УРСР, імперативного характеру, якою передбачити вчинення дій щодо термінової приватизації на ім'я дитини, за рахунок коштів місцевих бюджетів, жилих приміщень державного та громадського житлових фондів, гуртожитків державної та комунальної власності, у разі, коли дитина вибуває з приміщення у зв'язку з

влаштуванням її на виховання до державного закладу, родичів, опікуна тощо, а в приміщенні не залишились проживати інші члени сім'ї;

4) доповнення ЖК УРСР статтями 125^{1} і 130^{1} щодо збереження за дитиною права на житлову площу в гуртожитку державної та комунальної власності або в службовому жилому приміщенні, з якого користувач і члени його сім'ї не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення з підстав, передбачених Житловим кодексом;

5) визначення терміна «член сім'ї». У науковій літературі тлумачення цього терміна має дискусійний характер. Суди, застосовуючи ч. 4 ст. 368 ЦК України, по-різному вирішують, хто з осіб є членом сім'ї. Авторське трактування терміна «член сім'ї» у розумінні ч. 4 ст. 368 ЦК України – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки;

6) доповнення ч. 2 ст. 375 ЦК України, в якому передбачити, якщо будівництво велося власником земельної ділянки за рахунок спільної праці членів сім'ї, то зведені ними будівлі, споруди й інше нерухоме майно є спільною власністю власника земельної ділянки та членів його сім'ї на умовах, передбачених письмовим договором.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання цивілістичної доктрини, що полягає у визначенні правового механізму управління майном дитини й у формулюванні наукової концепції правового регулювання управління майном дитини.

На основі аналізу наукової літератури, вивчення й узагальнення практики стало можливим зробити такі основні теоретичні та практичні висновки.

1. Поняття «дитина» є універсальним, має відношення до цивільного та сімейного законодавства України у розумінні осіб, які не досягли 18-ти років (повноліття), імплементовано із Конвенції ООН про права дитини. Терміни «діти», «дитина» в ЦК України у співвідношенні з поняттям «дитина» є як різними, так і тотожними за юридичним змістом, стосуються як осіб віком до 18 років, так і старших. Це створює законодавчо-термінологічну невизначеність та труднощі у правильному розумінні змісту окремих правових норм і їх реалізації.

Назви цивільно-правових категорій: «фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня особа)» та «фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа)», а також сімейно-правових: «малолітня дитина», «неповнолітня дитина» є некоректними та за змістом суперечать термінам та поняттям загальновживаної лексики української мови. Без шкоди для правової науки та практики можна відмовитися від подібних термінів, а обґрунтування універсальності поняття «дитина» дозволило сформулювати назви цих правових категорій як для цивільного, так і для сімейного законодавства, а саме: «дитина віком до 14 років» і «дитина віком від 14 років».

2. Цивільно-правова правосуб’єктність слугує здатності фізичної особи реалізувати надані їй правові можливості. Її зміст становлять взаємозв’язані елементи: правоздатність і дієздатність. Правоздатність є правовою передумовою виникнення цивільних прав та обов’язків, які дитина здатна мати за законом, і її зміст становлять сукупність цих цивільних прав та обов’язків. Дієздатність є

елементом правового механізму, яким забезпечується реалізація суб'єктивних прав та обов'язків дитини.

Доцільність урахування індивідуальної здатності дитини до усвідомлення значення правових дій та їх наслідків обґрунтовується в науковій літературі впродовж значного часу. Її підґрунтям є наявність у суспільстві як явищ акселерації індивіда, так і ретардації, що негативно впливають на психіку та психічну діяльність індивіда, знижують рівень його розумової здатності, а в окремих випадках до такої межі, що він не відповідає його біологічному віку. Дослідження у сфері психології, педагогіки, психіатрії спростовують те, що суб'єкти відповідної вікової групи мають однакове усвідомлення значення своїх вчинків та їх наслідки.

Доведено існування інтелектуального (розумового) критерію цивільно-правової правосуб'єктності, а саме рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини. За цим критерієм пропонується встановлення цивільно-правової здатності дитини: мати окремі цивільні права й обов'язки (правоздатність); на вчинення правочину незалежно від віку дитини (правочиноздатність); набути (надати) повну цивільно-правову дієздатність у порядку та на умовах, установлених цивільним законодавством; нести цивільно-правову відповідальність із 14 років (деліктоздатність). Концепція визначення цього критерію впроваджується у запропонованому проекті ст. 32^1 ЦК України «Надання дитині права на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості».

3. Вивчення досвіду правового регулювання суспільних відносин різних держав в історичному аспекті показало, що лише в країнах із приватною формою власності правові моделі управління майном дитини спрямовані на збереження та зростання майна дитини; відчуження допускається у виняткових випадках, які також передбачені законодавством. Призначення управителя (співопікуна) з юридичною освітою є правом держави через опікунську установу вжити заходи, спрямовані на недопущення порушення прав дитини на майно та своєчасне надання їй необхідної професійної допомоги у веденні майнових справ.

4. Правове регулювання управління майном дитини в Україні забезпечується окремими правовими нормами, а саме: ст. 177 СК України, ст. 72 ЦК України, ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» і ст. 1029-1045 ЦК України, які стосуються договору управління майном. Проте вони не вирішують всі питання управління майном дитини в повному обсязі, зокрема, не регламентовано: права, обов'язки, відповідальність суб'єктів управління майном дитини; порядок управління майном дитини; порядок і підстави обмеження діяльності суб'єктів управління майном дитини; порядок прийняття рішень органом опіки та піклування з управління майном дитини тощо. Важливе значення має впорядкування термінології цієї моделі.

Управління майном дитини повинно забезпечуватись деталізованим порядком для всіх його суб'єктів незалежно від того, чи має дитина батьків (усиновлювачів) або опікуна (піклувальника), визначеним окремим нормативно-правовим актом, зокрема: Законом України «Про управління майном дитини» (додаток А до дисертації), який стане стрижнем механізму управління, адже базуватиметься на обґрунтованій концепції та стратегії. Прийняття такого закону вимагає приведення у відповідність до нього чинного законодавства України, тому є доцільним водночас і прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту прав дитини з управління її майном» (додаток Б до дисертації).

5. Ні цивільне, ні сімейне законодавство України не містять легального формулювання поняття «управління майном дитини». Забезпечення прав дитини на майно під час управління неможливе без правового визначення цього поняття. Його відсутність призводить, по-перше, до спотворення механізму управління майном дитини, по-друге – до порушення прав дитини на майно.

6. Суб'єкт управління є учасником відносин управління, діями якого забезпечується реалізація права дитини на майно. Законодавство України не містить дефініції поняття «суб'єкт управління майном дитини». У науковій літературі відсутні точки зору щодо класифікації суб'єктів управління майном

дитини. Це спричиняє самоокреслення органами опіки та піклування повноважень, меж компетенції та відповідальності такого суб'єкта, а також установлення його здатності здійснювати управління майном дитини. Правовий статус суб'єктів управління майном дитини визначають їх права, обов'язки та відповідальність; він потребує такої регламентації, яка б підвищила гарантії та захист прав дитини на майно. Прийняття Закону України «Про управління майном дитини» вирішить це питання в повному обсязі.

7. Управління такими об'єктами майна дитини, як житло та майно, що є об'єктом спільної власності, мають правові особливості.

Житлом дитини є приміщення, призначене та придатне для постійного проживання в ньому, яке є приватною (спільною) власністю дитини чи приватною (спільною) власністю її батьків (усиновлювачів), опікуна (піклувальника), а дитина щодо нього має право користування (особистий сервітут), або дитина щодо нього має право користування як член сім'ї наймача жилого приміщення в державному та громадському житлових фондах або житловому фонді соціального призначення; чи як член сім'ї користувача жилим приміщенням у гуртожитку або соціальному гуртожитку, службовому жилому приміщенні, незалежно від того, чи користується дитина ним у цей час, або за нею зберігається право на нього у разі її тимчасової відсутності. Ознакою житла дитини є призначення та придатність для постійного проживання в ньому. Тобто це має бути приміщення, впорядковане відповідно до умов даного населеного пункту, а саме: визначатися наявністю в ньому комунальних зручностей і відповідати встановленим санітарним і технічним вимогам, за яких можливе проживання дитини без шкоди для її здоров'я.

Майно як результат спільної праці батьків, дитини, членів сім'ї, є спільною сумісною власністю цих осіб. Юридичною умовою набуття права спільної сумісної власності на таке майно є їхня спільна праця. Дії батьків, дитини, членів сім'ї у значенні термінів «спільна праця» та «допомога» не повинні уподібнюватися, оскільки мають різні правові наслідки. Термін «спільна праця» у розумінні цивільно-правового інституту спільної власності – це свідома діяльність

батьків, дитини та членів сім'ї, яка спрямована на створення матеріальних благ – об'єктів спільної власності.

Особливість управління житлом і майном - об'єктом спільної власності, полягає у вчиненні правочинів із таким майном. Правочиноздатність дитини обмежується обсягами її дієздатності. Дозвіл органу опіки та піклування, за правовою природою, є документом, який дає право вчиняти правочин із майном дитини, він не є умовою дійсності правочину, за ним забезпечується дотримання прав дитини на майно. Критерієм оцінки дійсності правочину є реальне дотримання прав дитини на це майно. Згода батьків (усиновлювачів), піклувальника є правомірною дією з допоміжною функцією, спрямованою на забезпечення вчиненням правочину вигідних правових наслідків для дитини віком від 14-ти років. Форма згоди має співпадати з формою правочину, на вчинення якого вона дається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамова О. Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.03. / О. Є. Аврамова. – Х., 2008. – 16 с.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / Агарков М. М. – М. : Юриздат, 1940. – 175 с.
3. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву :в 2-х т. / Агарков М. М. – М. : Центр ЮрИнфор, 2002.
   Т. 2. – 452 с
4. Алексеев С. С. Государство и право: учеб. курс. / Алексеев С. С. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрид. лит, 1996. – 192 с.
5. Андросюк І. До питання про кредитну дієздатність неповнолітніх / І. Андросюк // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №7. – С. 41-43
6. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву / Антокольская М. В. – М. : Юристъ, 1995. – 143 с.
7. Архівні документи Опікунської ради виконавчого комітету Київської районної у м. Донецьку ради за 2004 рік.
8. Архівні документи Опікунської ради виконавчого комітету Київської районної у м. Донецьку ради за 2000 рік.
9. Архівні документи служби по справам неповнолітніх Київської районної у м. Донецьку ради за 2003 рік.
10. Архівні документи служби по справам неповнолітніх Київської районної у м. Донецьку ради за 1996 рік.
11. Архівні матеріали квартирного обліку виконкому Київської районної у м. Донецьку ради за 2012 рік.
12. Безсмертна Н. Співвідношення понять "право власності" та "здійснення права власності / Безсмертна Н. [Електронний ресурс] – Режим доступу: htth: www. Pravoznavec.com.ua/period/article/1230/%C1.

13. Белякова А. М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда (теория и практика) / Белякова А. М. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 149 с.
14. Білоцький О. В. Особистий сервітут на житло / Білоцький О. В. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppip/2010_9/ Bilockiy.pdf.
15. Бірюков В. І. Відповідальність за шкоду, завдану малолітніми, неповнолітніми та недієздатними особами / В. І. Бірюков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12 (134). – С. 22-26.
16. Бічук Л. А. Здійснення неповнолітніми своїх майнових прав та обов'язків / Л. А. Бічук // Вісник Академії правових наук України. – 2000. –№ 2 (21). – С. 191–200.
17. Бічук Л. А. Правове регулювання майнових прав та обов'язків неповнолітніх / Л. А. Бічук // Українське право. – 2000. – № 1(13). – С. 41–47.
18. Бічук Л. А. Управління майном неповнолітніх: деякі пропозиції / Л. А.Бічук // Право України. – 2000. –№ 9. – С. 101–104.
19. Бічук Л. А. Щодо набуття неповнолітніми повної цивільної дієздатності / Л. А. Бічук // Правничий часопис Донецького університету. – 2000. – № 2(5). – С. 53-57.
20. Бічук Л. Захист права власності неповнолітнього на нерухоме майно / Л. Бічук // Право України. – 1999. – № 6. – С. 85-86.
21. Боброва Д. В. Цивільне право України : підручник / Д. В. Боброва, О. В. Дзера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/689/19.
22. Братусь С. Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных прав. / С. Н. Братусь // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 40-43.
23. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь – М.: Юрид. лит., 1984. – 288 с.
24. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты) / С. Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – 289 с .

25. Букшина С. Эмансипация: проблемы и перспективы / С. Букшина // Хозяйство и право. – 1999. – № 7. – С. 49-57; № 8. – С. 27-30.
26. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.03 / В. А. Ватрас. – К., 2008. – 19 с.
27. Веберс Я. Р. О понятии дееспособности граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс // Осуществление и защита личных и имущественных прав / под ред. А. Я. Паварс, Я. Я. Страутманис, В. Э. Шульц – Рига: Латвийский ордена трудового Красного Знамени Государственный ун-т им. П. Стучки, 1968. – С. 96–118.
28. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском семейном праве / Веберс Я. Р. – Рига: Зинатне, 1976. – 231 с.
29. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : навчальний посібник / Ю.А. Ведерніков, А. В. Папірна. – К.: Знання, 2008. – 333 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
31. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту управління майном в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. / І. В. Венедіктова; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 19 с.
32. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 17-28.
33. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку / В. Веселуха // Право України. – 1999. – № 7. – С. 93–97.
34. Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/.
35. Воронова О. В. Підстави набуття права власності на житло: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / О. В. Воронова. – К., 2005. – 11 с.

36. Выготский Л. С. Проблемы возрастной периодизации детского развития /Л. С. Выготский // Вопросы психологии. – 1972. – № 2. – С. 114-123.
37. Гавловська А.В. Інститут опіки і піклування в українському праві за статутами Великого князівства Литовського: історико-правові аспекти // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип.24. – С.264-269.
38. Галянтич М. К. Приватно-правові засади реалізації житлових прав громадян в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук : спец.12.00.03 / М. К. Галянтич. – К., 2008. – 28 с.
39. Генералов Н. Личное дело Луховского мэра скоро станет уголовным / Н. Генералов // Известие – Украина. – 1999. – 26 марта. – С. 3.
40. Горобець Н. О. Право на недоторканність житла: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / Н. О. Горобець. – Х., 2010. – 17 с.
41. Господарський кодекс України від 16.01.03 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
42. Гражданский кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 21 октября 1994 г., в ред. законов от 20.02.96 г. № 18-ФЗ, от 12.08.96 г. № 111-ФЗ, от 08.07.99 г. № 138-ФЗ // Полный сборник кодексов Российской Федерации: официальные тексты с изм. и доп. на 10 декабря 1999 года. – М. : Информэкспо, 1999. – С. 7-141.
43. Гражданский кодекс РСФСР: ВЦИК от 31.10.1922 г.: Официальный текст с изм. на 01.01.1956 г. – М.: Госюриздат, 1956. – 271 с.
44. Гражданский кодекс РСФСР: Закон РСФСР от 11 июня 1964г. – М.: Юрид. лит., 1968. – 272 с.
45. Гражданский кодекс Чехословацкой Социалистической Республики: Закон от 26 февраля 1964 г.: пер. с чеш. Л.А. Трахтенгерц. – М.: Прогресс, 1966. – 187 с.
46. Гражданский кодекс: Закон от 25 октября 1950 г. // Собрание законов Чехословацкой республики. – 1950. – № 141.

47. Гражданское право: учебник: ч. 1 / под ред. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 536 с.

48. Грейдин О. Категория "управление" в гражданском праве Украины / О. Грейдин // Підприємництво, господарство і право. – 2007.– №7. – С. 42-45.

49. Гриняк А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. / А. Б. Гриняк; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К, 2007. – 20 с.

50. Гузь Л. Є. Охорона майнових і житлових прав дітей. Недосконалість законодавства про захист прав неповнолітніх / Л. Є.Гузь // Ювенальна юстиція України: проблеми створення, законодавча база, коментарі, судова практика / за заг. ред. В. Д. Бринцева. – Х.: Право, 2004. – С. 54-67.

51. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / Н. А. Д'ячкова. – К., 2006. – 23 с.

52. Джеров Александър. Гражданское право: Общая часть. – Кн.1/ Джеров Александър – София: Академічно Издателство "Проф. Марин Дринов", 1994. – 350 с.

53. Дождев Д. В. Римское частное право /. Дождев Д. В. – М.: ИНФРА М-НОРМА, 1997. – 704 с.

54. Долинська М. Діти як суб'єкти цивільних правовідносин / М. Долинська // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2005. – № 5(23). – С. 54–56.

55. Дякович М. Захист прав дитини у правовідносинах спадкування / М. Дякович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XV регіональної науково-практичної конференції (4-5 лютого 2009 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – 412 с.

56. Дякович М.М. Сімейне право: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Дякович М. М. – К.: Правова єдність, 2009. – 512 с.

57. Ермолаева М. В. Психология развития / Ермолаева М. В. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2000. – 336 с.
58. Ершова Н. М. Охрана прав несовершеннолетних по советскому гражданскому и семейному праву /Ершова Н. М. – М. : Юрид. лит., 1965. – 102 с.
59. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr.court.gov.ua/ Page/776.
60. Єрьоменко В. Питання застосування у нотаріальній практиці Закону України "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей" / Єрьоменко В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**.
61. Єсіпова Л. О. Цивільно-правові аспекти відповідальності за шкоду, заподіяну малолітніми фізичними особами / Л. О. Єсіпова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 96-100.
62. Жилинкова И. В. Осуществление имущественных прав лиц до 18 лет / Жилинкова И.В. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : www.pandia.ru/ 393792.
63. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи / Жилинкова И. В. – Х. : Ксилон, 2000. – 398 с.
64. Жилинкова И. В. Правовые аспекты эмансипации несовершеннолетних /И. В. Жилинкова // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб./ відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України. – 2000. – Вип. 41. – С. 75-80.
65. Жилищный кодекс Украинской ССР: науч.-практ. коммент. / М. А. Голодный, П. Н. Дятлов, В. И. Жуков и др. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 542 с.
66. Жилінкова І. Науково-правовий висновок щодо співвідношення понять "управління майном дитини" за СК України та "розпорядження майном" за ЦК України / І. Жилінкова // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2007. –№6 (36). – С. 62-66.

67. Жилінкова І. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів / І. Жилінкова // Вісник – 2011. – № 1 (64). – С. 85-92.
68. Жилінкова І. Права та обов'язки батьків щодо управління майном неповнолітніх / І. Жилінкова // Підприємство, господарство і право. – 2000. – №6. –С. 31-33.
69. Житловий кодекс Української РСР: Закон УРСР від 30 червня 1983 року №5465-X // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2007. – № 4. – С. 5-79.
70. Жуков С. Сиротские метры / С. Жуков // Человек и закон. – 1999. – № 7. – С. 26–29.
71. Жура Е. С. Покупка квартиры: реалии и опасности /Е. С. Жура // Недвижимость Донецка – Наш Дом. – 2002. – 30 окт. (№ 18). – С. 12-13.
72. Жюллио Л. де ла Морандьер. Гражданское право Франции / пер. Е. А. Флейшиц. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 742 с.
73. Загальна інформація про квартирний облік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada-poltava.gov.ua/people/housing/.
74. Загорулько А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права /Загорулько А. И. – Х. : Консул, 1996. – 120 с.
75. Здрок О. Н. Правосубъектность несовершеннолетних и её содержание в законодательстве республики Беларусь / О. Н. Здрок // Веснік Беларускага дзяржаунага універсітэта. – 1997. – № 2. – С.7-76.
76. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
77. Зенин И. А. Гражданское и торговое право капиталистических стран / Зенин И. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 190 с.
78. Злочин – картина пальцями. Криваві подробиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Кримінальне чтиво.ua.//http://criminal.in.ua/?p=236.
79. Зрозумій мене: Тлумачний словник української мови : близько 7,5 тис. 390 слів. – К. : Довіра, 2003. – 295 с.

80. Иванов М. А. Брак, семья, дети: педагогика – родителям / Иванов М. А. – М. : Педагогика, 1988. – 142 с.
81. Илейко В. Р. Исторический аспект развития взглядов на проблему дееспособности / Илейко В. Р. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: psychiatry.ua/books/spe/paper22.htm
82. Илейко В. Р. Некоторые аспекты проблемы дееспособности, ограниченной дееспособности в зарубежном законодательстве (обзор литературы) / Илейко В. Р. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: psychiatry.ua/books/spe/paper23.htm.
83. Иоффе О. С. Советское гражданское право / Иоффе О.С. – М. : Юрид. лит, 1967. – 494 с.
84. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву / Иоффе О. С. ; отв. ред. А.К. Юрченко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 310 с.
85. Ілейко В. Р. Теоретичний аналіз понять "дієздатність", "недієздатність", "обмежена дієздатність" в Цивільному кодексі України у редакції від 16.01.2003 р. / В. Р.Ілейко, В. Б.Первомайський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: psychiatry. ua/articles/paper273.htm.
86. Індиченко С. П. Сімейне право України / С. П. Індиченко, В. С. Гопанчук О. В. Дзера, Л. А. Савченко. – К.: Вентурі, 1997. – 272 с.
87. Інформація про роботу служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vy-konkom-tsmkr.gov.ua/…/sluzhba-u-
88. Казанцева А. Е. Обязанности и права родителей (заменяющих их лиц) по воспитанию детей и ответственности за их нарушение / Казанцева А. Е. – Томск: Изд-во Томского ун-та.,1987. – 142 с.
89. Казарина А. Предпринимательство и несовершеннолетние: права и ответственность / А. Казарина // Законность. – 1996. –№ 9. – С. 11-18.
90. Калмыков Ю. Х. Возмещение вреда, причиненного имуществу / Ю. Х. Калмыков. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1965. – 72 с.

91. Карпачова Н. Омбудсмен України на захисті прав і свобод людини в умовах глобальної фінансово-економічної кризи / Н. Карпачова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 4-17.
92. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини / Карпачова Н.– К.,2010. – 230 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**.
93. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Карпачова Н. – К., 2006. – 374 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/ 07022011/Dopovid_ 8_1.pdf.
94. Карпачова Н. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні / Карпачова Н. – К., 2011. – 370 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/ 07022011/Dopovid_ 8_1.pdf.
95. Каталейчук С. П. Правова захищеність неповнолітніх в Україні: міф чи реальність / С. П. Каталейчук. // Наукові записки: Юридичні науки; Національний Університет "Києво-Могилянська академія". – 2003. –Т. 21. – С. 47-51.
96. Качекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / Качекьян С.Ф. – М. : Изд.АН СССР, 1958. – 184 с.
97. Кисіль В. І. Права і обов’язки батьків і дітей / Кисіль В.І. – К. : Знання, 1985. – № 4. – 48 с. (Серія XI "Правове виховання").
98. Ківалова Т.С. Деякі питання характеристики суб’єктів зобов’язань відшкодування шкоди особами / Т. С. Ківалова // Ученные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – 2008. – Т. 21 (60) № 1. – С. 132–139.

99. Кобылянский В. Отчуждение недвижимости. Защита интересов несовершеннолетних / В. Кобылянский // Юридическая практика. – 2001. – 28 февр. (№ 9). – С. 11.

100. Ковалёва Е. Приобретение полной гражданской дееспособности несовершеннолетними "бизнесменами" / Е. Ковалёва // Юридичний радник. – 2005. –№ 4 (6). – С. 79-80.

101. Коваль О. П. Управління майновими правами дітей за цивільним та сімейним законодавством України / О. П. Коваль // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 315-320.

102. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. № 322-VIII [з постатейними матеріалами] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. –№ 1. – 608 с.

103. Кодекс законов о браке и семье РСФСР: Закон от 30.07.69 г. // Гражданский кодекс РСФСР. Кодекс о браке и семье РСФСР. Жилищный кодекс РСФСР. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 225-306.

104. Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР: Закон от 19.11.1926г. – М: Госюриздат, 1961. – 78 с.

105. Кодекс о браке и семье Азербайджанской ССР: Закон от 26.12.69 г. – Баку: Азербайджанское гос. изд-во, 1970. – 127 с.

106. Кодекс о браке и семье Армянской ССР: Закон от 18.07.69 г. – Ереван: Айастан, 1969. – 123 с.

107. Кодекс о браке и семье Белорусской ССР: Закон от 13.06.69 г. – Мн. : Беларусь, 1969. – 75 с.

108. Кодекс о браке и семье Казахской ССР: Закон от 16.08.69 г. – Алма-Ата : Казахстан, 1969. – 86 с.

109. Кодекс о браке и семье Литовской СССР: Закон от 16.07.69 г. – Вильнюс : Минтис, 1970. – 11 с.

110. Кодекс о браке и семье Молдавской ССР: Закон от 26.12.69 г. : официальный текст с изм. и доп. на 01.10.89 г. – Кишенев : Картя Молдовеняскэ,1989. – 118 с.

111. Кодекс о браке и семье Туркменской ССР: Закон от 25.12.69 г. – Ашхабад: Туркменистан, 1970. – 91 с.

112. Кодекс про шлюб та сім'ю України: Закон УРСР від 20 червня 1969 р. № 2006-VII // Відомості Верховної Ради України. – 1969. – № 26 (додаток). – Ст. 204. – (зі змін. та допов.).

113. Колесов Д.В. Учителю о психологии и физиологии подростка / Д.В. Колесов, И.Ф. Мягков. – М. : Просвещение, 1986. – 80 с.

114. Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский, В. П. Звеков, Е. А.Суханов, К. Б. Ярошенко. – М. : Спарк, 1995. – 597 с.

115. Конвенція про права дитини, прийнята та відкрита для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20.11.89 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 5. – С. 35-54.

116. Кондратьєва Н. М. Правове регулювання права спільної часткової власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук:12.00.03. / Н. М. Кондратьєва. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 19 с.

117. Константинова Ю. В. Діяльність органів дворянської опіки у другій половині XIX – на початку XX ст. (за матеріалами державного архіву Херсонської області) / Ю. В. Константинова // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 1–2 (43-44). – С. 105-110.

118. Конституція України: Закон України. Прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. –№ 30. – Ст. 141.

119. Конституція України: Науково-практичний коментар/ В. Б. Аверянов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право ; К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 808 с.

120. Костицький М. В. Психологія соціальної і політичної дієздатності особи / Костицький М.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**.
121. Котелевець А. В. Деякі особливості правового захисту неповнолітніх / А. В. Котелевець, Є. О. Мирошниченко. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 188 с.
122. Красавчиков О. А. Гражданская правосубъектность как правовая форма / О. А. Красавчиков // Правовые проблемы гражданской правосубъектности [Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 62. / отв. ред. О.А. Красавчиков]. – Свердловск : УрГУ., 1978. – С. 5-26.
123. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / Красавчиков О.А. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.
124. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук:12.00.03. / Л. В. Красицька. – К. : Національна академія прокуратури України, 2015. – 46 с.
125. Крутецкий В. А. Психология / Крутецкий В.А. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
126. Кузнецова И. М. Значение ГК РФ для совершенствования семейного законодательства / И. М. Кузнецова // Новый гражданский кодекс России и отраслевое законодательство; под ред. Ю. П. Орловского – М.: Б.и., 1995. – С. 76-91.
127. Кузнецова Л. Г. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних / Л. Г. Кузнецова, Я. Н. Шевченко. – М. : Юрид. лит., 1968. – 136 с.
128. Кульчицький В., Левицька І. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. // Вісник Львівського ун-ту, серія юрид. – 2009. – Вип.48. – С.46-51.
129. Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук:12.00.03. /

Ю. В. Курпас ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 24 с.

130. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності виробництва, оптової, роздрібної торгівлі лікарськими засобами: наказ М-ва охорони здоров'я України від 31.10.201 р. № 723, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 07.12.2011р. за №1420/20158 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 99. – Ст. 3650.
131. Лічман Л. Г. Судовий захист прав і інтересів членів сім'ї власника житлового приміщення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / Л. Г. Лічман. – Х., 2005. – 17 с.
132. Логвінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за порушення, вчинювані неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :12.00.03. / М. В. Логінова ; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 22 с.
133. Майданик Р. А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. / Р. А. Майданик. – К. : Національний ун-тет ім. Т. Шевченка, 2003. – 28 с.
134. Майданик Р. Довірче управління майном в праві України / Р. Майданик, Ю. Смирницький // Право України. – 1998. –№ 4. – С. 19-26.
135. Марцеляк О. Омбудсмен з прав дитини: проблеми формування та розвитку у світі і в Україні / О. Марцеляк // Право України. – 2003. –№ 10. – С. 44-48.
136. Маслов В. Обязательства из причинения вреда: учеб. пособие. – Х. : Харьков. юрид. ин-т., 1961. – 103 с.
137. Массанов А. В. Інтелектуальні якості, що детермінують психологічні бар'єри в діяльності особистості / Массанов А.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nub. gov. ua /portal/ …/Massanov.htm
138. Матеріали служби у справах дітей Київської районної у м. Донецьку ради щодо дітей, які передано під опіку та піклування за 2012 рік.

139. Матузов Н.И. Общие правоотношения и их специфика / Н.И. Матузов // Правоведение. – 1976. –№ 3. – С. 30-31.

140. Мейер Д. И. Русское гражданское право / Мейер Д.И. – Ч. 2. – М. : Статут, 1997. – 449 с. (Классика российской цивилистики)

141. Методичні рекомендації: Захист прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна: Розробник: Томаківське районне управління юстиції Дніпропетровської області. – Томаківка, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tomakovkajust.at.ua/b/zakhist_prav_ta_interesiv_ditej_pid_chas_vchinennj.

142. Методичні рекомендації: Захист прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна[розробник: Карлівське районне управління юстиції]. – Карлівка, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://karlivka.just.gov.ua/

143. Мирошниченко А. В. Ювенальна юстиція: історичний досвід. / А. В. Мирошниченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.**publjuvenalna_justicija_ is-torichnij_dosvid/1-1-0-1.

144. Міщенко І. В. Обмеження права приватної власності на житло: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. / І. В. Міщенко. – К., 2008. – 18 с.

145. МОО Против течения – Статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protivtecheniya.at.ua /index/0-4.

146. Морозова С. Е. Роль органів опіки та піклування в охороні особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх / С. Е. Морозова // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: матеріали Круглого столу (м. Київ, 25 трав. 2006 р.) – Х. : Ксилон, 2007. – С. 175–177.

147. Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук:12.00.03. / С. Є. Морозова; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 22 с.

148. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов /Мухина В.С. – М.: Академия, 2002. – 456 с.
149. Напрям соціальної роботи в контексті соціальної адаптації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ssm.kiev.ua/…/52-2011-05-20-12-35-0…
150. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України : пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; О. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
151. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю. С. Червоного. – К. : Истина, 2004. – 520 с.
152. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Е. О. Харитонова. – Х.: Одиссей, 2006. – 584 с.
153. Нечаева А. М. О правоспособности и дееспособности физических лиц /А. М. Нечаева // Государство и право. – 2001. –№ 2. – С. 29-34.
154. Нечаева А. М. Семейное право: курс лекций /Нечаева А.М. – М.: Юристъ, 1998. – 336 с.
155. Нечаева А. М. Брак, семья, закон / Нечаева А. М. – М.: Наука, 1984. – 144с.
156. О защите жилищных прав несовершеннолетних: письмо Министерства образования Российской Федерации от 20.02.1995 г. № 09-М // Вестник образования. –1995. – № 8. – С. 40-41.
157. О серьезных недостатках в деятельности органов образования по защите жилищных прав несовершеннолетних: приказ Министерства образования Российской Федерации от 20.07.1995 г. № 412 // Вестник образования. – 1995. – № 8. – С. 38-39.
158. Общая психология: учебник для студентов пед. ин-в. / В. А. Петровский, А. В. Брушлинский, В. П. Зинченко и др. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.

159. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.court.gov.ua/sudova_statystyka/oglyad/
160. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление: (Очерки теории, философии и психологии права) / отв. ред. С. А.Раджабов / Ойгензихт В.А. – Душанбе: Дониш, 1983. – 256 с.
161. Омелянчук І. Безхатченки у власній квартирі / І. Омелянчук // Урядовий кур'єр. – 2012. – 27 червня. – № 114(4758). – С. 18.
162. Омельченко Т. Г. Біологічний вік як критерій для визначення донозологічного стану організму молодших школярів / Омельченко Т. Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-08/11otgsac.pdf.
163. Осика Л. Правочини щодо відчуження нерухомого майна, належного дітям / Л.Осика // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2007. – № 2 (32). – С. 58–163.
164. Павлік Л. М. Особливості регулювання спільної часткової власності фізичних осіб / Л.М. Павлік // Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод фізичних осіб в Україні. – Чернігів, 2008. – С. 49-53.
165. Пасічник А. Щодо поняття правоздатності суб'єкта права / А. Пасічник // Теорія держави і права. – 2009. – № 11. – С. 28-31.
166. Первомайський О. Особливості нотаріального посвідчення правочинів стосовно нерухомого майна, право користування яким мають діти / О. Первомайський // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2006. – № 2 (26). – С. 9-10.
167. Первый кодекс законов РСФСР об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве ;со вступ. ст. А. Г. Гайхбарга. – М.: Изд. Наркомюстиции, 1918. – 347 с.
168. Петрицин Н.Т. Деякі проблеми визначення суб'єкта цивільної відповідальності особами / Н. Т. Петрицин // Адвокат. – 2012. – № 6 (141). – С. 38-41.
169. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. №866 // Офіційний вісник України. – 2008. - №76. – Ст.2561.

170. Победоносцев К. П. Курс гражданського права : в 3 т. / под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зеркало, 2003. Т 2. – 656 с.
171. Побережнюк Р. Дети курят уже в пять – шесть лет / Р. Побережнюк // Донецкие новости. – 2004. – 6–12 мая (№ 18). – С. 8.
172. Побережнюк Р. Угол падения – 8 градусов //Донецкие новости. – 2004. – 29 июля – 4 авг.(№ 30). – С. 8–9.
173. Полич С. Охрана прав несовершеннолетних при приватизации жилья / С. Полич // Законность. – 2000. – № 4. – С. 16-17.
174. Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.
175. Положення про загальноосвітній інтернатний заклад України, затверджене наказом Міністерства освіти України від 13.05.1993 р. № 138, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 01.09.1993 р. за № 122 // Інформаційний бюлетень Українського державного центру правової інформації. – 1993. – № 17.– С. 5-8.
176. Поляник К. Визнання правочину купівлі-продажу нерухомості недійсним / К. Поляник // Вісник Львів. ун-ту: Серія юрид. – 2011. – Вип. 54. – С. 239-244.
177. Попередження вживання тютюнових та алкогольних виробів та їх шкідливого впливу на здоров’я дітей шкільного віку: круглий стіл, Івано-Франківськ, 27 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvk.if.ua/ news/4340/.
178. Попов В. Відчуження нерухомості, власником якої одночасно є малолітні, неповнолітні, та коли за одного власника представник діє по довіреності / В. Попов // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2007. – № 2 (32). – С. 178-181.
179. Попова М. В. Психология растущего человека: краткий курс возрастной психологии / Попова М. В. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 128 с.
180. Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів

України від 15.06.2006р. № 833 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1818.

181. Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972-2002 рр. : офіц. вид. / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 560 с.
182. Правознавство : підручник / [А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко, А. М Колодій та ін.]. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2008. – 792 с.
183. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дітей: Закон України від 19.04.2011 р. № 3234-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – Ст. 433.
184. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа: Закон України від 01.07.2010 р. №2394-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 39. – Ст. 513.
185. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей: Закон України від 12.01.2012 р. № 4314-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – №10. – Ст. 357.
186. Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України: Закон України від 22.12.2006 р. № 524-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 10. – Ст. 87.
187. Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу України та статті 32 Цивільного кодексу України: Закон України від 02.06.2005 р. № 2620-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №26. – Ст. 352.
188. Про внесення змін до статті 71 Житлового кодексу Української РСР: Закон України від 02.03.2000 р. № 1525- II // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 20. – Ст. 150.

189. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України: Закон України від 07.07.92 р. № 2544-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38. – Ст. 562.

190. Про впровадження експерименту органу опіки та піклування Київської районної у м. Донецьку ради щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини : довідка Донецької обласної державної адміністрації від 16.10.2012 р. № 08/19-2384 (додаток Д).

191. Про громадянство України: Закон України в редакції від 18.01.2001 р. № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65. – (зі змін. та допов.).

192. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України в редакції від 22.03.2001 р. № 2334-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №20. – Ст. 102. – (зі змін. та допов.).

193. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 р. № 3334-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 19-20. – Ст. 159.

194. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Офіційний вісник України. –2005. – № 4. – Ст. 189.

195. Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків: Закон України від 04.09.2008 р. № 500-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 46. – Ст. 323.

196. Про заборону продажу та вживання алкогольних напоїв, тютюнових виробів у навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 08.02.2012 р. № 136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. mon.gov.ua/index.php/ua/proministerstvo/normativno-pravova-baza/normativno-pravova-baza-diyalnosti-inisterstva/nakazi/8100-nakaz-ministerstva-136-vid-08022012.

197. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова

Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.12.2003 р. за № 1172/8493 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2707.

198. Про затвердження Правил опіки та піклування: наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26.05.99 р. № 34/166/131/88, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17.06.99 р. за № 387/3680 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 1253.
199. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 р. № 854 // Зібрання Постанов Уряду України. – 1996. – № 15. – Ст. 418.
200. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами : наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України від 24.07.2002 р. № 218, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.08.2002 р. за № 679/6967 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 34. – Ст. 1632.
201. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 66. – Ст. 2541.
202. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для осіб, які потребують соціального захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2007 р. № 783 //Офіційний вісник України. – 2007. – № 41. – Ст. 1620.
203. Про захист прав споживачів: Закон України в редакції від 01.12.2005 р. № 3161-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.
204. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22.09.2005 р. № 2899 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 565.
205. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

206. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 86.

207. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

208. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.

209. Про освіту: Закон України в редакції від 23.03.1996 р. № 100/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 84.

210. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005р. №2523-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.

211. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

212. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142 (зі змін. та допов.).

213. Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок : постанова №7 Пленуму Верховного Суду України від 04.10.1991 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 5. – С. 107-115.

214. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 р. № 2482-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 524.

215. Про проведення експерименту щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини в органі опіки та піклування виконкомі Київської районної у місті Донецьку ради : довідка Київської районної у м. Донецьку ради від 14.09.2012 р. № 01/19-2582 (додаток В).

216. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

217. Проект Закону про Загальнодержавну цільову програму передачі гуртожитків у власність територіальних громад на 2012-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/ webproc4_ 1?id=&pf3511 =42885.

218. Протокол виконавчого комітету Київської районної ради міста Донецька за 13 грудня 2004 рік.

219. Протоколи Опікунської ради виконавчого комітету Київської районної у м. Донецьку ради за 1995–1997 роки.

220. Прусскіе законы объ опеке и о дееспособности несовершеннолетнихъ. – С.-Петербургъ: Изданіе редакціонной коммисіи по составленію гражданскаго уложенія, 1886. – 116 с.

221. Пушкин А. А. Гражданское право /А. А.Пушкин, В. М.Самойленко. – М. : Проспект, 1997. – Ч. 1. – 600 с.

222. Резникова В. І. Деякі питання права спільної часткової власності / В. І. Резникова // Проблеми права на зламі тисячоліть: матер. міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. – С. 376–378.

223. Рішення Конституційного суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99 (справа №1-8/99 про офіційне тлумачення терміну "член сім'ї") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir =9330.

224. Романовська Л. А. Проблеми правових наслідків визнання дрібного побутового правочину недійсним / Л. А.Романовська // Проблемы и перспективы развития юридической науки: материалы науч. конф. Донецкого национального университета за период 2005-2006 г.г./ отв.ред. В. Д. Волков. – Донецк: ООО «Лего-Восток Лтд», 2007. – С. 191–194.

225. Романовська Л. А. Проблеми правового регулювання управління майном дітей / Л. А.Романовська // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : матеріали Круглого столу (м. Київ, 25 трав. 2006 р.) – Х. : Ксилон, 2007. – С. 156-160.

226. Романовська Л. А. Чи є за необхідним укладення правочину з майном дітей під контролем органу опіки та піклування? / Л. А. Романовська // Матер. науч. конф. Донецкого национального университета по итогам научно-исследовательской работы за период 2001-2002 гг. : Правоведение (г. Донецк, апр. 2003 г.) / отв. ред В. Д. Волков. – Донецк: ДонНУ, 2003. – С. 57-58.

227. Романовська Л.А. Суб'єкти права на управління майном дітей: від повноважень до наслідків / Л. А. Романовська // Правничий часопис Донецького університету. – 2007. – №2(18). – С. 248–252.

228. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / Ромовська З. В. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 532 с.

229. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. Коментар [3-тє вид., перероб. і доп.] / Ромовська З.В. – К. : Правова єдність, 2009. – 432 с.

230. Ромовська З. В. Цивільна правоздатність громадян / З. В. Ромовська // Право України. – 1994. – № 10. – С. 51-54.

231. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні : історико-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н.Я. Рудий; Львів. держ. ун-т внутр. справ – Л., 2011. – 22с.

232. Свердлов Г. М. Охрана интересов детей в советском семейном и гражданском праве / Свердлов Г.М. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1955. – 160 с.

233. Свительников М. Праця підлітків : вимоги ринку і законодавство / М. Свительников // Підприємство, господарство і право. – 1999. – №5. – С. 34-35.

234. Свод английского гражданского права. Общая часть обязательственное право[составл. под ред. Эдуарда Дженкса]. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 340 с.

235. Семейный и опекунский кодекс Польской Народной республики от 25 февраля 1964 года/ [пер. И.М. Кофмана; под ред. И.А. Грингольда]. – М. : Прогресс, 1967. – 80 с.

236. Сергеева А. П. Гражданское право / А. П.Сергеева, Ю. К.Толстой. – М.: Проспект, 1997. – Ч.1. – 600 с.

237. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права / Серебровский В.И. – М. : АН СССР, 1953. – 240 с.

238. Синявська О. Ю. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх / О. Ю. Синявська // Держава та регіони : Серія Право. – 2010. – №3. – С. 95-98.

239. Сімейне право України : підручник / [за ред. В.С. Гопанчука]. – К. : Істина, 2002. – 304 с.

240. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін./ [за заг.ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.

241. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 273.

242. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / [за ред. І. В. Жилінкової]. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с.

243. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / [за заг. ред. С. Я. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с.

244. Скитович В. Возмещение вреда, причиненного несовершеннолетними особами / В. Скитович // Советская юстиция. – 1986. – № 7. – С. 21-24.

245. Слипченко С. А. Право доверительной собственности / Слипченко М.А. – Х. : Консул, 2000. – 176 с.

246. Слюсаревський М. М. Теоретичні проблеми договірного управління чужим майном в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1999. – 20 с.

247. Смирнов В.Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве / В. И. Смирнов, А. А. Собчак. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. – 152 с.

248. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: enrada.gov.ua/publ/ …/1-1-0-40.

249. Спасибо И. В. Научно-практический комментарий Закона Украины "О собственности" / Спасибо И. В. – Х. : Ксилон-Информ, 1996. – 94 с.

250. Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. Т.1: Статут Великого князівства Литовського 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Палькова – Одеса : Юридична література, 2002. – 464 с.

251. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Гузь Л. Є., Гузь А. В. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.

252. Сулейманова С. А. О частичной правоспособности несовершеннолетних граждан (физических лиц) / С. А. Сулейманова // Вестник Московского университета : Сер. 11. Право. – 1999. – № 6. – С. 72-80.

253. Суярко Т. Управління нерухомістю: деякі цивільно-правові аспекти / Т. Суярко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 50-53.

254. Суярко Т. Д. Договір управління житлом: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / Т. Д. Суярко. – Х., 2008. – 18 с.

255. Типового положення про будинок дитини, затверджене наказом Міністерства охорони здоров’я від 18.05.1998 р. № 123, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 09.01.1998 р. за № 372/2812 // Офіційний вісник України. –1998.– № 23. – Ст. 866.

256. Тульчевська Н. В. Ефективність захисту органів опіки та піклування житлових прав неповнолітніх / Н. В.Тульчевська // Проблеми права на зламі тисячоліть: матеріали міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2001. – С. 160-162.

257. У судових колегіях // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 2 (24). – С. 119-128.

258. У черзі за фактом. Хто отримує безкоштовні квартири у Рівному // Рівненський репортер. – 25.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.reporter.rovno.ua/main/2259.

259. Узагальнення позитивного досвіду роботи служби у справах дітей Тернопільської міської ради щодо захисту житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав[розробник: головне управління юстиції у Тернопільській області]. – Тернопіль, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obljust.te.ua/?page= consult&consultid=1648&sub=.

260. Хатнюк Н. С. Юридична природа нікчемних правочинів / Хатнюк Н.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_ gum/pre/2008/Hatnyuk. pdf.

261. Храпенко О.О. Основні напрямки прокурорського нагляду за дотриманням майнових та житлових прав неповнолітніх / О. О. Храпенко // Митна справа. – 2011. – № 4(76). – С. 406-414.

262. Христенко Н. Ю. Право спільної сумісної власності фізичних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. / Н. Ю. Христенко. – К., 2006. – 24 с.

263. Цивільне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003.
Т. 1 : Загальна частина. – 520 с.

264. Цивільне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – К.: Ін Юре, 2003.
Т. 2. : Особлива частина. – 408 с.

265. Цивільне право України . Загальна частина: підручник. / [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика – 3-тє вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

266. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002.
Кн. 1. – 720 с.

267. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / [за ред. О. В.Дзери, Н. С. Кузнєцової ; 2-е вид., допов. і перероб.]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. –

Кн. 1. – 736 с.

268. Цивільне право / [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, О. А. Підопригора, та ін.]. – К.: Вентурі, 1997.
Ч. 1. – 544 с.

269. Цивільне право: навчальний посібник для студентів юридичних вузів та факультетів [за ред. Підопригори О.А. і Боброової Д.В.]. – К. : Вентурі, 1996. Ч. 2. – 480 с.

270. Цивільний кодекс України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

271. Цивільний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2ч. / [за заг. ред. Я.М. Шевченко]. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2004.
Ч. 1. – 692 с.

272. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар [вид. третє перероб. та допов. / за заг. ред. Є.О. Харитонова]. – Х. : ТОВ "Одіссей", 2007. – 1200 с.

273. Цивільний кодекс Української РСР : ВУЦІК 16.12.1922 р.(офіційний текст із змін. на 01.08.1958 р.). – К.: Держполітвидав, 1959. – 184 с.

274. Цивільний кодекс Української РСР: Закон УРСР від 18 липня 1963 року (офіційний текст із змін. та допов. за станом на 1 лютого 1999 р.) // Кодекси України. – 1999. – № 1.

275. Черепанова С. О. Законодавчі засади повноліття в Україні ("Конституція України", "Сімейний кодекс України") / Черепанова С.О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://pidruchniki.ws/17540906/kulturologiya/zakonodavchi_zasadi_povnolittya_ukrayini_konstitutsiya_ukrayini_simeyniy_kodeks_ukrayini.

276. Чефранова Е. А. Правосубъектность несовершеннолетних по советскому гражданскому праву: автореф. дис. на соиск. учёной степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Е. А.Чефранова. – М., 1978. – 19 с.

277. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.03. / Ж. Л. Чорна. – Львів, 2005. – 17 с.

278. Шай Корнер К. Интеллектуальное развитие взрослых / К. Шай Корнер // Психологический журнал. – 1998. – Т.19. № 6. – С. 72-87.

279. Шапакидзе И. Д. Правовые проблемы дееспособности граждан в советском гражданском праве: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец:12.00.03 / Тбилисский ГУ / И. Д.Шапакидзе. – Тбилиси, 1986. – 22 с.

280. Шапп Ян. Основы гражданского права Германии / Шапп Ян. – М. : БЕК, 1996. – 304 с.

281. Шварц Х. Значение вины в обязательствах из причинения вреда / Шварц Х. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 64 с.

282. Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Шевченко Я. Н. – К. : Наук. думка, 1976. – 139 с.

283. Шило Є. Захист прав дітей при відчуженні житла: два питання / Є. Шило // Правовий тиждень. – 2010. – № 26.

284. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн : навч. посіб. (Курс лекцій). – К. : КНЕУ, 2004. – 220 с.

285. Шульц О. А. "Права дитини" як категорія сучасного конституційного права / О. А. Шульц // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3.– С. 91-96.

286. Юровська Г. Вчинення правочинів щодо майна малолітніх та неповнолітніх / Г. Юровська // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2005. – № 2 (20). – С. 26-29.

287. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л.С. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 287 с.

288. Як київська влада контролює квартирне питання дітей-сиріт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravaditej.org.ua/news/ 20090316625/.

ДОДАТОК А

ПРОЕКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про управління майном дитини

Цей Закон визначає правові й організаційні засади управління майном дитини та державного контролю за цією діяльністю органами опіки та піклування з метою забезпечення ефективного здійснення та захисту права дитини на майно.

Розділ І
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

1) **відносини управління майном дитини –** це врегульовані нормами цивільного права суспільні відносини, що виникають у процесі або з приводу здійснення права дитини на майно, її майнових прав та обов'язків;

2) **дитина** – це фізична особа із дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула повної цивільної дієздатності раніше;

3) дозвіл органу опіки та піклування – це документ (ненормативний акт), який дає право вчиняти правочин із майном дитини;

4) **ефективна реалізація права дитини на майно –** це вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини на свій розсуд або з дозволу органу опіки та піклування, які б могла вчиняти сама дитина за наявності повної цивільно-правової дієздатності, спрямованих на здійснення права володіння, права користування та права розпорядження своїм майном для отримання особистої вигоди;

5) **майно дитини як предмет управління** – це речі (рухомі й нерухомі), у тому числі грошові кошти та цінні папери, а також майнові права й обов'язки;

6) **особиста вигода дитини** – те, що суб'єкт намагається здобути, до чого прагне, вчиняючи відповідні дії; це показник результативності управління майном дитини;

7) **суб'єкт управління майном дитини -** особа, яка є учасником відносин, які складаються з приводу управління майном дитини, здатна мати цивільні права та обов'язки (правоздатна), здатна здійснювати цивільні права та обов'язки (дієздатна) та бере участь у цих відносинах на підставі відповідних юридичних фактів;

8) **управління майном дитини** – вчинення правових дій, спрямованих на ефективну реалізацію права дитини на майно.

Стаття 2. Законодавство про управління майном дитини та його завдання

1. Законодавство про управління майном дитини ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону й інших нормативно-правових актів.

2. Завданням законодавства про управління майном дитини є забезпечення ефективного здійснення та захисту права дитини на майно.

Стаття 3. Основні принципи управління майном дитини

1. Управління майном дитини, визначене цим Законом, ґрунтується на принципах:

1) розумності у вчиненні дій щодо майна дитини, зокрема: вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини, що знаходять схвалення з боку дитини, органу опіки та піклування та третіх осіб;

2) ефективності у вчиненні дій щодо майна дитини, зокрема: вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини, спрямованих на отримання особистої вигоди дитини;

3) справедливості щодо одержання та передачі майна дитини та доходу від нього, зокрема: вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини, що є підтвердженням довіри у відносинах його з дитиною;

4)) збереження майна дитини, зокрема: вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини, що запобігають втраті майна дитиною; сприяють уникненню шкоди та збитків; не порушують права інших власників; забезпечують дотримання умов зберігання майна;

5) захисту майна дитини, зокрема: вчинення таких дій суб'єктом управління майном дитини, що забезпечують охорону майна дитини, відстоювання інтересів дитини щодо її майна в суді, органах опіки та піклування й інших.

Розділ II
УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ

Стаття 4. Суб'єкти управління майном дитини

1. Управління здійснюють:

– батьки (усиновлювачі), опікун – щодо майна дитини віком до чотирнадцяти років;

– управитель – щодо майна дитини віком до чотирнадцяти років і дитини віком від чотирнадцяти років;

– батьки (усиновлювачі), піклувальник – щодо майна дитини віком від чотирнадцяти років, у разі позбавлення її права управляти своїм майном, у порядку, передбаченому цим Законом.

2. Батьки (усиновлювачі) здійснюють управління майном дитини віком до чотирнадцяти років без спеціального на те призначення.

3. Опікун управляє майном підопічної дитини віком до чотирнадцяти років на підставі рішення органу опіки та піклування про призначення його опікуном.

4. Батьки (усиновлювачі) здійснюють управління майном дитини віком від чотирнадцяти років на підставі рішення органу опіки та піклування про позбавлення дитини права управляти своїм майном та передачу її майна в управління батькам (усиновлювачам).

5. Піклувальник управляє майном підопічної дитини віком від чотирнадцяти років на підставі рішення органу опіки та піклування про призначення його піклувальником і рішення органу опіки та піклування про позбавлення дитини права управляти своїм майном і передачу її майна в управління піклувальнику.

6. Управитель управляє майном дитини на підставі рішення органу опіки та піклування про призначення його управителем за результатами конкурсного відбору та договору про управління майном.

Стаття 5. Оголошення конкурсу про призначення управителя

1. Конкурс про призначення управителя для передачі в управління майна дитини оприлюднюється органом опіки та піклування через друковані засоби масової інформації за пропозиціями служби у справах дітей.

2. Умови конкурсу погоджуються з батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником дитини та самою дитиною, якщо вона здатна вчиняти такі дії.

3. Умови конкурсу мають передбачати строк для подання заяв на участь у конкурсі.

4. Обов’язковою умовою конкурсу є надання доказів щодо вміння управляти відповідним майном дитини та наявності майна на праві власності у кандидата в управителі.

5. Орган опіки та піклування визначає джерело покриття витрат у зв’язку з проведенням конкурсу. Джерелом покриття витрат у зв’язку з проведенням конкурсу можуть бути: кошти місцевого бюджету; кошти дитини; кошти батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника у разі ініціювання ними проведення конкурсу.

Стаття 6. Договір про управління майном дитини

1. Договір про управління майном дитини з управителем укладається:

1) батьками (усиновлювачами), опікуном дитини віком до чотирнадцяти років із дозволу органу опіки та піклування;

2) дитиною віком від чотирнадцяти років за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органу опіки та піклування;

3) органом опіки та піклування у разі відсутності у дитини батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника та в разі потреби у вжитті заходів щодо управління майном дитини.

2. Договір про управління майном дитини укладається на умовах та в порядку, передбачених цивільним законодавством.

3. Додатковою умовою договору про управління майном дитини є накладення заборони на відчуження приватного майна управителя або його частину однакової вартості та цінності з майном дитини, яке передається в управління з метою запобігання ризику для дитини при його поверненні.

Стаття 7. Обов'язки суб'єктів управління майном дитини

1. Суб'єкти управління майном дитини зобов'язані:

1) вести облік управління майном дитини, у тому числі щодо доходів і витрат на його утримання;

2) дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах, враховуючи потреби й інтереси дитини, якщо вона самостійно може їх визначати, зокрема управляти:

- майном дитини у вигляді грошових коштів управляти шляхом:

а) використання на витрати, необхідні для виховання та розвитку дитини, не допускаючи зловживання;

б) використання на витрати, необхідні для утримання майна дитини;

в) вміщення вільних грошових коштів для прирощення в установах банку;

- майном дитини у вигляді нерухомості шляхом:

а) утримання належним чином; своєчасного покриття витрат на утримання майна;

б) приведення у такий стан, який забезпечить дитині отримання доходів (передача в оренду, в найом тощо);

в) забезпечення, щоб доходи дитини з майна надходили своєчасно й у повному обсязі;

г) покриття витрат, пов’язаних із проведенням поточного чи капітального ремонту, необхідного для збереження майна дитини;

д)) забезпечення реалізації права дитини на приватизацію житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності;

е) забезпечення збереження права дитини на житлову площу в службовому житловому приміщенні, з якого користувач і члени його сім’ї не можуть бути виселені без надання іншого житлового приміщення за підставами, передбаченими Житловим кодексом;

ж) забезпечення збереження майна дитини у тих розмірах та обсягах, що були прийняті в управління;

3) вчинення правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, підприємствами, транспортними засобами, грошовими коштами, цінними паперами й іншими цінностями, а також тих, що підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; передбачають видачу письмових зобов’язань від імені дитини, відмову від майнових прав дитини з дозволу органу опіки та піклування;

4) приймати рішення про припинення діяльності підприємства, засновником якого є дитина, з дозволу органу опіки та піклування;

5) здійснювати обмін житла, щодо якого дитина є наймачем (користувачем) або членом сім’ї наймача (користувача), з дозволу органу опіки та піклування;

6) надати, на вимогу дитини, звіт про стан її майна, отримані доходи від нього та понесені витрати, за необхідності перевірений службою у справах дітей;

7) повернути дитині майно після припинення управління, а також доходи від нього.

Стаття 8. Особливості управління майном дитини батьками (усиновлювачами)

1. Батьки (усиновлювачі) управляють майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори з цього приводу можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

2. При вчиненні одним із батьків (усиновлювачем) правочинів щодо майна дитини вважається, що він діє за згодою другого із батька (усиновлювача). Другий із батьків (усиновлювачів) має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним, як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

3. На вчинення одним із батьків (усиновлювачем) правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків (усиновлювачів).

4. Якщо той із батьків (усиновлювачів), хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні й утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини з транспортними засобами та нерухомим майном дитини можуть бути вчинені без його згоди.

Стаття 9. Права суб'єктів управління майном дитини

1. Суб'єкти управління майном дитини мають право:

а) здійснювати різні правові та фактичні дії щодо майна дитини на свій розсуд або з дозволу органу опіки та піклування, спрямовані на збереження майна дитини, задоволення її необхідних потреб та досягнення її особистої вигоди;

б) вживати всіх правових заходів щодо захисту права дитини на майно;

в) вимагати від сторонніх осіб усунення перешкод, що порушують право дитини на майно;

г) використовувати грошові кошти дитини на власні потреби з дозволу органу опіки та піклування, за умови їх повернення через певний час. У разі використання грошових коштів дитини самовільно неспроможність повернути їх до уваги не береться. У цьому випадку, на підставі рішення суду за заявою служби у справах дітей або дитини, з майна батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника стягуються відповідні грошові кошти;

д) звертатися із заявою до органу опіки та піклування про призначення управителя та передачі йому майна дитини в управління на підставі договору про управління майном;

е) звертатися до органу опіки та піклування за отриманням винагороди у розмірі не більше 10 відсотків від доходу із майна дитини.

Стаття 10. Права й обов'язки управителя

1. Права й обов'язки управителя щодо здійснення управління майном дитини визначаються умовами договору. За договором обсяг прав та обов'язків управителя не може бути меншим, ніж визначений цим Законом для суб'єктів управління майном дитини.

Стаття 11. Винагорода за ефективне управління майном дитини

1. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник управляють майном дитини безоплатно. У разі, коли майно дитини дає дохід, що є результатом ефективного управління майном дитини, за рішенням органу опіки та піклування на підставі заяви батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника може бути призначена винагорода розміром не більше 10 відсотків від доходу, отриманого від майна дитини.

2. Управитель здійснює управління майном дитини за плату. Розмір винагороди управителя визначається в договорі. Джерело покриття витрат на виплату винагороди управителю визначається органом опіки та піклування за рахунок місцевого бюджету, майна дитини, коштів батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

Стаття 12. Обмеження прав суб'єктів управління майном дитини

1. Суб'єкти управління майном дитини не мають права:

1) привласнювати грошові кошти та доходи дитини, навіть зароблені дитиною під їх керівництвом;

2) здійснювати відчуження нерухомого майна, земельних ділянок, транспортних засобів та іншого цінного майна без поважної причини, що розглядається та визнається як така органом опіки та піклування.

Стаття 13. Права й обов’язки дитини під час управління її майном

1. Дитина під час управління її майном має право:

1) знати про наявність у неї майна й отриманні доходи від нього;

2) висловлювати свої побажання та думки щодо способів управління її майном;

3) звертатися до суб’єктів управління її майном, органу опіки та піклування, служби у справах дітей за одержанням пояснень щодо управління її майном;

4) отримувати звіт про стан свого майна, доходи від нього та понесені витрати, перевірений службою у справах дітей.

2. Дитина під час управління її майном зобов’язана:

1) дбайливо ставитися до свого майна та реагувати на відповідні зауваження суб’єктів управління майном дитини;

2) не вимагати надмірних витрат і витрат, не пов’язаних із одержанням освіти та розвитком;

3) вислуховувати наміри суб’єктів управління майном дитини щодо способів управління.

Стаття 14. Відповідальність за шкоду, заподіяну дитині здійсненням управління її майном

1. Відповідальність за шкоду, заподіяну дитині управлінням її майном, несуть суб’єкти управління майном дитини у порядку, передбаченому цивільним законодавством.

Розділ ІІІ
УПРАВЛІННЯ ДИТИНОЮ СВОЇМ МАЙНОМ

Стаття 15. Дитина як суб’єкт управління своїм майном

1. Дитина віком від чотирнадцяти років є суб’єктом управління своїм майном.

2. Дитина віком від чотирнадцяти років управляє своїм майном без спеціального на те призначення.

Стаття 16. Обов'язки дитини як суб'єкта управління своїм майном

1. Дитина як суб'єкт управління своїм майном зобов'язана:

1) вислуховувати пропозиції та поради батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо управління майном;

2) управляти майном у вигляді грошових коштів шляхом:

а) використання на потреби для освіти та розвитку;

б) покриття витрат на утримання майна;

в) вміщення в установи банку для прирощення;

г) використання на особисті потреби, не допускаючи зловживання;

д) використання для участі у сімейному бюджеті;

3) управляти майном у вигляді нерухомості шляхом:

а) належного утримання (своєчасно покривати витрати на утримання майна);

б) забезпечення такого стану, який спроможний приносити дохід (передача в оренду, в найом тощо;

в) здійснення контролю за своєчасним та повним надходженням доходів від майна;

г) здійснення права власності на майно виключно в інтересах та в межах, передбачених цим Законом;

4) вчиняти правочини з нерухомим майном, земельними ділянками, підприємствами, транспортними засобами й іншим цінним майном за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та з дозволу органу опіки та піклування;

5) здійснювати обмін житла за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та з дозволу органу опіки та піклування;

6) вести облік управління майном, складати звіт і подавати його на перевірку батькам (усиновлювачам), піклувальнику, а у разі необхідності – до служби у справах дітей.

Стаття 17. Права дитини як суб'єкта управління своїм майном

1. Дитина як суб'єкт управління своїм майном має право:

1) вчиняти різні правові та фактичні дії щодо свого майна, на свій розсуд або за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозволу органів опіки та

піклування, спрямовані на його збереження та прирощення, а також на задоволення необхідних потреб тощо;

2) вживати всіх правових заходів щодо захисту свого права на майно;

3) вимагати від сторонніх осіб усунення перешкод, що порушують її право на майно;

4) звертатися за допомогою та захистом свого права на майно та щодо здійснення управління ним до батьків (усиновлювачів), піклувальника, служби у справах дітей, органу опіки та піклування, суду;

5) звертатися до органу опіки та піклування за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника про призначення управителя та передачу майна в управління на умовах договору про управління майном.

Стаття 18. Позбавлення дитини права управляти своїм майном

1. Дитина може бути позбавлена права управляти своїм майном на певний період органом опіки та піклування за заявою батьків (усиновлювачів),піклувальника та клопотанням служби у справах дітей у разі:

1) недбалого управління своїм майном;

2) неспроможності управляти своїм майном;

3) власного бажання дитини;

4) необхідності впорядкування майнових справ дитини із залученням до управління відповідного фахівця;

5) виявлення обставин на розсуд органу опіки та піклування.

2. Метою позбавлення дитини права управляти своїм майном є запобігання заподіянню шкоди її майну та забезпечення ефективного управління ним.

3. Позбавлення дитини права управляти своїм майном є правовою підставою, за пропозицією служби у справах дітей, для оголошення конкурсу про передачу майна дитини управителю за договором управління майном, або для передачі майна дитини в управління її батькам (усиновлювачам), піклувальнику.

4. Орган опіки та піклування має право встановити спільне управління майном дитини батьками (усиновлювачами), піклувальником та управителем.

Повноваження кожного з названих суб'єктів спільного управління майном дитини визначає орган опіки та піклування.

Стаття 19. Права й обов'язки батьків (усиновлювачів), піклувальника під час управління дитиною своїм майном

1. Батьки (усиновлювачі), піклувальник під час управління дитиною своїм майном зобов'язані:

1) контролювати виконання дитиною своїх обов'язків щодо управління майном;

2) інформувати службу у справах дітей про неефективне управління дитиною своїм майном, із метою вжиття заходів, що запобігають заподіянню шкоди дитині, або порушувати питання перед органом опіки та піклування про позбавлення дитини права управляти своїм майном;

3) надавати допомогу, навчати, вносити пропозиції та давати поради дитині щодо управління своїм майном;

4) нести витрати, необхідні для утримання майна дитини, здобуття нею освіти, розвитку, лікування тощо, якщо майно дитини не приносить достатнього для цього доходу;

5) забезпечити, до набуття дитиною повної цивільної дієздатності, збереження її майна у тих розмірах та обсягах, в яких воно було прийнято в управління від дитини віком від чотирнадцяти років. У разі необхідності відчуження нерухомого майна забезпечити придбання взамін відчуженого такого ж за розміром, вартістю й іншими його характеристиками.

2. Батьки (усиновлювачі), піклувальник під час управління дитиною своїм майном мають право:

1) висловлювати пропозиції, надавати допомогу та навчати дитину віком від чотирнадцяти років управляти своїм майном;

2) порушувати клопотання перед службою у справах дітей і органом опіки та піклування про позбавлення дитини права управляти своїм майном та передачу його в управління батькам (усиновлювачам), піклувальнику чи управителю на підставі договору про управління майном;

3) давати згоду дитині на укладення договору про управління майном;

4) давати згоду на вчинення дитиною правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, транспортними засобами, грошовими коштами, іншим цінним майном, що можуть привести до припинення прав власності на них, чи обміну житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності за наявності поважної причини, яка розглядається та визнається як така органом опіки та піклування.

Розділ IV
ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА УПРАВЛІННЯМ МАЙНОМ ДИТИНИ

Стаття 20. Суб'єкти державного контролю з управління майном дитини

1. Державний контроль за управлінням майном дитини здійснює орган опіки та піклування.

2. Поточну роботу, що забезпечує здійснення державного контролю за управлінням майном дитини, покладено на службу у справах дітей.

Стаття 21. Повноваження органу опіки та піклування з управління майном дитини

1. Орган опіки та піклування для здійснення державного контролю за управлінням майном дитини має такі повноваження:

1) затверджує щорічні письмові звіти про управління майном дитини за минулий рік:

а) опікуна (піклувальника);

б) батьків (усиновлювачів), на яких поширено режим опікуна та піклувальника;

в) управителя;

г) дитини віком від чотирнадцяти років, над якою призначено піклувальника або щодо батьків (усиновлювачів) поширено режим опікуна та піклувальника;

2) приймає рішення про поширення режиму опікуна та піклувальника на батьків (усиновлювачів) за обставинами, передбаченими цим Законом;

3) приймає рішення про позбавлення дитини права управляти своїм майном за обставинами, передбаченими цим Законом;

4) приймає рішення про передачу управителю, батькам (усиновлювачам), піклувальнику майна дитини у віці від чотирнадцяти років у разі позбавлення її права управляти своїм майном;

5) надає дозвіл батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику на:

а) використання грошових коштів дитини на власні цілі з поверненням через певний час;

б) вчинення правочинів із нерухомим майном, земельними ділянками, транспортними засобами, підприємствами, грошовими коштами, іншим цінним майном дитини про їх відчуження, заставу й інше, що веде (може привести) до припинення права власності;

в) припинення діяльності підприємства, засновником якого є дитина;

г) обмін житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності, на якій проживає дитина як наймач або член сім'ї наймача;

6) надає дозвіл дитині віком від чотирнадцяти років, за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника, а також дитині незалежно від віку, відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості, на:

а) вчинення правочину з нерухомим майном, земельними ділянками, транспортними засобами, підприємствами, грошовими коштами, іншим цінним майном дитини про їх відчуження, заставу й інше, що веде (може привести) до припинення права власності;

б) припинення діяльності підприємства, засновником якого є дитина;

в) обмін житлової площі в будинках державного та громадського житлових фондів, гуртожитках державної та комунальної власності, на якій проживає дитина як наймач або член сім'ї наймача;

7) опікуну, піклувальнику за ефективне управління майном дитини на умовах і в розмірі, передбачених цим Законом;

8) приймає рішення про призначення винагороди батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику за ефективне управління майном дитини на умовах та в розмірі, передбачених цим Законом;

9) оголошує конкурс через друковані засоби масової інформації щодо призначення управителя майном дитини, затверджує його умови та строки проведення;

10) призначає управителя за результатами конкурсу;

11) надає дозвіл на передачу майна дитини в управління за договором;

12) приймає рішення за пропозицією служби у справах дітей про створення дорадчого постійно діючого органу для розгляду спорів із управління майном дитини, затверджує його склад та положення про роботу.

Стаття 22. Повноваження служби у справах дітей із управління майном дитини

1. Служба у справах дітей з метою виконання поточної роботи щодо державного контролю за управлінням майном дитини:

1) вживає заходи (збирає документи, оформляє матеріали до суду, інформує правоохоронні органи) щодо захисту прав дитини на майно у разі виявлення фактів їх порушення;

2) виходить із пропозицією до органу опіки та піклування щодо прийняття рішення про поширення режиму опікуна та піклувальника на батьків (усиновлювачів) у випадках, передбачених цим Законом;

3) виходить із пропозицією до органів опіки та піклування щодо прийняття рішення про позбавлення дитини права управляти своїм майном у випадках, передбачених цим Законом;

4) приймає письмові звіти опікунів (піклувальників), батьків (усиновлювачів), на яких поширюється режим опікуна та піклувальника, управителя, дитини у віком від чотирнадцяти років, над якою встановлено піклування, про управління майном дитини за минулий рік, щорічно, не пізніше 1 лютого;

5) забезпечує перевірку письмових звітів про управління майном дитини, за необхідності проводить обстеження стану майна, про що складає відповідний акт;

6) вносить пропозиції органу опіки та піклування про затвердження письмових звітів про управління майном дитини;

7) приймає заяви та документи згідно з переліком, визначеним цим Законом, і на їх підставі вносить пропозиції органу опіки та піклування про надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини;

8) вносить пропозицію органу опіки та піклування про оголошення конкурсу щодо призначення управителя майна дитини на умовах договору у випадках, передбачених цим Законом;

9) погоджує з батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником, дитиною віком від чотирнадцяти років кандидатуру управителя та вносить пропозиції органу опіки та піклування щодо її призначення;

10) перевіряє умови договору про управління майном дитини та готує висновок для органу опіки та піклування;

11) вносить пропозиції органу опіки та піклування щодо передачі майна дитини управителю на умовах договору про управління майном дитини;

12) вносить пропозиції органу опіки та піклування про створення постійно діючого органу з розгляду спорів із управління майном дитини та склад його повноважень;

13) готує проекти рішень органу опіки та піклування відповідно до повноважень, визначених цим Законом.

Стаття 23. Звітування про управління майном дитини

1. Звітування про управління майном дитини є формою державного контролю за управлінням майном дитини.

2. Складання письмового звіту про управління майном дитини та подання його до служби у справах дітей є найголовнішим обов’язком опікуна, піклувальника, управителя, батьків (усиновлювачів), на яких поширюється режим опікуна та піклувальника, дитини віком від чотирнадцяти років, над якою встановлено

піклування, або щодо її батьків (усиновлювачів) поширено режим опікуна та піклувальника.

3. Письмовий звіт про управління майном дитини складається щорічно за минулий рік і подається для перевірки до служби у справах дітей не пізніше 1 лютого. Разом зі звітом подаються відповідні письмові пояснення та документи.

4. Батьки (усиновлювачі) не звітують перед органом опіки та піклування про управління майном дитини.

5. Орган опіки та піклування за власної ініціативи може вимагати від батьків (усиновлювачів) подання звіту про стан управління майном дитини у разі звернення дитини з цього питання або розгляду матеріалів про надання дозволу на вчинення правочинів із майном дитини.

6. Порядок звітування управителя щодо управління майном дитини визначається умовами договору про управління майном.

Розділ V
ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНУ ІЗ МАЙНОМ ДИТИНИ

Стаття 24. Суб’єкти права на вчинення правочину із майном дитини

1. Вчинення правочину із майном дитини є напрямом діяльності суб’єктів управління майном дитини та дитини, як суб’єкта управління своїм майном.

2. Вчинення правочину із майном дитини здійснюється у порядку, передбаченому цивільним законодавством, зокрема: щодо нерухомого майна, земельних ділянок, транспортних засобів та іншого цінного майна з дозволу органу опіки та піклування.

3. Для одержання дозволу на вчинення правочину з майном дитини подається заява до органу опіки та піклування через службу у справах дітей суб’єктом управління майном дитини, зокрема: батьками (усиновлювачами), опікуном щодо майна дитини віком до чотирнадцяти років; батьками (усиновлювачами), піклувальником щодо майна дитини віком від чотирнадцяти років у разі позбавлення її права управляти своїм майном; управителем щодо майна дитини під час управління її майном; або дитиною віком від чотирнадцяти років як

суб’єктом управління своїм щодо свого майна за наявності згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника.

Стаття 25. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочину із майном дитини

1. Метою отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину із майном дитини є забезпечення дотримання прав дитини на майно.

2. Заява може бути складена обома батьками (усиновлювачами), або кожним окремо.

3. У разі, коли заява подається не особисто суб’єктом управління майном дитини або дитиною, як суб’єктом управління своїм майном, повноваження представника підтверджуються нотаріально посвідченою довіреністю, а підпис на заяві відповідного суб’єкта нотаріально посвідчується.

4. У заяві вказуються: назва та місце знаходження майна дитини, з яким має бути вчинено правочин; причина вчинення; назва та місцезнаходження майна, яке буде придбано (або вже придбано) на ім’я дитини взамін відчуженого.

5. До заяви на одержання дозволу на вчинення правочинів із майном дитини додаються такі доку:

1) запит нотаріуса, яким буде вчинено правочин про надання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з майном дитини;

2) ксерокопія свідоцтва про народження дитини з оригіналом для перевірки її відповідності;

3) ксерокопія рішення органу опіки та піклування про призначення заявника опікуном чи піклувальником;

4) ксерокопія рішення органу опіки та піклування про позбавлення дитини віком від чотирнадцяти років права управляти своїм майном і передачу майна дитини в управління заявнику;

5) довідка з місця проживання дитини;

6) ксерокопія документа, що підтверджує право власності дитини на майно, з оригіналом для перевірки її відповідності;

7) ксерокопія документа, що підтверджує право володіння та користування житлом на правах наймача (члена сім'ї наймача) або користувача (члена сім'ї користувача) з оригіналом для перевірки її відповідності;

8) ксерокопія технічної документації (для нерухомого майна) з оригіналом для перевірки її відповідності;

9) нотаріально посвідчена копія правовстановлюючих документів і копія технічної документації на майно, яке буде придбано (або вже придбано) для дитини;

10) витяг із бухгалтерського особистого рахунку щодо житла з місця відчуження та з місця придбання;

11) довідка державної податкової інспекції про відсутність заборгованості зі сплати податків на окреме майно, яке передбачає таке оподаткування, з місця відчуження та місця придбання;

12) письмова заява дитини віком до чотирнадцяти років про її думку щодо вчинення правочину з її майном, якщо вона може її дати відповідно до свого розумового (психічного) розвитку (необхідність витребування цього документа служба у справах дітей вирішує у кожному конкретному випадку та про недоцільність його витребування зазначає у своїх пропозиціях органу опіки та піклування);

13) письмова заява дитини віком від чотирнадцяти років, у разі позбавлення її права управляти своїм майном, про її думку щодо вчинення правочину з її майном батьками (усиновлювачами), піклувальником, управителем, якщо вона може її дати відповідно до свого розумового (психічного) розвитку (необхідність витребування цього документа служба у справах дітей вирішує у кожному конкретному випадку та про недоцільність його витребування зазначає у своїх пропозиціях органу опіки та піклування);

14) письмова заява батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника про їхню думку щодо вчинення правочину з майном дитини управителем;

15) ксерокопія нотаріально посвідченої згоди батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника на вчинення правочину з майном дитини віком від чотирнадцяти років із оригіналом для перевірки;

16) ксерокопія договору про обов’язкове страхування відповідальності батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, укладеного на користь дитини, у разі шкоди, заподіяної дитині таким страховим випадком, як: продаж житла дитини, щодо якого вона є власником (співвласником), та непридбання на ім’я дитини взамін нового (подається з оригіналом для перевірки);

17) ксерокопія паспортів батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника, дитини (за наявністю) з оригіналом для перевірки;

18) ксерокопія картки фізичної особи про одержання ідентифікаційного номера (за наявності) з оригіналом для перевірки;

19) інші, за необхідності, для прийняття відповідного рішення.

6. Заява на одержання дозволу органу опіки та піклування для вчинення правочину з майном дитини реєструється службою у справах дітей у журналі обліку, який прошито та пронумеровано, а також скріплено печаткою органу опіки та піклування, про що проставляється на ній відповідна помітка.

7. Після отримання заяви та поданих до неї документів службою у справах дітей вживаються наступні заходи:

1) вивчається (за необхідності перевіряється) причина вчинення правочину;

2) розглядаються докази щодо збереження прав дитини на майно після вчинення правочину;

3) за відсутності порушень прав дитини на майно вноситься пропозиція до органу опіки та піклування щодо прийняття відповідного рішення.

8. Орган опіки та піклування приймає рішення про надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини тільки у разі гарантованого права дитини на майно після вчинення правочину.

9. Рішення органу опіки та піклування про надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини має передбачати:

1) визнання причини вчинення правочину з майном дитини поважною;

2) зазначення умови, за якої надається дозвіл на вчинення правочину з майном дитини, що спрямована на гарантування права дитини на майно, а саме:

а) придбання майна (із зазначенням його індивідуально визначених ознак) на праві приватної (спільної) власності на ім’я (за участю) дитини;

б) зарахування грошових коштів від відчуження майна на рахунок дитини в установі банку;

в) інші обставини, що залежать від розгляду відповідної заяви;

3) звернення до нотаріуса про повідомлення служби у справах дітей про виконання умови органу опіки та піклування, вказаної в рішенні, при посвідченні правочину з майном дитини.

10. Строк розгляду заяви про надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини та прийняття по ній рішення органом опіки та піклування не може перевищувати одного місяця.

Стаття 26. Правові підстави відмови у наданні дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочину з управління майном дитини

1. Орган опіки та піклування має право відмовити у наданні дозволу на вчинення правочину з управління майном дитини у випадках, якщо ним встановлено, що:

1) мати та (або) батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав;

2) судом, органом опіки та піклування або прокурором винесено рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення батьківських прав;

3) до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав;

4) особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні;

5) між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини;

6) між батьками дитини або між одним із них і третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один із них);

7) вчинення правочину призведе до звуження обсягу майнових прав дитини та (або) порушення охоронюваних законом інтересів дитини.

Стаття 27. Вчинення правочину із житлом дитини, щодо якого вона є користувачем (особистий сервітут)

1. Правочин із житлом дитини, щодо якого вона є користувачем (особистий сервітут), вчиняється без дозволу органу опіки та піклування.

2. До вчинення правочину з житлом дитини, щодо якого вона є користувачем (особистий сервітут), власник цього житла чи батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник дитини зобов'язані (-ий) застрахувати свою відповідальність на користь дитини у разі шкоди, заподіяної дитині такими страховими випадками:

- порушення права дитини на користування житлом (особистий сервітут) після вчинення правочину неплатоспроможністю до виконання обов'язків за кредитним договором та переходом прав власності на предмет іпотеки до кредитора;

- порушення права дитини на користування житлом (особистий сервітут) після вчинення правочину продажем наявного житла та неотримання нового за іншими підставами.

3. Нотаріус посвідчує правочин із житлом дитини, щодо якого вона є користувачем (особистий сервітут), за наявності договору страхування відповідальності у разі шкоди, заподіяної дитині вчиненням правочину, страховими випадками, передбаченими цією статтею.

Розділ VI
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ДИТИНИ

Стаття 28. Відповідальність за порушення законодавства про управління майном дитини

1. Особи, винні у порушенні вимог законодавства про управління майном дитини, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Розділ VII
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний термін:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України для приведення їх у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування міністерствами й іншими центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону.

ДОДАТОК Б

проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту прав дитини з управління її майном

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є:**

І. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Законі України «Про охорону дитинства» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 30, ст. 142; 2002 р., № 46, ст. 347; 2009 р., № 41, ст. 596; 2012 р., № 4, ст. 20; Голос України, 17.10.2012 р., № 195):

1) у статті 1:

абзац другий викласти в такій редакції:

«дитина – це фізична особа з дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше;»

2) у статті 17:

доповнити частиною шостою в такій редакції:

«Управління майном дитини здійснюється відповідно до Закону України «Про управління майном дитини»;

3) у статті 18

частину третю після слів «нового житла» доповнити словами «відповідно до Закону про управління майном дитини»;

2. У Законі України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 5, ст. 21):

1) у статті 2:

абзац другий викласти в такій редакції:

«дитина – це фізична особа з дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше;»

3. У Законі України «Про громадянство України» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 13, ст. 65; 2005 р., № 30, ст. 408):

1) у статті 1:

абзац восьмий викласти в такій редакції:

«дитина – це фізична особа з дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності;»

4. У Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 26, ст. 354; 2011 р., № 42, ст. 433):

1) у статті 12:

частину третю доповнити словами «про управління майном дитини»;

у частині четвертій слова «… або право користування яким …» виключити.

5. У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Відомості Верховної Ради України, 2005 р., № 6, ст. 147):

1) в абзаці сьомому частини другої слова «письмової згоди» замінити словами «письмового дозволу»;

2) доповнити частиною шостою такого змісту: «Управління майном дитини здійснюється відповідно до Закону України «Про управління майном дитини»».

6. У Цивільному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 40-44, ст. 356):

1) у статті 25:

частину третю після слів «відповідного віку» доповнити словами «або відповідного рівня розумової (психічної) та моральної зрілості дитини, який визначається у тому ж порядку, що й дієздатність дитини за цим критерієм.»

2) у статті 31:

у назві та частині першій слова «фізичної особи, яка не досягла» замінити словами «дитини віком від шести до»;

частину першу доповнити пунктами третім – п’ятим такого змісту:

«3) самостійно вчиняти правочини, спрямовані на безоплатне отримання виключно правової користі, якщо вони не вимагають нотаріального посвідчення та (або) державної реєстрації; невигідні правові наслідки, у разі їх наявності, покладаються на фізичну особу з повною дієздатністю, яка була учасником правочину з дитиною;

4) самостійно вчиняти правочини з розпорядження коштами, наданими батьками (усиновлювачами), опікуном чи за їхньою згодою третьою особою, на відповідну мету чи для вільного розпорядження, за наявності подальшого звіту дитини перед батьками (усиновлювачами), опікуном;

5) укладати договори банківського рахунку або банківського вкладу (депозиту) та розпоряджатися внесеними в банк коштами у межах часткової дієздатності»;

у частині другій слова «малолітня особа» замінити словами «дитина віком до чотирнадцяти років» та доповнити реченням у такій редакції: «Відповідальність за шкоду, заподіяну дитиною віком до чотирнадцяти років іншій особі, визначається відповідно до статті 1178 та 1181 цього Кодексу»;

доповнити частиною третьою в такій редакції:

«3. Батьки (усиновлювачі) управляють майном дитини віком до чотирнадцяти років відповідно до Закону України «Про управління майном дитини»;

3) у статті 32:

у назві слова «фізичної особи» замінити словом «дитини» та слова «до вісімнадцяти» виключити;

у частині першій слова «фізична особа» замінити словом «дитина», а також слова «до вісімнадцяти …(неповнолітня особа)» виключити;

у частинах другій та третій слова «неповнолітня особа» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років»;

доповнити частиною сьомою в такій редакції:

«Дитина віком від чотирнадцяти років управляє своїм майном відповідно до Закону України «Про управління майном дитини»»;

4) доповнити статтею 32^1 такого змісту:

«Стаття 32^1. Надання дитині права на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості

1. Дитині незалежно від віку за її заявою може бути надано органом опіки та піклування право на вчинення правочинів відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому вона здатна самостійно вчинити відповідний правочин на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання (роботи)дитини (для з'ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації, право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту, а право на ознайомлення має особа, за заявою якої орган опіки та піклування їх витребує.

2. На правочини, вчинені дитиною відповідно до рівня її розумової (психічної) та моральної зрілості, згідно із цією статтею не поширюються умови та правові наслідки, передбачені статтями 31, 32, 221, 222, 242 цього Кодексу.»

5) у статті 33:

у назві та частині другій слова «неповнолітньої особи» замінити словами «дитини віком від чотирнадцяти років»;

у частинах першій – третій слова «неповнолітня особа» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років»;

6) у статті 35:

частину першу, другу та третю викласти в такій редакції:

«1. Дитині, яка записана матір'ю або батьком своєї дитини і має рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому здатна самостійно здійснювати свої цивільні права й обов'язки, може бути надана повна цивільна дієздатність за рішенням органу опіки та піклування.

2. Дитині, яка досягла шістнадцяти років і має рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому здатна самостійно здійснювати свої цивільні права й обов'язки і працює за трудовим договором, може бути надана повна цивільна дієздатність органом опіки та піклування за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, або судом - у разі відсутності такої згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника.

3. Дитина, яка досягла шістнадцяти років і має рівень розумової (психічної) та моральної зрілості, завдяки якому здатна самостійно здійснювати свої цивільні права та обов'язки і бажає займатися підприємницькою діяльністю, набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації її як підприємця за згодою батьків (усиновлювачів) чи піклувальника."

доповнити новою частиною четвертою в такій редакції:

«4. Рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини визначається органом опіки та піклування за заявою дитини на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій і керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток і психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання (роботи) дитини

(для з’ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації, право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту, право на ознайомлення – особа, за заявою якої орган опіки та піклування їх витребує.»

у зв’язку з чим частини четверту та п’яту вважати відповідно частинами п’ятою та шостою;

частину шосту викласти в такій редакції:

«6. Повна цивільна дієздатність зберігається у разі припинення підстав, за якими вона була надана за цією статтею.»

7) у статті 54:

в абзаці першому частини першої слова «неповнолітня чи малолітня особа» замінити словом «дитина»;

8) у статті 55:

у частині першій слова «малолітніх, неповнолітніх осіб» замінити словом «дитини»;

9) у статті 58:

у частині першій слова «малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені» замінити словами «дитиною віком до чотирнадцяти років, яка є сиротою або позбавлена»;

10) у статті 59:

у частині першій слова «неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені» замінити словами «дитиною віком від чотирнадцяти років, яка є сиротою або позбавлена»;

11) у статті 68:

у частині першій слова «діти» замінити словами «дитина, повнолітня (-ій) дочка (син)»;

12) у статті 72:

частину другу викласти в такій редакції:

«2. Управління майном підопічної дитини здійснюється відповідно до Закону України «Про управління майном дитини»»;

13) у статті 77:

у пункті третьому частини першої слова «неповнолітній» замінити словами «дитині»;

14) у статті 203:

15) у частині шостій слова «їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей» замінити словами «їхньої дитини чи повнолітньої (-го) непрацездатної (-го) дочки (сина)»;

16) у статті 221:

у назві, в абзаці першому частини першої, частині третій та у частині шостій слова «малолітньою особою» замінити словами «дитиною віком до чотирнадцяти років»;

в абзаці другому частини другої та абзаці другому частини четвертої слова «малолітньої особи» замінити словами «дитини віком до чотирнадцяти років»;

у частині п’ятій слова «малолітні особи» замінити словами «дитина віком до чотирнадцяти років»;

у частині шостій слова «неповнолітньою особою» замінити словами «дитиною віком від чотирнадцяти років»;

17) у статті 222:

у назві та частині другій слова «неповнолітньою особою» замінити словами «дитиною віком від чотирнадцяти років»;

у частині першій слова «неповнолітня особа» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років»;

в абзаці першому частини третьої слова «неповнолітні особи, то кожна з них зобов’язана» замінити словами «діти віком від чотирнадцяти років, то кожен з них зобов’язаний»;

в абзаці другому частини третьої слова «неповнолітньої особи» замінити словами «дитини віком від чотирнадцяти років»;

18) доповнити статтею 235^1 такого змісту:

«Стаття 235^1. Правові наслідки правочину, вчиненого з порушенням відповідності його фізичному, духовному та соціальному розвитку дитини

1. Правочин, який вчинено з порушенням відповідності його фізичному, духовному чи соціальному розвитку дитини, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину.

2. При визнанні такого правочину недійсним недобросовісна сторона повинна повернути батькам (усиновлювачам), опікуну, піклувальнику дитини все одержане за правочином, а також відшкодувати завдану матеріальну та моральну шкоду у зв’язку з вчиненням цього правочину.»

19) у статті 242:

у частині першій слова «своїх малолітніх та неповнолітніх дітей» замінити словами «своєї дитини»;

у частині другій слова «малолітньої особи» замінити словами «підопічної дитини у віці до чотирнадцяти років»;

доповнити новою частиною третьою в такій редакції:

«3. Піклувальник є законним представником підопічної дитини у віці від чотирнадцяти років.»;

у зв’язку з цим частину третю вважати частиною четвертою;

20) у статті 272:

у частині першій слова «малолітніх, неповнолітніх» замінити словом «дитини»;

21) у статті 289:

в абзаці першому частини третьої слова «малолітніх, неповнолітніх дітей» замінити словом «дитини»;

22) у статті 292:

у частині першій слова «малолітня, неповнолітня особа» замінити словом «дитина»;

23) у статті 308:

в абзаці другому частини другої слова «діти» замінити словами «дитина, повнолітня (-ій) дочка (син)»;

24) у статті 368:

частину четверту доповнити словами «До членів сім'ї належать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки»;

25) у статті 375:

частину другу доповнити словами «Якщо будівництво на земельній ділянці велося її власником за рахунок спільної праці членів сім'ї, то зведені ними будівлі, споруди й інше нерухоме майно є спільною власністю власника земельної ділянки та членів його сім'ї на умовах, передбачених письмовим договором.»

26) у статті 379:

доповнити частиною другою та третьою такого змісту:

«2. Житлом дитини є приміщення, призначене та придатне для постійного проживання в ньому, яке є приватною (спільною) власністю дитини; або приватною (спільною) власністю її батьків, усиновлювачів, опікуна чи піклувальника, а дитина щодо нього має право користування (особистий сервітут), або дитина щодо нього має право користування як член сім'ї наймача жилого приміщення в державному та громадському житлових фондах, або в житловому фонді соціального призначення; чи як член сім'ї користувача жилим приміщенням в гуртожитку або соціальному

гуртожитку, або службовому жилому приміщенні, незалежно від того, чи користується дитина ним у цей час, або за нею зберігається право на нього, у разі тимчасової відсутності, а саме: влаштування дитини на виховання до родичів, опікуна чи піклувальника, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування дитини-інваліда у будинок-інтернат та інші установи соціальної допомоги.

3. Житло, призначене та придатне для постійного проживання, – це приміщення, яке: 1) упорядковане відповідно до умов даного населеного пункту, тобто визначається наявністю в приміщенні комунальних зручностей; 2) відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам, тобто умовам, за яких можливе проживання дитини без шкоди для її здоров'я.»

27) у статті 1032:

у частині третій слова «малолітня особа» замінити словами «дитина віком до чотирнадцяти років» та слова «може бути» замінити словами «можуть бути батьки (усиновлювачі) чи» та доповнити після слова «опікун» словами «з дозволу органу опіки та піклування»;

у частині четвертій слова «неповнолітня особа» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років», слово «дозволом» замінити словом «згодою» та доповнити після слова «піклувальника» словами «та дозволу органу опіки та піклування»;

28) у статті 1043:

доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Для забезпечення спроможності відшкодування збитків, завданих дитині здійсненням управління її майном, і з метою уникнення ризику для дитини у поверненні її майна, управителем створюється спеціальний резервний фонд у розмірі вартості та цінності з майном дитини, яке передається в управління або на приватне майно управителя, або на його частину однакової вартості та цінності з

майном дитини, яке передається в управління, накладається заборона щодо його відчуження на період дії договору про управління майном дитини»;

29) у статті 1178:

у назві, частині першій та п’ятій слова «малолітньою особою» замінити словами «дитиною віком до чотирнадцяти років»;

у частині першій та другій слова «малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років)» замінити словами «дитиною віком до чотирнадцяти років»;

у частині другій, третій та четвертій слова «малолітня особа» замінити словами «дитина віком до чотирнадцяти років», слова «малолітньої особи» замінити словами «дитини віком до чотирнадцяти років»;

доповнити частини другу та третю словами «, яка полягає в нездійсненні нагляду за дитиною в момент заподіяння нею шкоди та й у невиконанні або неналежному виконанні функцій виховання щодо дитини»;

доповнити частиною шостою у такій редакції: «Суд може звільнити від відповідальності із відшкодування шкоди, заподіяної дитиною віком до чотирнадцяти років, того з батьків, який після розірвання шлюбу проживає окремо від дитини, а другий з батьків систематично перешкоджає йому в спілкуванні з дитиною, внаслідок чого він не може брати участь у її вихованні»;

30) у статті 1179:

у назві слова «неповнолітньою особою» замінити словами «дитиною віком від чотирнадцяти років»;

у частині першій та другій слова «неповнолітня особа (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років)» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років»;

у частині першій:

після слів «на загальних підставах» доповнити словами «, у разі визнання її судом деліктоздатною»;

доповнити абзацом другим у такій редакції:

«У разі встановлення обставин стосовно нездійснення належного виховання та/чи нагляду за дитиною віком до чотирнадцяти років батьками (усиновлювачами) чи опікуном, що призвело дитину віком від чотирнадцяти років до вчинення правопорушення, наслідком якого є заподіяння шкоди, судом може бути покладено відповідальність щодо її відшкодування солідарно на дитину віком від чотирнадцяти років та її батьків (усиновлювачів) чи піклувальника»*;*

у частині другій та третій слова «неповнолітньої особи» замінити словами «дитини віком від чотирнадцяти років»;

доповнити частиною другою у такій редакції:

«2. Деліктоздатною вважається дитина віком від чотирнадцяти років, яка за рівнем розумової (психічної) та моральної зрілості здатна усвідомлювати значення своїх дій та керуватися ними.

Рівень розумової (психічної) та моральної зрілості дитини віком від чотирнадцяти років для встановлення її деліктоздатності визначається органом опіки та піклування на виконання ухвали суду на підставі таких документів: письмового висновку психолога, складеного за результатами тестування щодо здатності дитини усвідомлювати значення своїх дій та керуватися ними; письмового висновку психіатра про психічний розвиток та психічний стан дитини на відповідний вік; характеристики поведінки дитини, виданої за місцем навчання (роботи) дитини (для з’ясування усвідомлення дитиною необхідної поведінки в суспільстві). Ці документи мають режим конфіденційної інформації, право на їх отримання має орган опіки та піклування на підставі письмового запиту, право на ознайомлення має дитина, щодо якої орган опіки та піклування їх витребує, її батьки (усиновлювачі), піклувальник та суд»;

частину другу та третю вважати частинами третьою та четвертою;

31) у статті 1180:

у назві та частині першій слово «неповнолітньою» замінити на слово «фізичною»;

у частині другій слово «неповнолітньої» замінити на слово «фізичної»;

32) у статті 1181:

у назві та частині другій слова «малолітніми особами» замінити словами «дітьми віком до чотирнадцяти років»;

у частині першій слова «малолітніх осіб» замінити словами «дітей віком до чотирнадцяти років»;

33) у статті 1182:

у назві та частині другій слова «неповнолітніми особами» замінити словами «дітьми віком від чотирнадцяти років»;

у частині першій слова «неповнолітніх осіб» замінити словами «дітей віком від чотирнадцяти років»;

34) доповнити статтею 1183^1 такого змісту:

«Стаття 1183^1. Відшкодування батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником шкоди, заподіяної дитині управління її майном

2. Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, відшкодовується батьками (усиновлювачами), опікуном, піклувальником, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними обов'язків, передбачених законом про управління майном дитини.

3. Шкода, заподіяна дитині управлінням її майном, може бути як матеріальною, так і моральною. Моральна шкода є наслідком моральних і фізичних страждань, завданих дитині, порушенням її права на майно.»

35) у статті 1199:

у назві слова «малолітньої або неповнолітньої особи» замінити словами «дитини»;

в абзаці першому частини першої слова «малолітньої особи» замінити словами «дитини віком від чотирнадцяти років»;

у частині другій слова «неповнолітня особа» замінити словами «дитина віком від чотирнадцяти років»;

36) у статті 1224:

в абзаці другому частини третьої слова «повнолітні діти» замінити словами «повнолітня(-ій) дочка (син)»;

37) у статті 1235:

у частині четвертій слова «діти (внуки)» замінити словами «дитина, повнолітня(-ій) дочка (син) або онуки»;

38) у статті 1241:

у частині першій слова «малолітні, неповнолітні» замінити словом «дитина», а також слова «повнолітні непрацездатні діти» замінити словами «повнолітня(-ій) непрацездатна (-ий) дочка (син)»;

39) у статті 1261:

у частині першій слово «діти» замінити словом «дитина», слово «зачаті» замінити словом «зачата», слово «народжені» замінити словом «народжена», а також після слова «смерті» доповнити словами «повнолітня(-ій) дочка (син),»;

40) у статті 1265:

в абзаці другому частини другої слова «неповнолітня» замінити словом «дитина»;

41) у статті 1268:

у частині четвертій слова «малолітня, неповнолітня» замінити словом «дитина»;

42) у статті 1269:

у частині третій слова «особа, яка досягла» замінити словами «дитина віком від»;

у частині четвертій слово «малолітньої» замінити словами «дитини віком до чотирнадцяти років»;

43) у статті 1273:

у частині третій слова «неповнолітня особа віком» замінити словом «дитина віком» та після слів «піклувальника і» доповнити словом «дозволу», слова «до вісімнадцяти» вилучити;

у частині четвертій слово «малолітній» замінити словами «дитині віком до чотирнадцяти років»;

44) у статті 1292:

у частині другій слова «малолітні, неповнолітні» замінити словом «дитина».

7. У Сімейному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2002р., №21-22, ст. 135):

1) у статті 6:

частину першу викласти в такій редакції:

«1. Дитина – це фізична особа з дня народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше, або відповідно до законодавства вона не набула (їй не надано) повної цивільної дієздатності раніше.»;

частини другу та третю вилучити.

2) у статті 174:

частину першу після слів «одним із них» доповнити словами «…, а також дитиною за кошти батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника, надані на відповідні цілі, чи за кошти дитини, за їх наявності…»

3) у статті 177:

частину першу викласти в такій редакції:

«1. Управління майном дитини здійснюється відповідно до Закону України «Про управління майном дитини.»

частини другу – десяту вилучити;

4) у статті 179:

частину першу викласти в такій редакції:

«1. Батьки (усиновлювачі), опікун чи піклувальник управляють аліментами, використовуючи їх в інтересах дитини.»

у частині другій слова «у разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина,» вилучити.

8. У Житловому кодексі Української РСР (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1983 р., Додаток №28, ст. 573; Відомості Верховної Ради України, 1993 р., №24, ст. 258; 2000 р., №20, ст. 150; 2005 р., №11, ст. 198; 2010 р., №39, ст. 513):

1) у статті 71:

у абзаці другому пункту 3 після слів «це житло» доповнити словами «за рахунок коштів місцевих бюджетів, підлягає терміновій приватизації на ім’я дитини за заявою служби у справах дітей та», а також після слів «іншому громадянину» доповнити словами «із зарахуванням орендної плати, після сплати вартості житлово-комунальних послуг та покриття інших витрат на утримання цього житла, на особистий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою служби у справах дітей,»;

2) доповнити статтею 125^1 такого змісту:

Стаття 125^1. Збереження службового жилого приміщення за тимчасово відсутньою дитиною

Службове жиле приміщення, з якого користувач і члени його сім’ї не можуть бути виселені без надання іншого жилого приміщення за підставами,

передбаченими Житловим кодексом, зберігається за тимчасово відсутньою дитиною у разі влаштування дитини на виховання до державного закладу, родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом усього часу перебування в державному закладу, родичів, опікуна, піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо в жилому приміщені, з якого вибула дитина, не залишилися проживати інші члени сім'ї, то служба у справах дітей спільно з відомством, якому воно належить, вирішує питання щодо вилучення цього приміщення із службових, або за рахунок житлового фонду відомства приймає рішення про надання дитині іншого жилого приміщення. Жиле приміщення, вилучене із службового чи надане дитині взамін службового, за рахунок коштів місцевих бюджетів, підлягає терміновій приватизації на ім'я дитини за заявою служби у справах дітей і може бути надано за договором оренди іншому громадянину, із зарахуванням орендної плати, після сплати вартості житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на утримання приміщення, на особистий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою служби у справах дітей, до закінчення строку перебування дитини у дитячому закладі або до досягнення нею повноліття і повернення від родичів, опікуна, піклувальника, в окремих випадках – до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також в професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, або до закінчення строку служби у Збройних Силах України й інших військових формуваннях."

3) доповнити статтею 130^1 такого змісту:

«Стаття 130^1. Збереження жилого приміщення в гуртожитку державної та комунальної власності за тимчасово відсутньою дитиною

Стаття 130^1. Збереження жилого приміщення в гуртожитку державної та комунальної власності за тимчасово відсутньою дитиною

Жиле приміщення в гуртожитку державної та комунальної власності зберігається за тимчасово відсутньою дитиною в разі влаштування дитини на виховання до державного закладу, родичів, опікуна, піклувальника, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, протягом усього часу перебування у родичів, опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Якщо в жилому приміщені, з якого вибула дитина, не залишилися проживати інші члени сім'ї, то воно за рахунок коштів місцевих бюджетів підлягає терміновій приватизації на ім'я дитини за заявою служби у справах дітей і може бути надано за договором оренди іншому громадянину, із зарахуванням орендної плати, після сплати вартості житлово-комунальних послуг і покриття інших витрат на утримання приміщення, на особистий рахунок дитини, який відкрито в установах банку за заявою служби у справах дітей, до закінчення строку перебування дитини у дитячому закладі або до досягнення нею повноліття і повернення від родичів, опікуна чи піклувальника, в окремих випадках – до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також в професійно-технічних чи вищих навчальних закладах, або до закінчення строку служби у Збройних Силах України й інших військових формуваннях.»

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом.

ДОДАТОК В

УКРАЇНА

КИЇВСЬКА РАЙОННА у м. ДОНЕЦЬКУ РАДА

83054, м.Донецьк, пр.Київський, 36, тел. 305-70-73

від 14.09.2012 **№** 01/19-2582
на №_____ **від** _____

ДОВІДКА

про проведення експерименту щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини в органі опіки та піклування виконкому Київської районної у місті Донецьку ради

Дана Романовській Людмилі Антонівні, яка працювала в юридичному відділу Київської районної у м. Донецьку ради з 30.03.1995р. по 07.11.2007р., в підтвердження наступного:

З 1998 по 2004 року з метою пошуку заходів, спрямованих на підвищення правового захисту права дитини на житло було, за ініціативи завідувача юридичного відділу Київської районної у місті Донецьку ради Романовської Людмили Антонівни проведено експеримент на базі органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради з питань надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини.

Учасниками експерименту стали: інспектор з охорони дитинства відділу освіти Київської районної у м. Донецьку ради, юридичний відділ Київської районної у м. Донецьку ради, у тому числі Романовська Л.А., Опікунська рада виконкому Київської районної у м. Донецьку ради, Виконавчий комітет Київської районної у м. Донецьку ради як орган опіки та піклування.

Об'єктом експерименту стали матеріали батьків, усиновлювачів, опікунів та піклувальників, мешканців Київського району м. Донецька, про отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення правочинів з майном дитини.

На першому етапі експерименту (з 1998 по 1999р.р.) Романовська Л.А. провела узагальнений аналіз практики прийняття рішень органами опіки та піклування про надання дозволів на вчинення правочину із майном дітей. Були проаналізовані такі рішення виконкому Київської районної у м. Донецьку ради, прийняті протягом 1995-1997 років та вибірково в інших восьми органах опіки та піклування виконкомів районних у місті Донецьку рад, а також отриману постанову голови міста Железногорська Курської області Російської Федерації від 28.12.1999р. №1399 "Про купівлю-продаж ¼ частки будинку". Результати аналізу розглянуті на засіданні Опікунської ради (протокол від 06 грудня 1999р.)

Висновок першого етапу експерименту: Кожен орган опіки та піклування приймає рішення по-різному, у межах розуміння відповідного питання, згідно із чинними правовими нормами. Проте вирішальні частини рішень є подібними, а саме: "Надати дозвіл А. на підписання договору купівлі-продажу квартири від імені неповнолітнього Б.", або "Надати дозвіл А. на підписання договору купівлі-продажу квартири від імені неповнолітнього Б. та дозволити А. отримати грошові кошти від продажу квартири".

На засіданні Опікунської ради Романовською Л. А. була висловлена точка зору про те, що за таким змістом рішення органу опіки та піклування припиняється право власності дитини на житло. Бо не відомо, чи батьки в подальшому включають дитину в число співвласників чи ні. Тому такі рішення органів опіки та піклування не виконують функцію захисту прав дитини. Нею члени Опікунської ради були проінформовані про те, що в процесі роботи її над дисертацією, вона ознайомилась з досвідом правового регулювання подібних питань за законодавством Римської імперії та Російської імперії та звернула увагу, що правові системи названих держав не допускали припинення права власності на майно дитини, особливо нерухоме, в період дитинства. Романовською Л.А. було запропоновано в

порядку експерименту прийняття рішень органу опіки та піклування за "умови", яку визначати на підставі повідомленої інформації про причини продажу нерухомого майна дитини, а саме: "включення дитини до кола співвласників при укладенні договору купівлі-продажу нового житла з вказівкою повідомленої адреси (тобто тієї де батьки планують купити", "зобов'язання одного з батьків укласти договір дарування частини квартири на ім'я дитини, у разі коли батьки придбали житло", "внесення грошей на депозитний рахунок банківської установи, відкритий на ім'я дитини, які мають бути отриманні від продажу частки дитини в нерухомому майні (використання такої умови пропонувалось у випадках переїзду сім'ї на постійне мешкання в інший населений пункт)". Членами Опікунської ради пропозиція Романовської Л.А. була підтримана.

На другому етапі експерименту (з 1999 по 2004 р.р.) було забезпечено апробацію внесеної пропозиції.

Хід експерименту та його наслідки, аналіз отриманих скарг на дії органу опіки та піклування з цього приводу розглядалися на засіданні Опікунської ради (протокол від 09 грудня 2002р.).

Романовською Л.А. було проінформовано, що за період експерименту органом опіки та піклування прийнято 1076 рішень щодо надання дозволів на відчуження майна дитини. Всі вони прийняті "за умови". Висловлено припущення про те, що нотаріуси засвідчують правочини з дотриманням "умови" органу опіки та піклування. Але, відсутність зворотної інформації від нотаріуса, відмічено нею, як недолік в роботі органу опіки та піклування щодо захисту прав дитини. Аналіз скарг, дозволив зробити висновок про те, що з умовами органу опіки та піклування не бажають погодитись батьки, які не мають намір включити дитини в число співвласника при укладенні договору купівлі-продажу нового житла. Романовською Л.А. внесена пропозиція про включення до тексту рішення органу опіки та піклування пункту наступного змісту: "Просити нотаріуса проінформувати орган опіки та піклування про виконання "умови" надання дозволу на вчинення правочину з майном дитини". Членами Опікунської ради пропозиція Романовської Л.А. була підтримана.

Експеримент щодо рішень органу опіки та піклування про надання дозволу на вчинення правочинів з майном дітей діяв до 01.01.2004р. Був припинений у зв'язку з введенням в дію Сімейного кодексу України, нормами якого, на момент введення, не було передбачено відповідних повноважень для органу опіки та піклування.

Використання накопиченого досвіду роботи за час експерименту продовжено після внесення змін до ст. 177 Сімейного кодексу України Законом України від 02.06.2005р. №2620-IV, тобто після 25.06.2005р. (дата набрання чинності Закону), за якими надано органам опіки та піклування повноваження щодо надання дозволу на вчинення правочинів з майном дитини, та продовжується по теперішній час. Однак, після внесення змін до ст. 177 Сімейного кодексу України Законом України від 22.12.2006р. №524-V, тобто після 16.01.2007р. (дата набрання чинності Закону) орган опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради використовує накопичений досвід та приймає рішення не в порядку експерименту, а у відповідності із ч.4 ст. 177 Сімейного кодексу України.

Романовська Л.А. періодично запрошувалась на семінари, які організовувались для інспекторів з охорони дитинства відділом освіти Донецької міської ради та працівників юридичних відділів Донецької обласної державної адміністрації для інформування про досвід органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради з питань надання дозволів на вчинення правочинів з нерухомим майном дитини за наслідками експерименту.

Робота органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради визнавалась позитивною та рекомендувалася для впровадження в роботу органів опіки та піклування м. Донецька та Донецької області.

Довідка видана на підставі:

- Протоколу Опікунської ради виконкому Київської районної у м. Донецьку ради від 06.12.1999р.
- Протоколу Опікунської ради виконкому Київської районної у м. Донецьку ради від 09.12.2002р.
- Протоколів засідань виконкому Київської районної у м. Донецьку ради за 1999 – 2012 роки.

Заступник голови з питань діяльності виконавчих органів ради – керуючий справами,

Голова Опікунської ради **Л.В. Ричкова**

ДОДАТОК Г

УКРАЇНА
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

бульвар Пушкіна, 34, м. Донецьк, 83105, тел. (062) 334-35-75, 334-33-76, 334-33-13, факс (062) 335-13-66, 334-40-27
E-mail: info@donoda.gov.ua Веб-сайт: www.donoda.gov.ua

18.10.2012 № 08/19-2384

На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження експерименту органу опіки та піклування Київської районної у м. Донецьку ради щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини

Дана Романовській Людмилі Антонівні в підтвердження того, що 05 грудня 2002 року на семінарі працівників юридичних служб органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій Донецької області, організованому юридичним управлінням Донецької облдержадміністрації, по обговоренню правових положень Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р., було розглянуто досвід роботи органу опіки та піклування виконкому Київської районної у м. Донецьку ради щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дітей.

Романовською Л.А. були проінформовані учасники семінару про те, що починаючи з 1999 року органом опіки та піклування Київської районної у м. Донецьку ради в порядку експерименту приймаються рішення про надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини за умови, які визначаються на підставі повідомленої інформації про причини продажу нерухомого майна дитини, а саме: "включення дитини до кола співвласників при укладенні договору купівлі-продажу нового житла з вказівкою повідомленої адреси (тобто тієї, де батьки планують купити", "зобов'язання одного з батьків укласти договір дарування частини квартири на ім'я дитини, у разі коли батьки придбали житло", "внесення грошей на депозитний рахунок банківської установи, відкритий на ім'я дитини, які мають бути отримані від продажу частки дитини в нерухомому майні (використання такої умови пропонувалось у випадках переїзду сім'ї на постійне мешкання в інший населений пункт)". Результатами експерименту доведено збереження права власності дитини на нерухоме майно, насамперед житлові приміщення.

На семінарі досвід роботи органу опіки та піклування Київської районної у місті Донецьку ради щодо надання дозволів на вчинення правочинів з майном дитини за період з 1999 р. по 2002 р. визнано позитивним та рекомендовано для впровадження в роботу органів опіки та піклування органів місцевого самоврядування та районних державних адміністрацій Донецької області.

Довідка видана на підставі: Протоколу семінару від 05.12.2002р.

Заступник голови-начальник
головного управління охорони
здоров`я облдержадміністрації О.Б.Петряєва

Погребняк Яна Олександрівна, 334-36-05

ДОДАТОК Д

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

№ 04-34/35-64 05.03.2015 р.

Спеціалізована вчена рада
Д 26.500.01
в Науково-дослідному інституті
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г.Бурчака
НАПрН України

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Цією довідкою засвідчую, що результати дисертаційної роботи Романовської Людмили Антонівни на тему "Управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України", мною прийнятті у вигляді проектів законів України "Про управління майном дитини" та "Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту прав дитини з управління її майном", для використання у законопроектній роботі та будуть направлені на розгляд до Верховної Ради України для використання в законотворчій діяльності на меті вдосконалення законодавства України.

Народний депутат України **Н.В. Веселова**